

Respublikanın ilk peşəkar milis kadrlarını hazırlayan tədris mərkəzi kimi yaradılmış milis məktəbi zəngin, qaynar və faydalı bir ömür yaşayaraq akademiya səviyyəsində yüksəlmiş, öz yetirmələri və böyük elmi-təcrübi nailiyyətləri ilə şöhrət qazanmışdır. İnanıram ki, Polis Akademiyası müstəqil Azərbaycan Respublikası üçün bundan sonra da yüksək peşə hazırlığına malik sağlam və möhkəm əqidəli, milli dövlətçiliyimizə sadıq polis zabitləri yetişdirəcəkdir.

**Heydər Əliyev,
Azərbaycan xalqının ümummilli lideri**

Polis işçiləri xalqla birbaşa təmasda olan insanlardır. Ona görə bu, mənim əsas tələbimdir: həm qətiyyət olmalıdır, çox böyük peşəkarlıq olmalıdır, həm də polis işçiləri özlərini çox mədəni şəkildə aparmalıdırlar. Belə olan halda, siz Azərbaycan xalqının daha da böyük rəğbətini qazanacaqsınız. Bu işlərdə Polis Akademiyasının böyük rolu var. Mən bu gün çox şadam ki, burada gördüyüm işlər yüksək səviyyədədir. Burada oxumaq üçün, yaxşı təhsil almaq üçün bütün imkanlar var.

**İlham Əliyev,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti**

M Ü N D Ə R İ C A T

BEYNƏLXALQ CİNAYƏT HÜQUQU VƏ KRİMİNOLOGIYA

ISSN 2307-2504

Polis Akademiyasının
Elmi Xəbərləri
ELMI HÜQUQ JURNALI
№ 1, 2017

Baş Redaktor:
Nazim Əliyev

DİN-in Polis Akademiyasının rəisi,
polis general-mayoru, hüquq üzrə
fəlsəfə doktoru, dosent

Redaktor:
Hikmət Eyvazov

polis polkovnik-leytenantı, hüquq üzrə
fəlsəfə doktoru, dosent

Redaksiya Heyəti:

Məsumə Məlikova
AMEA-nın müxbir üzvü, professor

Fərhad Abdullayev
hüquq elmləri doktoru

Firudin Səməndarov
hüquq elmləri doktoru, professor

Fazil Quliyev
Azərbaycan Respublikasının daxili
işlər nazirinin müavini, Baş Təşkilat-
İnspeksiya İdarəsinin rəisi, polis
general-leytenantı

İsayenkova Oksana Vladimirovna
Saratov Dövlət Hüquq Akademiyasının
Mülki proses kafedrasının müdiri,
hüquq elmləri doktoru, professor

Ralf Krouşou

İngiltərə Esseks Universitetinin
professoru, hüquq elmləri doktoru

Fuad Cavadov

hüquq elmləri doktoru, professor

Bəhram Zahidov

hüquq elmləri doktoru, professor

Kamil Səlimov

hüquq elmləri doktoru, professor

Mahir Əhmədov

hüquq elmləri doktoru, professor

Habil Qurbanov

hüquq elmləri doktoru, professor

İbrahim Quliyev

hüquq elmləri doktoru, professor

Əmir Əliyev

hüquq elmləri doktoru

Aliş Qasimov

hüquq elmləri doktoru, professor

Midhəd Qəfərov

hüquq elmləri doktoru

Yeganə Balakisiyeva

hüquq üzrə fəlsəfə doktoru

Xanlar Bayramzadə

hüquq üzrə fəlsəfə doktoru

Cabir Quliyev

hüquq üzrə fəlsəfə doktoru

Azərbaycan Respublikası

Ədliyyə Nazirliyi Hüquqi Şəxslərin Dövlət
qeydiyyatı №10m-5405. 11.12.2011

Polis Akademiyasının Elmi Xəbərləri jurnalı
elmi tədqiqatların əsas müddəalarının nəşr
edilməsi üçün Azərbaycan Respublikası
Prezidenti yanında Ali Attestasiya
Komissiyası tərəfindən tövsiyə olunan nəşrlər
siyahısına daxil edilmişdir

Format 64x90 1/8. Fiziki ç.v.26
Tiraj: 300
Jurnal "Ecoprint" nəşriyyatında
çap edilmişdir.

Nizami Səfərov

ПРИНЦИП УНИВЕРСАЛЬНОСТИ И ИММУНИТЕТЫ ОТ УГОЛОВНОЙ ЮРИСДИКЦИИ:
ПРОБЛЕМЫ ВЗАИМОСВЯЗИ.....3

Kutseviç Maksim

ВАЖНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ АКТУАЛЬНЫХ ПРОБЛЕМ МЕЖДУНАРОДНОГО УГОЛОВНОГО ПРАВА.....25

CİNAYƏT HÜQUQU VƏ KRİMİNOLOGIYA

Aynurə Musayeva

БӨHTAN VƏ TƏHQİRİN DİGƏR OXŞAR CİNAYƏTLƏRLƏ MÜQAYİSƏLİ TƏHLİLİ.....31

Nərmən Əliyeva

XARİCİ ÖLKƏLƏRİN CİNAYƏT QANUNVERİCİLİYİNDƏ AİLƏ-MƏİŞƏT ZORAKILIĞI PROBLEMİNƏ

MÜASİR YANAŞMALAR 42

CİNAYƏT PROSESİ VƏ KRİMİNALİSTİKA

Səyyad Ağayev

YETKİNLİK YAŞINA ÇATMAYANLAR BARƏSİNDƏ APARILAN İCRAATIN XÜSUSİYYƏTLƏRİ.....51

Ərşad Hüseynov

YOL-NƏQLİYYAT HADİSƏSİ YERİNƏ BAXIŞA HAZIRLIQ 57

İNZİBATİ HÜQUQ

Rafiq Nəcəfquliyev

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA DİNİ EKSTREMİZMƏ ƏKS-TƏSİRİN İNZİBATİ-HÜQUQİ

TƏNZİMLƏNMƏSİ 66

KONSTITUSIYA HÜQUQU

Ceyhun Süleymanov

DEMOKRATİK DÖVLƏT HAKİMİYYƏTİ FUNKSIYALARININ AKTUAL PROBLEMLƏRİ 71

Fuad Məhərrəmov

YERLİ ÖZÜNÜDARƏETMƏNİN YARANMASI VƏ TARIXİ İNKİŞAF YOLU.....79

Qədir Xəlilov

YERLİ ÖZÜNÜDARƏETMƏNİN BEYNƏLXALQ HÜQUQİ TƏMINATLARI.....86

ƏMƏK HÜQUQU

Oruc Məmmədov

DÖVLƏT QULLUĞU PEŞƏKAR ƏMƏK FƏALİYYƏTİNİN

XÜSUSİ NÖVÜ KİMİ: HÜQUQİ MODELİ 93

HÜQUQ NƏZƏRİYYƏSİ

Ülkər Yusifova

MƏHKƏMƏ AKTLARININ SƏCİYYƏVİ CƏHƏTLƏRİ.....107

НИЗАМИ САФАРОВ

Доктор юридических наук, заведующий отделом Аппарата Милли Меджлиса Азербайджанской Республики, эксперт подразделения по предупреждению преступности Управления ООН по наркотикам и преступности, член Римской исследовательской группы по проблемам Международного уголовного суда

**ПРИНЦИП УНИВЕРСАЛЬНОСТИ И
ИММУНИТЕТЫ ОТ УГОЛОВНОЙ ЮРИСДИКЦИИ:
ПРОБЛЕМЫ ВЗАИМОСВЯЗИ**

Açar sözlər: universal yurisdiksiya, beynəlxalq cinayətlər, təcavüz, soyqırım, insanlıq əleyhinə cinayətlər, müharibə cinayətləri, müddətlər, immunitətlər, beynəlxalq cinayət tribunalları, cinayət yurisdiksiyası.

Ключевые слова: универсальная юрисдикция, международные преступления, агрессия, геноцид, преступления против человечности, военные преступления, сроки давности, иммунитет от уголовного преследования, международные уголовные трибуналы, уголовная юрисдикция.

Keywords: international crimes, aggression, genocide, crimes against humanity, war crimes, statute of limitations, immunity from criminal prosecution, international criminal tribunals, criminal jurisdiction.

Преодоление безнаказанности индивидов за совершенные ими международные преступления, и прежде всего, такие как геноцид, преступления против человечности, военные преступления, пытки, отдельные акты терроризма, посягающих на фундаментальные основы международного правопорядка, в период после второй мировой войны превратилось в одну из приоритетных задач мирового сообщества государств. Национальная правоохранительная система, дополненная и усиленная механизмом международного уголовного правосудия, в комплексе составляют тот организационно-правовой инструментарий, посредством которого осуществляется уголовное преследование лиц, обвиняемых в совершении тяжких меж-

дународных преступлений [1]. При этом необходимо иметь в виду, что даже учреждение на Римской дипломатической конференции в 1998 г. постоянно действующего Международного уголовного суда (далее – МУС) не привело к установлению приоритета международных институциональных механизмов по отношению к системе национального уголовного правосудия в вопросах ответственности и наказания лиц, обвиняемых за геноцид, преступления против человечности, военные преступления [2]. Как известно, МУС не обладает каким-либо превосходством по отношению к юрисдикции национальных судов, а функционирует в соответствии с принципом дополнительности (комплементарности). Как отмечается в Преамбуле Римского статута, «Международный уголовный суд, учрежденный на основании данного Статута, дополняет национальные органы уголовного правосудия» [3].

Государства не передают МУС какую-либо часть национального суверенитета, связанную с вопросами ответственности и наказания лиц, совершивших преступления, которые подпадают под юрисдикцию МУС. Согласно ст. 17 Римского статута, МУС может принять дело к своему производству в тех случаях, когда государство не желает (unwilling) или неспособно (unable) вести расследование или возбудить уголовное преследование должным образом [4]. Более того, согласно п. «а» 1 ст. 17 дело не может быть принято к производству, если оно расследуется или в отношении лица возбуждено уголовное пре-

следование государством, которое обладает в отношении него юрисдикцией. В этой связи, основная “нагрузка” по уголовному преследованию лиц, обвиняемых в совершении международных преступлений, ложится на систему национального уголовного правосудия, которая может задействовать для этого различные юрисдикционные механизмы, включая принцип универсальной уголовной юрисдикции [5].

Обращаясь к истории применения универсальной юрисдикции, необходимо отметить, что впервые принцип универсальности был провозглашен в международном обычном праве в XVII веке в отношении преследования преступления пиратства. Лица, виновные в совершении указанного деяния рассматривались как “*hostis humani generis*” и подлежали преследованию и наказанию со стороны любого государства, независимо от места совершения преступления и гражданства преступника [6]. Как отмечает проф. А. Кассезе, подобного рода исключительная компетенция, в отличие от традиционных принципов территориальности или гражданства, необходима для совместной борьбы с видами преступности, посягающими на интересы всех государств. Универсальная юрисдикция, таким образом, опирается на совместную озабоченность всех государств.

В отличие от других видов юрисдикции, предполагающих некоторую опосредованность (имея в виду территорию, на которой было совершено преступление, гражданство и т.д.), универсальная юрисдикция основывается на всеобщности осуждения самого преступления [7]. В решении по делу Пиночета лорд Миллет отметил, что международные преступления подпадают под действие универсальной юрисдикции согласно международному обычному праву при наличии двух условий. Во-первых, они должны противоречить императивным нормам международного права (*jus cogens*). Во-вторых, они должны быть настолько тяжкими и обладать таким масштабом, чтобы расцениваться как нарушение международного правового порядка.

Как указывается в Принципе I Принстонских принципов универсальной юрисдикции, подобная юрисдикция основывается только на природе деяния, безотносительно к месту совершения преступления, гражданству подозреваемого, обвиняемого или потерпевшего, к любой другой связи с государством, осуществляющим юрисдикцию. В резолюции Института международного права, принятой на его сессии в Варшаве в 2005 г. (докладчик проф. Кристиан Томушат) универсальная юрисдикция определяется как дополнительное основание юрисдикции, подразумевающее компетенцию государства по преследованию лиц, предположительно совершивших определенные преступления безотносительно к месту совершения деяния либо иной связи с принципами активной или пассивной персональности или иными принципами юрисдикции, признанными согласно международному праву. Является бесспорным то обстоятельство, что универсальная юрисдикция может быть осуществлена тем или иным государством лишь в отношении ограниченного круга преступлений. Указанные деяния характеризуются специфическими свойствами и являются настолько тяжкими, что любое государство может усматривать собственный интерес в преследовании лиц, обвиняемых в их совершении. Отнесение таких деяний как геноцид, преступления против человечности, военные преступления, пытки, а также отдельных актов терроризма к числу преступлений, в отношении которых может быть применена универсальная юрисдикция, является, по нашему мнению, отражением определенного консенсуса между государственно-правовой практикой и *opinio juris*. Не вызывает сомнений, что указанные преступления фундаментальным образом подрывают основы международного правопорядка, что, в свою очередь, легитимизирует использование рассматриваемого вида юрисдикции к обвиняемым. Применение универсальной юрисдикции сегодня – это часть глобальных усилий на международном уровне по преодолению безнаказанности за исключительно тяжкие преступления.

Принцип универсальной юрисдикции может осуществляться при наступлении уголовной ответственности за деяния, преступность которых определена в между-народном уголовном праве, так как многие из этих преступлений считаются посягающими на мировой правопорядок независимо от места их совершения, и любое государство может установить свою национальную уголовную юрисдикцию в отношении таких лиц [8].

В одном из своих решений Конституционный суд Испании, отменил решения двух высших судебных инстанций (Audiencia Nacional и Tribunal Supremo) по делу гватемальских генералов. Проблема заключалась в том, что в решениях указанных судебных инстанций предусматривалось, что для осуществления универсальной юрисдикции требуется наличие связи преступления с государством, осуществляющим уголовное преследование через фактор гражданства потерпевших либо присутствия обвиняемого на испанской территории. Однако Конституционный суд страны определил, что установление подобного рода требований противоречит принципу *pro actione*, поскольку имеет в качестве результата неоправданное ограничение конституционного права на эффективную правовую защиту. Кроме того, Конституционный суд отметил, что универсальная юрисдикция, имеющая целью борьбу с безнаказанностью не предусматривает требования иного, чем универсальный характер ценностей, защищаемых нормами, криминализирующими наиболее серьезные нарушения международного права. Единственным условием для осуществления универсальной юрисдикции, по мнению Конституционного суда, является то, что государство места совершения преступления (*locus commissi delicti*) не расследует совершенное деяние и не осуществляет судебного разбирательства эффективным образом.

Энтони Коланджело рассматривает универсальную юрисдикцию в качестве исключительной юрисдикционной доктрины, поскольку в отличие от других видов юрисдикции она не требует какой-либо связи с та-

кими факторами как территориальность либо гражданство. Напротив, сам факт совершения некоторых «универсальных преступлений» позволяет наделять юрисдикцией то или иное государство, вне зависимости от места совершения преступления либо вовлеченности в совершение преступления граждан конкретного государства. По мнению автора, к этим преступлениям в настоящее время относятся пиратство, геноцид, преступления против человечности, военные преступления, рабство, некоторые акты терроризма. При этом универсальную уголовную юрисдикцию не следует смешивать с юрисдикцией международных уголовных трибуналов [9]. Универсальность является исключительной основой для применения юрисдикции национальных органов, несущих ответственность за уголовное преследование лиц, обвиняемых в совершении тяжких преступлений, которая осуществляется унилатерально (односторонне) конкретным государством и не предполагает вовлечения в этот процесс третьих государств или международной организации [10]. Вполне очевидно, что для физического присутствия, обвиняемого перед органами правосудия правоприменяющего государства может понадобиться международное сотрудничество по уголовно-правовым вопросам, будь то экстрадиция либо передача лиц согласно европейскому ордеру на арест, однако в любом случае, разбирательство по делу лица находится в исключительной компетенции государства, применяющего универсальную уголовную юрисдикцию.

Как представляется, рассматриваемый вид юрисдикционной компетенции приобретает свойство «универсальности» в силу факторов фундаментального характера, главным образом связанных с характером соответствующих преступных деяний, которые являются объектом применения универсального принципа.

Во-первых, большинство преступлений, на которые распространяется универсальная юрисдикция, посягают на мировой публичный порядок, вызывая нарушение императивных (*jus cogens*) норм международного права

[11]. В современной доктрине международного уголовного права такие деяния как геноцид, преступления против человечности, военные преступления, пытки нередко именуется также как «*jus cogens* преступления» [12].

С другой стороны, обязательства, вытекающие из запрещения отдельных актов, в отношении которых применяется универсальная юрисдикция, относятся к категории обязательств *erga omnes* [13]. Как было указано Международным судом в деле *Barcelona Traction*, "...должна быть проведена существенная разница между обязательствами государств по отношению к международному сообществу в целом, и обязательствами, которые возникают в отношении другого государства в рамках дипломатической защиты. По своей природе первые затрагивают все государства. В силу важности вытекающих из них прав, все государства могут считаться имеющими юридический интерес в их защите; обязательства, о которых идет речь, представляют собой обязательства *erga omnes*. Эти обязательства вытекают в современном международном праве, например, из запрещения актов агрессии, геноцида, а также из принципов и норм, касающихся основополагающих прав человеческой личности, включая защиту от рабства и расовой дискриминации...". Таким образом, одним из важнейших следствий решения Международного суда по данному делу явилось придание запрещению некоторых деяний, которые преследуются на основе универсальной юрисдикции, характера обязательства *erga omnes*, в защите которого все государства, могут считаться имеющими юридический интерес. Это крайне существенный момент, поскольку всеобщность осуждения отдельных преступлений, предполагает, в свою очередь, определенную "универсальность" в вопросе уголовного преследования виновных.

Как справедливо отмечает Розалин Хиггинс, государства могут осуществить универсальную юрисдикцию в отношении небольшого числа преступлений, универсально расцениваемых как преступления *erga omnes*,

причиняющие ущерб не только тем, против кого они напрямую направлены, но и против международного сообщества в целом.

Во-вторых, наглядным подтверждением «универсального интереса» в вопросах уголовной ответственности и наказания за те преступления, в отношении которых применяется универсальная юрисдикция, является учреждение постоянно действующего Международного уголовного суда, мандат которого распространяется на геноцид, преступления против человечности, военные преступления, агрессию. Более того, указанные деяния расцениваются как «самые серьезные преступления, вызывающие озабоченность всего международного сообщества» (Преамбула Римского Статута МУС). При этом, как отмечается в Статуте Суда, подобные деяния «не должны оставаться безнаказанными и... их действительное преследование должно быть обеспечено как мерами, принимаемыми на национальном уровне, так и активизацией международного сотрудничества».

Как подчеркивает М. Бут, Римский Статут не предусматривает норм, определенно обязывающих государства предусмотреть универсальную юрисдикцию за геноцид, преступления против человечности и военные преступления в национальных законах. В этом отношении обязательство предусмотреть универсальную юрисдикцию не вытекает напрямую из Римского Статута. Это совершенно верное утверждение, оценивая которое необходимо отметить, что с учетом комплементарного характера МУС, его Статут отдает приоритет государствам в вопросах уголовного преследования обвиняемых за тяжкие международные преступления, подчеркивая, что «обязанностью каждого государства является осуществление его уголовной юрисдикции над лицами, несущими ответственность за совершение международных преступлений». В этой связи для того, чтобы иметь возможность самостоятельно преследовать обвиняемых в совершении преступлений, на которые распространяется юрисдикция МУС, государства должны иметь для этого все юридиче-

ские возможности, включая универсальную юрисдикцию.

В-третьих, правовой режим уголовного преследования тех международных преступлений, которые подпадают под универсальную юрисдикцию, обладает спецификой, присущей именно данной категории преступных деяний. Прежде всего, в отношении таких преступлений как геноцид, преступления против человечности и военных преступлений не применяются какие-либо сроки давности. Указание об этом содержится в ст. 1 Конвенции о неприменимости сроков давности к военным преступлениям и преступлениям против человечества от 26 ноября 1968 г. В числе правовых инструментов регионального характера можно сослаться на Конвенцию Совета Европы от 25 января 1974 г. о неприменимости сроков давности к военным преступлениям и преступлениям против человечества [14]. Она вступила в силу 27 июня 2003 г. и также предусматривает неприменимость срока давности как для привлечения к уголовной ответственности, так и для исполнения наказания. Нельзя не упомянуть и ст. 29 Римского статута МУС, которое определяет, что “в отношении преступлений, подпадающих под юрисдикцию Суда, не устанавливается никакого срока давности”.

Кроме того, применительно к преступлениям, преследование которых возможно на основе универсальной юрисдикции, допускается ретроактивное применение уголовного закона. Напомню, что как основные международные правовые инструменты, так национальное законодательство, по общему правилу, исключают обратную силу уголовного закона. В частности, согласно ч.1 ст. 7 Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод 1950 г. никто не может быть признан виновным в совершении какого-либо уголовного преступления вследствие какого-либо действия или упущения, которое согласно действовавшему в момент его совершения внутреннему или международному праву не являлось уголовным преступлением. Равным образом не может назначаться более

тяжкое наказание, чем то, которое подлежало применению в момент совершения уголовного преступления. Аналогичное положение предусматривается и в ч.1 ст. 15 Международного Пакта о политических и гражданских правах от 16 декабря 1966 г. Однако особый интерес представляет исключение, предусмотренное в обоих международных документах. Согласно ч. 2 Европейской конвенции о защите прав человека, данная статья не препятствует преданию суду и наказанию любого лица за любое действие или упущение, которое в момент совершения являлось уголовным преступлением в соответствии с общими принципами права, признанными цивилизованными странами. Часть 2 ст. 15 Международного Пакта о политических и гражданских правах устанавливает, что ничто в настоящей статье не препятствует преданию суду и наказанию любого лица за любое деяние или упущение, которые в момент совершения являлись уголовным преступлением согласно общим принципам права, признанным международным сообществом.

Следует также принять во внимание, что одно из наиболее фундаментальных правил, характеризующих право и практику экстрадиции об «исключении политических преступлений», не распространяется на деяния, преследование которых возможно в соответствии с принципом универсальной уголовной юрисдикции. Например, в соответствии со ст. VII Конвенции о предупреждении преступления геноцида и наказания за него от 9 декабря 1948 г., в отношении выдачи виновных геноцид и другие перечисленные в статье III [Конвенции] деяния не рассматриваются как политические преступления. В качестве примера аналогичного характера можно сослаться и на Международную конвенцию о борьбе с финансированием терроризма. Согласно ст. 14 ни одно из преступлений, указанных в статье 2, не рассматривается для целей выдачи или взаимной правовой помощи между государствами-участниками как политическое преступление или преступление, связанное с политическим преступлением, или престу-

пление, совершенное по политическим мотивам. Вследствие этого, связанная с таким преступлением просьба о выдаче или взаимной правовой помощи не может быть отклонена лишь на том основании, что она касается политического преступления или преступления, связанного с политическим преступлением, или преступления, совершенного по политическим мотивам. Одним из наиболее серьезных примеров «деполитизации» преступлений, преследование которых возможно на основе универсальной юрисдикции является, Европейская конвенция о борьбе с терроризмом 1977 г., которая создает необходимые предпосылки для выдачи лиц, виновных в совершении актов международного терроризма. Сфера «деполитизации» была существенно расширена после принятия 15 мая 2003 г. Протокола к Конвенции [15]. Мы не можем также не упомянуть о том, что в отношении преступлений, которые являются предметом универсальной юрисдикции, применяется известная юридическая максима “aut dedere aut judicare”, обязывающая государства выдать обвиняемого для уголовного преследования запрашивающей стране, либо передать собственным органам уголовного правосудия. Как отмечают Ш.Бассиуни и Е.Вайс, указанное правило применяется к отношению целого ряда международных преступлений, включая геноцид, военные преступления, преступления против человечности, пыток, пиратства и т.д [16].

В-четвертых, «универсальность интересов» борьбы с тяжкими международными преступлениями выражается и в отсутствии иммунитета, защищающего обвиняемых от уголовной ответственности.

В качестве возможной основы для уголовного преследования обвиняемых универсальная юрисдикция предусмотрена по законодательству целого ряда государств. Как правило, подобного рода юрисдикционная компетенция регламентируется в уголовных кодексах, хотя в отдельных случаях ее применение возможно на основе иных законов. В качестве примера подобного рода

можно сослаться на германский Кодекс преступлений против международного права (Völkerstrafgesetzbuch), принятый 26 июня 2002 г. Согласно ст. 1 он применяется ко всем предусмотренным им уголовно-наказуемым деяниям против международного права и в тех случаях, когда деяние было совершено за границей и не имеет отношения к территории Германии. Как указывает Стефен Вирт, всеобъемлющая универсальная юрисдикция является одной из самых прогрессивных черт Кодекса, позволяющих Германии преследовать лиц, совершающих международные преступления, независимо от их национальности, места совершения преступления либо национальности потерпевшего [17].

Подобный тип законодательства был принят также в Бельгии, которую не без оснований можно считать одним из ведущих европейских государств, принимающих значительные усилия по уголовному преследованию лиц, обвиняемых в совершении международных преступлений. Поскольку рассмотрение проблемы соотношения универсальной юрисдикции и иммунитетов связано именно с применением бельгийского законодательства, представляется необходимым остановиться на нем подробнее.

Прежде всего, необходимо отметить, что в Бельгии еще в 1993 г. был принят Закон, имплементирующий Женевские конвенции 1949 г. и Дополнительные протоколы. Указанный закон предусматривал перечень из двадцати преступлений, квалифицируемых как серьезные нарушения Конвенций и Протоколов и рассматривал их в качестве «преступлений по международному праву» - crimes de droit international. Данный закон был изменен 23 февраля 1999 г. и получил название Закона о пресечении серьезных нарушений международного гуманитарного права (“Loi relative à la répression des violations graves du droit international humanitaire”). Согласно внесенным изменениям, геноцид и преступления против человечности, независимо от того, совершены ли они в мирной ситуации или во время войны, рассматривались в качестве

международных преступлений. При этом наибольший интерес вызывала ст. 7 Закона, предусматривающая юрисдикционную клаузулу, согласно которой судебные инстанции Бельгии были вправе рассматривать дела о совершении преступлений, подпадающих под действие настоящего закона, независимо от места их совершения. Это означало, что обвиняемый иностранец может подвергаться уголовному преследованию на территории Бельгии после его экстрадиции из-за границы или *in absentia* (заочно), если экстрадиция невозможна. Более того, ст. 9, ч. 3 признавала право любого лица, предположительно являвшегося потерпевшим (*toute personne qui se prétendra lésée*) в совершении любого из преступлений, подпадающих под действие указанного Закона, для того, чтобы инициировать предварительное расследование. При этом, в отличие от других стран (в частности, Канады, Австралии, Германии и т.д.), компетентные власти (министр юстиции Бельгии) имели право возбудить подобное расследование, но не могли прекратить его. Заслуживает внимания и ст. 5, ч. 3, предусматривающая возможность уголовного преследования любых лиц, независимо от их должностного положения. В целом, позитивно оценивая стремление преодолеть безнаказанность лиц, обвиняемых в международных преступлениях, не можем не отметить, что принятие в Бельгии рассматриваемого типа законодательства инициировало целый ряд процессов в отношении преступлений, имевших место за пределами территории Бельгии. В частности, этот относится к событиям, произошедшим на территории Руанды в 1994 г. Хотя для преследования геноцида, преступлений против человечности и военных преступлений и был учрежден Международный уголовный трибунал *ad hoc*, это, вместе с тем, не исключало возможности уголовного преследования лиц, предположительно совершивших указанные преступления. Уже в самом начале массовых нарушений прав человека в Руанде, в отдельных средствах массовой информации была развернута мощная анти-бельгийская

компания. Более того, в результате драматических событий в Руанде пострадали и граждане Бельгии: 7 апреля 1994 г. в Кигали были убиты 10 миротворцев из состава миротворческого контингента ООН, а также несколько гражданских лиц. Последствием этих действий явилась срочная эвакуация бельгийских граждан и выход в соответствии с решением правительства военнослужащих из состава миротворцев ООН. Кроме того, целый ряд руандийцев получили убежище на территории Бельгии, а впоследствии была установлена их причастность к различным преступлениям. В этой связи, учитывая отсутствие между двумя странами договора об экстрадиции, указанные лица были привлечены к ответственности бельгийскими правоохранительными органами. Более того, в бельгийских судебных инстанциях имелся ряд дел, связанных с предположительным совершением международных преступлений, которые были инициированы потерпевшими. В частности, от имени 24 лиц (в основном палестинцев) в Брюссельском суде в 2001 г. был инициирован процесс против г-на Ариэля Шарона и г-на Амоса Ярона по фактам преступлений, совершенных в 1982 г. в лагерях беженцев Сабра и Шатила в Ливане, когда указанные лица занимали соответственно посты министра обороны Израиля и командующего одним из подразделений израильской армии. Таким образом, наличие соответствующего законодательства, позволяющего преследовать обвиняемых в совершении международных преступлений, по существу, превратило Бельгию в лидера по числу судебных процессов, связанных с возможным применением универсальной юрисдикции. Стремление национальных судов к более широкому применению универсальной юрисдикции, вместе с тем, характерна не только для Бельгии, но наглядно проявляется в практике судебных органов Германии, Нидерландов, Швейцарии, Испании и других стран [18].

В деле Nyonteze, связанном с выдачей гражданина Руанды, Швейцария отказала в экстрадиции и сама осуществила уголовное преследование лица, который был осужден

за серьезные нарушения норм международного гуманитарного права. Кстати, это дело явилось первым для Швейцарии случаем применения на основании Женевских конвенций 1949 г. и Дополнительного протокола II к ним 1977 г. универсальной уголовной юрисдикции национальным судом в отношении лица, совершившего военные преступления в период внутреннего вооруженного конфликта.

Другое достаточно интересное дело, связанное с преследованием лица на основе универсальной уголовной юрисдикции, касалось бывшего армейского полковника, гражданина Конго Себастьяна Нзапали (Sebastien Nzapali). Указанное лицо прибыло в 1998 г. в Нидерланды и обратилось с просьбой о предоставлении политического убежища, однако в это время полицейские власти страны получили информацию о совершении им ряда тяжких преступлений и, в частности, таких, как пытки и изнасилования, имевших место в Конго предположительно в 1996 г. в период правления диктатора Мобуту Сесе Секо. В результате проведенного расследования были собраны убедительные доказательства, подтверждающие факт совершения преступления.

Приговором Окружного суда Роттердама от 24 марта 2004 г. С. Нзапали был признан виновным в совершении пыток и осужден к лишению свободы. Данное дело явилось первым в Нидерландах случаем применения универсальной юрисдикции согласно положениям Конвенции ООН против пыток 1984 г. и национального Закона об имплементации указанной конвенции (Torture Convention Implementation Act) 1989 г [19].

Одна из попыток привлечь к ответственности за тяжкие международные преступления лицо, обладающее иммунитетом явилось катализатором острейшего юридического диспута в Международном суде ООН между Бельгией и Конго. Непосредственной причиной данного диспута явился международный ордер на арест в целях задержания и экстрадиции, выданный 11 апреля 2000 г. следственным судьей Брюссельского суда (tribunal de premiere instance) Д. Вандермеершем в от-

ношении г-на Ндомбаси (Mr. Yerodia Abdoulae Ndombasi), который занимал в то время пост министра иностранных дел Демократической Республики Конго (далее — ДРК), а затем — министра образования [20]. В частности, г-н Ндомбаси обвинялся в соучастии совершении преступлений, предусмотренных бельгийским Законом от 16 июля 1993 г. «О пресечении серьезных нарушений международных Женевских конвенций, принятых 12 августа 1949 г., и Дополнительных протоколов к ним I и II, принятых 8 июля 1977 г.», с изменениями, внесенными согласно Закону от 19 февраля 1999 г. «О пресечении серьезных нарушений международного гуманитарного права».

В ответ ДРК 17 октября 2000 г. представила в Секретариат Международного Суда заявление о возбуждении судебного разбирательства, указав, *inter alia*, что бельгийский ордер на арест и ст. 5 (3) закона от 1993 г., на котором он основывается, противоречат международному праву, поскольку предполагают отступление от дипломатического иммунитета министра иностранных дел суверенного государства. В заявлении ДРК утверждалось, что со стороны Бельгии нарушен принцип, согласно которому одно государство не имеет права осуществлять свою власть на территории другого государства, принцип суверенного равенства всех членов Организации Объединенных Наций, изложенный в п. 1 ст. 2 Устава ООН, а также дипломатический иммунитет министра иностранных дел суверенного государства, признанный в практике работы Суда и вытекающий из п. 2 ст. 41 Венской конвенции о дипломатических сношениях.

Кроме того, представители ДРК утверждали, что сама концепция универсальной юрисдикции предполагает присутствие обвиняемого на территории государства, осуществляющего преследование, а ее [юрисдикции] применение противоречит международному праву. В своем постановлении от 8 декабря 2000 г. Международный Суд ООН единогласно отклонил просьбу Бельгии об исключении данного дела из общего списка дел и пятнадцатью голосами против двух установил, что

обстоятельства дела в том виде, как они представляются Суду, не являются таковыми, чтобы требовать осуществления права на определение временных мер, как того добивается ДПК.

Бельгийская сторона выдвинула целый ряд возражений, которые были направлены на то, чтобы предотвратить рассмотрение данного дела, на которые Судом были даны обоснованные ответы. В частности, Бельгия настаивала на том, что «в свете вновь открывшихся обстоятельств (уход г-на Ндомбаси с поста главы внешнеполитического ведомства), дело приобрело характер акта дипломатической защиты, в котором защищаемый индивид не исчерпал всех внутренних средств правовой защиты, и следовательно, Суд не обладает юрисдикцией в данном деле и заявление является неприемлемым». Напротив, Суд отметил, что Конго никогда не пыталось сослаться на личные права г-на Ндомбаси. Несмотря на изменения официального статуса индивида, характер спора, переданного на рассмотрение Суду, не изменился: он по-прежнему касается правомерности ордера на арест, выданного 11 апреля 2000 г. в отношении лица, занимавшего на тот момент пост министра иностранных дел Конго, а также вопроса о том, были ли нарушены данным ордером права Конго. Суд посчитал, что поскольку Конго не осуществляет свои действия в плоскости защиты одного из своих граждан, Бельгия не вправе сослаться на нормы, касающиеся исчерпания внутренних средства правовой защиты. Суд напомнил, что согласно установившейся судебной практике, решающей в вопросе определения приемлемости того или иного заявления является дата его представления. Бельгия признает, что на дату, когда Конго представило заявление о возбуждении дела, эта страна имела непосредственный правовой интерес в данном вопросе, выдвигала требование от собственного имени, в связи, с чем указанное возражение Бельгии подлежит отклонению. Кроме того, бельгийская сторона выступила с аргументом о том, что в случае, если Суд признает наличие юрисдикции и приемлемость

дела для рассмотрения, в действие вступает принцип *ultra petita*, который ограничивает юрисдикцию Суда вопросами, являвшимися предметом заключительных представлений [ДПК]. При этом было указано, что со стороны Конго были выдвинуты два аргумента, один из которых основывался на отсутствии у бельгийского судьи юрисдикции по данному делу, второй – на признании иммунитета от юрисдикции, которым обладал министр иностранных дел ДПК. Как утверждала Бельгия, на рассматриваемом этапе Конго ограничивалась лишь вторым аргументом, вследствие чего Суд не мог вынести решение по вопросу об универсальной юрисдикции, вне зависимости от того, какое он вынес бы решение по существу. В этой связи Суд обратил внимание на устоявшийся принцип, согласно которому он обязан не только отвечать на вопросы, поставленные в заключительных представлениях сторон, но и воздерживаться от принятия решений по вопросам, не обозначенным в этих представлениях. Хотя в силу данного принципа Суд и не имеет права принимать решения по вопросам, которые перед ним не поднимались, правило *non ultra petita* все же не препятствует ему затронуть определенные аспекты правового характера [21].

Надо обратить внимание на то, что решение Суда по данному делу вызвало неоднозначные оценки как со стороны самих судей, участвовавших в рассмотрении дела, так и со стороны экспертного сообщества.

Итак, своим решением Международный суд подтвердил незыблемость и абсолютный характер иммунитетов действующих министров иностранных дел. Как отмечает А. Кассезе, данное решение представляет собой важный вклад в разъяснение права, регламентирующего персональные иммунитеты министров иностранных дел. В этой связи необходимо иметь в виду, что иммунитет в самом общем виде представляет исключение из юрисдикции государства либо ее ограничение. Иммунитеты, согласно международному праву, базируются на двух фундаментальных концепциях. Во-первых, принцип суверен-

ного равенства всех государств препятствует тому, чтобы одно государство могло бы выносить решение по поводу другого (*par in parem non habet imperium*). Во-вторых, минимальная совокупность трансграничной деятельности требует эффективного функционирования межгосударственных отношений. Как указывает Кай Амбос, иммунитет защищает способность государства осуществлять свои функции без постороннего вмешательства.

Как известно, в специальной литературе условно выделяют две категории иммунитетов: во-первых, это иммунитеты *ratione materie*, т.е. иммунитеты функционального характера, которыми согласно национальному законодательству наделяются государственные должностные лица (главы государств, председатель правительства, депутаты, судьи и т.д.). Этот тип иммунитета охватывает официальные действия должностного лица, то есть действия, совершаемые им при исполнении его служебных обязанностей. Чтобы отличить такие официальные действия от действий, совершаемых в частном порядке, необходимо определить цель действия (например, восстановление общественного порядка), а не то, было ли данное действие законным с точки зрения внутреннего законодательства или международного права... Главнейшей правовой ценностью, защищаемой иммунитетом *ratione materie*, является достоинство государства. Считается, что возбуждение дела против государственного должностного лица за действия, совершенные им при исполнении служебных обязанностей, может быть приравнено к предъявлению иска самому государству и является посягательством на его суверенитет [22]; во-вторых, существует иммунитеты *ratione personae* (персональные (личные) иммунитеты), которые не только защищают конкретное должностное лицо, когда оно действует от имени государства, но и делает его абсолютно неподсудным иностранным судам, в каком бы качестве – официальном или личном – оно ни выступало. Среди тех лиц, которые пользуются указанным типом иммунитета, находятся и дипло-

матические представители. Персональными иммунитетами, независимо от функционального иммунитета, наделяются и отдельные государственные должностные лица (глава государства, министр иностранных дел и т.д.) во время пребывания их за рубежом. Причем, применительно к главам внешнеполитических ведомств подобные иммунитеты предотвращают любое вмешательство в надлежащее осуществление их функций.

Международный суд в своем решении по рассматриваемому нами делу *Congo v. Belgium* отметил, что в международном праве прочно утвердилось положение, согласно которому отдельные лица высокого ранга, такие как главы государств, главы правительств и министры иностранных дел, подобно дипломатическим представителям и консульским должностным лицам, пользуются иммунитетами от гражданской и уголовной юрисдикции других государств. Однако для целей данного дела имеют значение лишь иммунитет от уголовной юрисдикции и неприкосновенность действующего министра иностранных дел (пункт 51 решения). Далее суд обратил внимание на то, что в рассматриваемой связи стороны ссылались на ряд договорных инструментов, и в частности, Венскую конвенцию о дипломатических сношениях от 18 апреля 1961 г. и Нью-Йоркскую конвенцию от 8 декабря 1969 г. Суд определил, что хотя указанные конвенции содержат полезные указания по отдельным аспектам проблемы иммунитетов, вместе с тем, они не охватывают каких либо положений, конкретно определяющих иммунитеты, предоставляемые министрам иностранных дел. Вследствие этого, поднятые в данном деле вопросы, касающиеся иммунитетов таких министров, должны решаться на основе обычного международного права (пункт 52 решения). Далее (пункт 53) Суд отметил, что согласно обычному международному праву иммунитеты предоставляются министрам иностранных дел не для их личной выгоды, а для обеспечения эффективного осуществления своих функций от имени их соответствующих государств. Рассмотрев

характер функций, осуществляемых министрами иностранных дел (в частности, то, что они принимают участие в дипломатической деятельности своих правительств и представляют их на международных и межправительственных мероприятиях, послы и другие дипагенты функционируют под их руководством, осуществляют свои полномочия от имени государства, несут ответственность за взаимоотношения своей страны со всеми иными государствами и т.д.), Суд пришел к выводу, что в силу их [функций] специфики, действующий министр иностранных дел во время своего пребывания за рубежом пользуется полным иммунитетом от уголовной юрисдикции и неприкосновенностью. Этот иммунитет и неприкосновенность защищают соответствующее лицо от любых действий властей другого государства, которые могут помешать ему в исполнении своих обязанностей. Весьма важным представляется нам пункт 54 решения, в котором Суд отметил, что в рассмотренном отношении [речь идет о предыдущем пункте 53] нельзя проводить различия между действиями, осуществляемыми министром иностранных дел в его «официальном» качестве, и действиями, которые якобы осуществляются в его «личном» качестве, а значит, между действиями, совершенными до того, как соответствующее лицо вступило в должность министра иностранных дел, и действиями, совершенными им во время нахождения его в должности. Таким образом, если министр иностранных дел подвергается аресту в другом государстве с обвинением в совершении преступления, то в этой связи он или она заведомо лишаются возможности исполнения своих функций. Последствия подобного препятствия для осуществления указанных должностных функций в равной степени серьезны, безотносительно к тому, что во время ареста на территории соответствующего государства министр иностранных дел совершал «официальный» или «частный» визит, последовал ли арест вследствие действий, совершенных до назначения на пост министра иностранных дел либо во время исполнения

его обязанностей, явился ли арест результатом действий, совершенных в «личном» или «официальном» качестве. Более того, сам риск для министра иностранных дел подвергнуться уголовному преследованию во время поездки в другое государство либо во время транзита по территории другого государства, способен помешать данному министру совершить визит за рубеж, если это требуется для целей выполнения официальных функций.

Значительный интерес в решении вызвали пункты, которые посвящены рассмотрению аргументов Бельгии о том, что иммунитеты, которыми пользуются министры иностранных дел, не могут защищать их в случае, когда они подозреваются в совершении военных преступлений либо преступлений против человечности. Аргументируя свою позицию, бельгийская сторона ссылалась на различные юридические инструменты, учреждающие международные уголовные трибуналы, примеры из национальных законодательств, юриспруденцию национальных и международных судов. В частности, отмечалось, что согласно отмеченным юридическим инструментам, официальное положение лица не является препятствием для осуществления юрисдикции подобных трибуналов. Бельгия также ссылалась на некоторые решения национальных судов Великобритании и Франции [23], в которых отмечалось наличие исключений из иммунитета в случае, когда речь идет о международных преступлениях. В свою очередь Конго, настаивала на том, что современное международное право не допускает каких-либо исключений из принципа абсолютного иммунитета от уголовной юрисдикции действующего министра иностранных дел, включая случаи, когда речь идет об обвинении в совершении международных преступлений. Причем, дела из национальной судебной практики, на которые ссылалась Бельгия, напротив, подтвердили абсолютную природу иммунитета. По мнению Конго, применительно к юридическим инструментам, учреждающим международные уголовные трибуналы и их юриспруденции, это имеет отношение только

к самим трибуналам и из этого не вытекает каких-либо выводов, касательно уголовных процессов в национальных судах против лиц, обладающих иммунитетами по международному праву.

В рассматриваемой связи Суд внимательно проанализировал государственную практику, включая национальное законодательство и отдельные решения национальных судов высокой инстанции, таких как Палата Лордов или Кассационный суд Франции. Однако при этом Суд не смог вывести на основании этой практики какую-либо действующую норму обычного международного права, содержащую исключение из правила о предоставлении иммунитета от уголовной юрисдикции и неприкосновенности действующих министров иностранных дел, когда они подозреваются в совершении военных преступлений либо преступлений против человечности. Далее Международный суд отметил, что нормы, касающиеся иммунитета и содержащиеся в правовых документах, учреждающих международные уголовные трибуналы, не позволяют ему прийти к выводу о наличии в международном обычном праве каких-либо исключений в отношении национальных судов.

Важное значение Суд придал необходимости разграничения норм, регулирующих юрисдикционные иммунитеты: юрисдикция не означает отсутствие иммунитета, а отсутствие иммунитета не означает наличия юрисдикции (пункт 59 решения). Таким образом, хотя некоторые конвенции по предотвращению и наказанию отдельных серьезных преступлений и налагают на государства обязательство по осуществлению преследования либо экстрадиции, тем самым, позволяя им расширять свою уголовную юрисдикцию, подобное расширение юрисдикции не распространяется на иммунитеты согласно международному обычному праву, включая и те, что предоставляются министрам иностранных дел.

Мы не можем не отметить, что Суду пришлось решать сложнейшие задачи, касающиеся тесно связанных между собой, но в то же

время конкурирующих интересов, которые вытекали с одной стороны, из прочно утвердившегося в между-народном праве положения об иммунитете высоких должностных лиц, а с другой стороны, необходимости преодоления безнаказанности за тяжкие между-народные преступления и защиты прав жертв подобных деяний. Не случайно в пункте 60 решения Суд отметил, что «иммунитет от юрисдикции, которым пользуются министры иностранных дел не означает безнаказанности в отношении любых преступлений, которые они могут совершить безотносительно к их тяжести. Иммунитет от уголовной юрисдикции и индивидуальная уголовная ответственность представляют собой две совершенно различные концепции. В то время как юрисдикционные иммунитеты являются процедурными по своей природе, уголовная ответственность - это вопрос материального права. Юрисдикционные иммунитеты могут предотвращать преследование в течение определенного периода либо за определенные преступления, но не способны освободить лицо, к которому они применяются от уголовной ответственности всех видов».

Международный суд выделил четыре случая, когда иммунитеты, которым пользуются министры иностранных дел, не являются препятствием для их уголовного преследования: во-первых, указанные лица не пользуются иммунитетом от уголовной юрисдикции согласно международному праву в своем государстве и таким образом могут быть судимы национальными судами согласно соответствующим нормам внутреннего законодательства; во-вторых, когда в отношении данных лиц, которые на конкретный момент либо ранее являлись представителями соответствующих государств, имеет место отказ от иммунитета; в-третьих, после того, как лицо покидает пост министра иностранных дел, он или она не пользуются в полном объеме иммунитетами, предоставляемыми согласно международному праву в других государствах; в-четвертых, действующий либо бывший министр иностранных дел могут предстать по обвинению

в совершении преступления перед некоторыми международными уголовными судами, обладающими соответствующей юрисдикцией [24]. С учетом правовых подходов к проблеме природы и сферы действия норм, регулирующих иммунитет от уголовной юрисдикции, Международный суд тринадцатью голосами против трех постановил, что выдача и рассылка ордера на арест со стороны Бельгии явилась нарушением одного из обязательств Бельгии перед Конго, поскольку указанное посягает на иммунитет действующего министра иностранных дел Конго, которым он обладал согласно международному праву. Кроме того, десятью голосами против шести Суд постановил, что Бельгия избрав любые средства по своему усмотрению, должна отменить ордер на арест и уведомить об этом власти, которым она его разослала.

Решение Суда было неоднозначно оценено его составом, о чем свидетельствуют несопадающие мнения трех судей, а также семь особых мнений. Хотя Суд и внес существенный вклад в развитие достаточно сложной проблемы иммунитетов, вместе с тем, можно было бы ожидать большего вклада в разъяснение сложных проблем современного международного права, и в частности, связанных с осуществлением экстерриториальной юрисдикции.

По нашему мнению, одним из наиболее уязвимых мест решения Международного суда, которое подвергается серьезной критике со стороны специалистов, является то, что Суд упустил представившуюся возможность высказаться по поводу существа и особенностей универсальной юрисдикции. Подобного рода дела не часто попадают на рассмотрение международных судебных органов и каждый такой случай представляет собой уникальный шанс, для того чтобы внести ясность в наиболее сложные и дискутируемые со стороны судейского и экспертного сообщества проблем международного уголовного права. Мы не можем не согласиться с судьей Ван ден Винджерг, указавшей, что данное дело должно было стать своего рода прецедентом, и

возможно, первым делом, в котором Международный суд мог бы попытаться решить ряд вопросов, которые не рассматривались со времени слушания дела Lotus в Постоянной палате международного правосудия в 1927 г. ... Если рассуждать в принципиальном плане, то дело касалось того, как государства могут или должны... выполнять современные положения международного уголовного права... Речь в деле шла о нахождении баланса между двумя расходящимися интересами современного международного уголовного права – потребностью в международной ответственности за совершение таких преступлений как пытки, терроризм, военные преступления и преступления против человечности, и принципом суверенного равенства государств, предполагающем существование определенной системы иммунитетов... Суд не подошел к данному спору с этой точки зрения, а сосредоточил свое внимание на вопросе об иммунитетах действующих министров иностранных дел.

В особом совместном мнении судей Хиггинса, Койманса и Бюргенталья также было подчеркнуто, что суду следовало бы попытаться рассмотреть и проблему универсальной юрисдикции, поскольку решение вопроса об иммунитетах в концептуальном плане зависит от уже существующей юрисдикции. Правило *ultra petita* препятствует лишь вынесению постановлений по универсальной юрисдикции в резолютивной части решения Суда, но не разъяснению такой юрисдикции. Подобное разъяснение было необходимо, поскольку иммунитеты и юрисдикция тесно связаны между собой в данном деле и имеют важное значение с точки зрения поддержания стабильности в международных отношениях и того, что международные преступления не должны оставаться безнаказанными [25].

По нашему мнению, универсальная юрисдикция с учетом озабоченности международного сообщества проблемой безнаказанности за тяжкие международные преступления является одним из наиболее серьезных правовых инструментов, позволяющих привлечь к ответственности виновных. Более того,

механизм между-народного уголовного правосудия, являющийся комплементарным по отношению к национальным судебным системам, сам по себе ориентирует внутригосударственные органы для того, чтобы именно они осуществляли уголовное преследование за геноцид, военные преступления и т.п. Однако каким образом будет осуществляться подобного рода преследование остается на усмотрении национальных право-охранительных органов, применяющих прежде всего, внутригосударственные механизмы. При этом крайне важным является согласование универсальной юрисдикции как правовой основы для уголовного преследования за тяжкие международные преступления с системой правовых норм и принципов, с одной стороны, защищающих суверенные права других государств, с другой, гарантирующих незыблемость фундаментальных положений международного права, сложившихся в течение длительного времени. Это тем более важно с учетом расширяющейся сферы применения универсальной юрисдикции со стороны национальных судебных органов, свидетельством чему является как ряд процессов, которые инициированы в некоторых европейских странах, так и практика международных судебных институций, и, прежде всего, Международного суда. Один из наиболее ярких примеров в этом плане - обращение Бельгии в Международный суд для того, чтобы инициировать процесс против Сенегала в связи с реализацией обязательства «либо выдай либо суди», связанной с преследованием бывшего президента Чада. Нельзя не согласиться с судьей Международного суда М. Резеком, который в своем особом мнении подчеркнул важность проявления сдержанности при осуществлении юрисдикции внутригосударственными судебными органами, которая отвечала бы пониманию децентрализованного международного сообщества как основанного на принципе равноправия его членов и неизменно требующего взаимной координации действий.

Рассматривая вопрос о применении универсальной юрисдикции, судья ad hoc Меж-

дународного суда г-жа Винджер в своем особом мнении по делу Congo v. Belgium указала, что термин «универсальная юрисдикция» необязательно означает необходимость присутствия подозреваемого на территории государства, которое осуществляет его преследование. Предположение о присутствии лица, как это делается со стороны некоторых авторов, необязательно означает, что это представляет собой правовое требование. Термин может быть нечетким, и именно по этой причине следует воздержаться от того, чтобы делать подобный вывод. Латинские максимы, которые иногда используются и которые предполагают, что преступник должен присутствовать (*judex deprehensionis — ubi te invenero ibi te judicabo*), не имеют какой-либо юридической значимости и необязательно совпадают с универсальной юрисдикцией. Далее Винджер подчеркнула, что не существует нормы международного договорного права (*conventional international law*), запрещающей универсальную юрисдикцию *in absentia*. Наиболее важной юридической основой в случае универсальной юрисдикции за военные преступления является ст. 146 IV Женевской конвенции 1949 г., которая устанавливает принцип «*aut dedere aut judicare*». Текстуальное толкование данной статьи логически не предполагает присутствия преступника, как это пытается доказать ДРК. Аргументация Конго интересна с доктринальной точки зрения, но логически не вытекает из данного текста. Для военных преступлений Женевские конвенции 1949 г., которые ратифицированы почти всеми государствами и могли бы рассматриваться как содержащие более чем договорные обязательства благодаря всеобщему принятию, не требуют присутствия подозреваемого. Цель этих Конвенций, очевидно, не состоит в том, чтобы ограничить юрисдикцию государств за преступления по международному праву. По этому поводу нет также норм обычного международного права. ДРК полагает, что существует практика государств как доказательство *opinio juris*, утверждая, что универсальная юрисдикция, *per se*, тре-

бует присутствия преступника на территории преследующего государства. Многие национальные системы, осуществляя обязательства *aut dedere aut judicare*, или Римский статут Международного уголовного суда, в действительности требуют присутствия преступника. Это видно из законодательства и ряда национальных судебных решений, включая датское решение по делу *Saric*, французское решение по делу *Javor*, немецкое *Jorgic Case*. Однако есть также примеры, когда страна не требует присутствия преступника на территории преследующего государства. Правительства и национальные суды в одном и том же государстве могут иметь различные мнения по одному и тому же вопросу, что делает еще более сложным признать наличие *opinio juris* в этом государстве. По мнению Винджерта, ни договорное, ни международное обычное право либо юридическая доктрина не поддерживают утверждение о том, что универсальная юрисдикция может быть применена лишь в том случае, когда обвиняемый находится на территории государства, осуществляющего преследование [26].

В этой связи, т.е. применительно к проблеме присутствия обвиняемого как условия для применения универсальной юрисдикции нам представляется важным прояснить отдельные юридические моменты.

Как свидетельствует анализ всего массива международных договоров по борьбе с преступностью, жесткого требования о наличии лица на территории государства, применяющего данный тип юрисдикции, не имеется, хотя некоторые договора содержат упоминание об этом. Например, согласно ст. 3 (2) Конвенции о предотвращении и наказании преступлений против лиц, пользующихся международной защитой, и в том числе дипломатических агентов от 14 декабря 1973 г., каждое государство принимает необходимые меры для установления своей юрисдикции над этими преступлениями в случае, если предполагаемый преступник находится на его территории и оно не выдает его запрашивающему государству. Подобные нормы предус-

матривают Конвенция о борьбе с захватом заложников (ст. 5 (2)), Конвенция о физической защите ядерного материала от 3 марта 1980 г. (ст. 8 (3)) и т.д. Однако нельзя не принимать во внимание, что даже указанные Конвенции, содержащие упоминание о присутствии обвиняемого, не исключают любой уголовной юрисдикции, осуществляемой в соответствии с национальным законодательством. Что же касается последнего, то, как уже указывалось, подавляющее большинство государств предусматривают, согласно национальным законам, возможность применения универсальной юрисдикции в отношении определенной категории преступлений, подрывающих основы международного правопорядка и причиняющих ущерб интересам международного сообщества в целом. При этом в одних случаях, национальные законы предполагают присутствие обвиняемого, в других допускают универсальную юрисдикцию *in absentia*.

В этой связи представляется целесообразным разграничивать виды универсальной юрисдикции, причем основным критерием подобного разграничения может быть факт присутствия обвиняемого на территории государства, которое осуществляет преследование правонарушителя. В зависимости от указанного обстоятельства следует различать абсолютную универсальную юрисдикцию либо юрисдикцию *in absentia*, осуществление которой может быть начато без наличия лица на территории преследующего государства (которое может быть подвергнуто процедуре экстрадиции), и ограниченную либо условную универсальную юрисдикцию, осуществление которой возможно лишь в случае нахождения лица на территории правоприменяющего государства [27].

Интересно отметить, что в своем особом мнении по делу *Congo v. Belgium* Председатель Суда г-н Гийом подчеркнул, что основная цель уголовного права состоит в обеспечении в каждом государстве наказания преступлений, совершенных на ее государственной территории. При этом классическое международное право не исключает права государства в

отдельных случаях осуществлять свою судебную юрисдикцию в отношении преступлений, совершенных за рубежом, однако указанное имеет определенные пределы. Государство обычно обладает юрисдикцией в отношении преступлений, совершенных за пределами его территории лишь в случаях, когда преступник, либо, по крайней мере, потерпевший, является гражданином этого государства, либо когда преступление создает угрозу его внутренней или внешней безопасности. Председатель Гийом указал, что классическое международное обычное право признает универсальную юрисдикцию в случае пиратства, поскольку данное деяние совершается в открытом море вне территории какого-либо государства. Однако даже в отношении деяний, совершенных в открытом море, международное право применяет чрезвычайно узкий подход, признавая универсальную юрисдикцию только применительно к пиратству, не допуская ее в отношении сравнимых преступлений, таких как работорговля либо незаконный оборот наркотических средств и психотропных веществ. Кроме этого, государства могут осуществлять универсальную юрисдикцию в ситуации, предусмотренной многими конвенциями, предусматривающими субсидиарную юрисдикцию, когда преступник находится на их территории. Однако за исключением этих случаев международное право не допускает универсальной юрисдикции, тем более не допускает универсальной юрисдикции *in absentia*. Как отметил г-н Гийом универсальная юрисдикция *in absentia* не известна международному конвенционному праву. Судья Ранджева в своем заявлении поддержал подход Суда, отказавшегося от рассмотрения по существу вопроса о чрезмерно широком толковании универсальной юрисдикции *in absentia*. Рассмотрев роль принципа *aut dedere aut judicare*, он подчеркнул, что его применение является условным и зависит от того, арестован ли обвиняемый. Указанное положение, начиная с 1970 г. является моделью для расширения в различных конвенциях уголовной компетенции национальных судов через

осуществление универсальной юрисдикции. Однако это правовое развитие не является результатом признания юрисдикции *in absentia*. Судья Резек в своем особом мнении отметил, что анализ международного права в его нынешнем состоянии показывает, что оно не позволяет национальным судебным органам осуществлять юрисдикцию при отсутствии каких либо обстоятельств, связывающих конкретное дело с правоприменяющим государством. Из этого *a fortiori* следует, что Бельгию нельзя было считать «обязанной» возбуждать уголовное преследование по рассматриваемому делу. Кроме того, он подчеркнул, что в Женевских конвенциях 1949 г. отсутствует понятие универсальной юрисдикции *in absentia* и что в деле Пиночета испанские суды никогда не претендовали на такую юрисдикцию. Анализируя мнения указанных трех судей, Роджер О'Киф охарактеризовал их как логически уязвимые. Более того, он отметил, что «в качестве категории международного права, универсальная юрисдикция является допустимой, ее осуществление *in absentia*, также логически допустимо само по себе». Проф. А. Кассезе, проанализировав конкретные дела из судебной практики ряда европейских стран, в частности, Испании и Германии, подчеркнул, что рассмотренные им элементы практики государств свидетельствуют о возрастающем стремлении применять абсолютную универсальную юрисдикцию для целей защиты универсальных ценностей, что также указывает на постепенное возрастание распространения и принятия мнения о том, что указанная форма юрисдикции рассматривается приемлемой согласно международному праву.

Подход, содержащийся в вышеизложенных мнениях трех судей Международного суда, не разделялся и со стороны судей Хиггинса, Койманса и Бюргенталя, которые в своем совместном особом мнении касаясь проблемы универсальной юрисдикции, поставили вопрос о том, имеют ли государства права осуществлять подобную юрисдикцию в отношении лиц, обвиняемых в совершении тяжких преступлений, но никак не связаны с госу-

дарством суда и не находятся на территории этого государства. Хотя указанные судьи и не обнаружили устоявшейся государственной практики осуществления юрисдикции, они не смогли найти и доказательств *opinio juris*, согласно которым такая практика считалась бы противоправной.

Таким образом, единого подхода о необходимости присутствия обвиняемого как условия для применения универсальной юрисдикции согласно национальному законодательству не имеется. Конечно, если обвиняемый находится на территории правоприменяющего государства, то это значительно облегчает его уголовное преследование. Если же лицо находится за пределами государства, намеревающегося привлечь его к ответственности на основе принципа универсальности, то его присутствие может быть обеспечено с помощью экстрадиции и в этом проявляется тесная взаимосвязь данного типа юрисдикции с выдачей, осуществление которой является необходимой предпосылкой для уголовного преследования лица. Без задействования экстрадиционных механизмов трудно даже представить себе осуществление универсальной юрисдикции в отношении лица, находящегося за пределами территории заинтересованного (в уголовном преследовании лица) государства. Учитывая, что применение универсальной юрисдикции является чрезвычайно важной и желательной в отношении целого ряда опасных международных преступлений, а также то обстоятельство, при преследовании указанных деяний национальными органами уголовной юстиции способно предотвратить перегрузку системы международного уголовного правосудия (в частности, МУС), функционирующего на основе принципа дополнителности, мы вместе с тем, не можем не отметить, что все это не исключает необходимости формирования четкого механизма применения рассматриваемого вида юрисдикции. Отсутствие подобного механизма, который мог бы опираться как на юридически обоснованную практику государств, так и на *opinio juris*, фактически приводит к широчайшему

разбросу мнений по вопросу о применимости универсальной юрисдикции в отношении международных преступлений, о чем, в числе прочих, свидетельствуют события последнего времени, и в частности, находящееся на рассмотрении Международного суда дело *Certain Criminal Proceedings in France (Republic of Congo v. France)*, связанное с попыткой французских властей на основе универсальной юрисдикции привлечь к ответственности предположительно за совершение преступлений против человечности и пытки министра внутренних дел Республики Конго г-на Пьера Оба (Mr. Pierre Oba), вызвав также для допроса Президента страны г-на Дени Сассу Нгессо (Mr. Denis Sassou Nguesso). Необходимо также обратить внимание на то, что достаточно частые попытки судебных властей отдельных европейских государств с использованием универсальной юрисдикции инициировать процессы против официальных лиц, представляющих страны Африки, спровоцировало серьезную дипломатическую напряженность между африканскими и европейскими государствами. В этой связи на 11-ом совещании высоких должностных лиц Африки и Европы (AU-EU Ministerial Troika) было принято решение о создании технической *ad hoc* группы экспертов для выработки элементов правового понятия принципа универсальной юрисдикции и сближения позиций европейской и африканской сторон в вопросах, касающихся практического применения данного вида юрисдикционной компетенции.

Необходимо согласиться с Е. Конторовичем, который подчеркивает, что универсальная юрисдикция может иметь опасные последствия, и в особенности, в отсутствие общепринятых ограничений. Подобного рода опасения были выдвинуты и со стороны Э.Коланджелло.

Осуществление универсальной юрисдикции не может происходить в отрыве от международных обязательств государств, принятых на себя согласно действующим международным договорам, поскольку не лимитированное никакими правовыми препятствиями при-

менение юрисдикции отдельных государств может подвергнуть серьезным испытаниям сложившуюся в течение столетий систему международных отношений. В частности, это относится к проблеме иммунитета, которая и явилась предметом острейшего диспута в деле *Congo v. Belgium*. С другой, стороны национальное законодательство должно предусматривать гибкие юридические механизмы, которые препятствовали бы принятию произвольного и юридически не в полной мере обоснованного решения о распространении универсальной юрисдикции на преступления, имевшие место за границей. Подобное понимание все в большей мере проявляется в законодательстве целого ряда государств. Не случайно вскоре после процесса по делу *Congo v. Belgium*, Бельгия внесла изменения в национальные законодательные акты (в частности, УПК), которые подтвердили незыблемость иммунитетов глав государств, министров иностранных дел. Согласно Закону от 5 августа 2003 г., в главу 1 вводного раздела Уголовно-процессуального кодекса Бельгии была включена ст. 1 bis, параграф 1 которой предусмотрел, что в соответствии с международным правом судебному преследованию не подвергаются: 1) главы государств, главы правительств и министры иностранных дел других государств в период исполнения ими своих обязанностей, а также другие лица, пользующиеся иммунитетом на основании международного права; 2) лица, обладающие иммунитетом (полным или частичным), предоставляемым им международным договором Бельгии. Следует также учесть, что согласно параграфу 2 указанной статьи было установлено, что как требует международное право, никакие принудительные действия, связанные с осуществлением судебного преследования, не могут предприниматься в отношении любого лица, официально приглашенного в Королевство бельгийскими властями или международной организацией, штаб-квартира которой находится в Бельгии и с которой у Королевства имеется соглашение о статусе и деятельности этой организации. Это требование

распространяется на весь период пребывания таких лиц в стране. Кроме того, в связи с принятием Закона от 5 августа 2003 г., Закон “О пресечении серьезных нарушений международного гуманитарного права” утратил силу и все вопросы, связанные с применением универсальной юрисдикции в отношении таких деяний как геноцид, военные преступления, преступления против человечности, были перенесены в сферу действия Уголовного кодекса Бельгии.

Подобного рода ограничения универсальной юрисдикции представляются немаловажными и выступают в качестве средства, позволяющего обеспечить надлежащее функционирование международного правового порядка, исключая возможные конфликты национального законодательства с международными обязательствами государств.

Под данным углом зрения следует оценивать и механизм универсальной юрисдикции, который содержит германское законодательство. Учитывая вероятность возникновения проблем с применением абсолютной универсальной юрисдикции, в отношении деяний, совершенных за пределами Германии, стремясь, с одной стороны, не допускать перегрузки германской судебной системы, а с другой стороны, исходя из безусловного признания того обстоятельства, что такие международные преступления как геноцид, преступления против человечности и военные преступления должны преследоваться в соответствии с принципом территориальной уголовной юрисдикции либо компетентным международным трибуналом, немецкий законодатель предусмотрел некоторые правовые ограничения принципа универсальности. В частности, согласно § 153 (f) УПК Германии, прокуратура вправе отказаться от преследования преступления, предусмотренного §§ 6-14 Кодекса преступлений против международного права, если обвиняемый не находится на территории страны и его прибытия не ожидается. Кроме того, прокуратура вправе отказаться от преследования преступления, наказуемого в соответствии с §§ 6-14 Кодекса, в частности, в

случаях предусмотренных подпунктами 1 и 2 пункта 1 § 153 (с) УПК Германии, если нет оснований полагать, что: 1) преступление совершено немцем; 2) деяние не было совершено в отношении немца; 3) лицо, подозреваемое в совершении преступления не находится на территории страны и его прибытия не ожидается; 4) преступление преследуется в международном суде или государством, на территории которого оно было совершено, либо гражданин которого обвиняется в совершении этого преступления либо гражданину которого преступлением был причинен ущерб. Отказ от преследования может также иметь место в случаях, когда обвиняемый за преступление, предусмотренное §§ 6-14 и совершенное за границей, является немцем и предполагается его передача международному суду [28] либо выдача преследу-ющему государству.

Таким образом, как показывает нормативное развитие, имеющее место в последнее время в ряде государств, определенные ограничения универсальной юрисдикции не только возможны, но и желательны для того, чтобы отдельные национальные юрисдикции

не подменяли собой систему международного уголовного правосудия, представленную международными уголовными трибуналами. С другой стороны, абсолютная универсальная юрисдикция при ее перманентном применении способна привести к существенной перегрузке национальной судебной системы, стимулируя заинтересованных лиц к возбуждению уголовных дел в отдельных государствах. Соблюдение определенного баланса между системами национального уголовного правосудия, применяющими универсальную уголовную юрисдикцию и международной уголовной юстицией, действующей от имени международного сообщества – важное условие эффективного преследования и наказания лиц, виновных в совершении тяжких международных преступлений.

Список соответствующих источников:

1. Ambos K. 'Prosecuting International Crimes at the National and International Level: Between Justice and Realpolitik'// International Prosecution of Human Rights Crimes/ W. Kaleck, M. Ratner, T. Singelstein, P. Weiss (eds.). Springer: Wien, 2006. P. 55-68; Ban-tekas I. International Criminal Law. Oxford and Portland, Oregon: Hart Publishing, 2010. P. 423-426.
2. Broomhall B. Justice and the International Criminal Court: Between Sovereignty and the Rule of Law. Oxford: Oxford University Press, 2004. P. 67-82; Schabas W. An Introduction to the International Criminal Court. Cambridge: Cambridge University Press, 2007. P. 141; Kleffner J. Complementarity in the Rome Statute and National Criminal Jurisdictions. Oxford: Oxford University Press, 2008. P.99-102; Dupuy P-M.'Principe de complémentarité et Droit International General'/ The International Criminal Court and National Jurisdictions. Aldershot: Ashgate Publishing, 2008. P. 17-24; The International Criminal Court: A Commentary on the Rome Statute/ Ed. by W.Schabas. Oxford: Oxford University Press, 2010. P. 60-62.
3. Cassese A. International Criminal Law. Oxford: Oxford University Press. 2008. P. 342-343; Kress C. 'International Criminal Court as a turning Point in the History of International Criminal Justice'// The Oxford Companion to International Criminal Justice/ Ed. by A. Cassese. Oxford: Oxford University press, 2009. P. 143-160.
4. Cameron I.'Jurisdiction and Admissibility Issues Under The ICC Statute'// The Permanent International Criminal Court: Legal and Policy Issues. P. 66-94; The International Criminal Court: A

Commentary on the Rome Statute/ Ed. by W.Schabas. P. 336-349.

5. Werle G. *Völkerstrafrecht*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2003. S. 71; Show M. *International Law*. Fifth ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2008. P. 592; Bantekas I., Nash S. *International Criminal Law*. Third ed. New York: Routledge-Cavendish, 2009. P. 85-90.

6. Hall C. 'Universal Jurisdiction: New Uses for an Old Tool'// *Justice for Crimes Against Humanity*/ Ed. by M. Lattimer and P. Sands. Oxford: Hart Publishing, 2006. P. 47-72.

7. R. v. Barte and the Commissioner of the Police of the Metropolis, ex. P. Pinochet [1999] 2 All ER 97 at 1977. См. также: Lowe V. 'Jurisdiction'// *International Law*/ Ed. by M. Evans. Oxford: Oxford University Press, 2003. P. 343.

8. Уголовное право России. Практический курс/ Под ред. А.В. Наумова. М.: Волтерс Клувер, 2009. С. 35.

9. Arbour L. Will the ICC have an Impact on Universal Jurisdiction? // *Journal of International Criminal Justice*. 2003. Vol. 1. N 4. . P. 585-588; *An Introduction to International Criminal Law and Procedure*/ R. Cryer, H. Friman, D. Robinson, E. Wilmshurst (eds.). Cambridge: Cambridge University Press, 2007. P. 40-43; Ryngaert C. The International Criminal Court and Universal Jurisdiction: A Fraught Relationship?// *New Criminal Law Review*. 2009. Vol. 12. N 4. P. 498-512.

10. Bottini G. Universal Jurisdiction After the Creation of International Criminal Court// *New York University Journal of International Law and Politics*. 2004. Vol. 36. N 2-3. P. 11.

11. R v. Bow Street Stipendiary Magistrate and Others, ex Parte Pinochet Ugarte (No 3) [1999] 2 All ER 97. См. об этом: Fox F. The Pinochet Case No. 3 // *The International and Comparative Law Quarterly*. 1999. Vol. 48. N 3. P. 687-702; Woodhouse D. The Pinochet Case: A Legal and Constitutional Analysis. Oxford: Hart Publishing. 2000; Roht-Arriaza N. The Pinochet Precedent and Universal Jurisdiction // *New England Law Review*. 2000/2001. Vol. 35. N 2. 311-319.

12. Bassiouni C. *International Crimes: Jus Cogens and Obligatio Erga Omnes*// *Law and Contemporary Problems*. 1996. Vol. 59. N 4. P. 63-74; Cryer R. *Prosecuting International Crimes: Selectivity and International Crimes*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005. P. 101; Ferdinandusse W. *Direct Application of International Criminal Law in National Courts*. The Hague: T-M-C Asser Press, 2006. P. 181-185; Orakhelashvili A. *Peremptory Norms in International Law*. Oxford: Oxford University Press, 2008. P. 288-306.

13. Boot M. *Genocide, Crimes Against Humanity and war Crimes: Nullum Crimen Sine Lege. And the Subject Matter Jurisdiction of the International Criminal Court*. Intersentia, 2002. P. 56.

14. В названии и текстах обеих конвенций правильнее было бы использовать термин «преступления против человечности». Обстоятельное рассмотрение данного вопроса см.: Сафаров Н.А. Экстрадиция в международном уголовном праве: проблемы теории и практики. М.: Волтерс Клувер, 2005. С. 279-281.

15. *International Criminal Law: A Collection of International and European Instruments* // C. Wyngaert, G. Stessens, L. Janssens (eds.). The Hague: Martinus Nijhoff Publishers, 2005. P. 579-591; *International Instruments Related to the Prevention and Suppression of International Terrorism*. New York, 2008. P. 163-170.

16. Bassiouni C., Wise E. *Aut Dedere Aut Judicare: the Duty to Extradite or Prosecute in International Law*. Dodrecht: Martinus Nijhoff, 1995. P. 5, 7; Wyngaert C. *Strafrecht, Strafprocesrecht & Internationaal Strafrecht: in Hoofdlijnen*. Maklu: Antwerpen, 2006. P. 1184.

17. Wirth S. Germany's New International Crimes Code: Bringing a Case to Court// *Journal of International Criminal Justice*. 2003. Vol. 1. N 1. P. 157. См. об этом подробнее: Werle G., Jessberger F. *International Criminal Justice is Coming Home: The New German Code of Crimes Against International Law* // *Criminal Law Forum*. 2002. Vol. 1. N 2. P. 191-223; Satzger H. *German Criminal Law and Rome Statute – A Critical Analysis of New German Code of Crimes Against International*

- Law// *International Criminal Law Review*. 2002. Vol. 1. N 2. P. 261-282; Rissing van Saan R. The German Federal Supreme Court and Prosecution of International Crimes Committed in the Former Yugoslavia // *Journal of International Criminal Justice*. 2005. Vol. 3. P. 381-399.
18. Ferdinandusse W. The Prosecution of Grave Breaches in National Courts// *Journal of International Criminal Justice*. 2008. Vol. 7. N. 3. P. 723-741.
19. Kamminga M. First Conviction Under the Universal Jurisdiction Provisions of the UN Convention Against Torture: Rotterdam District Court, 7 April 2004; Sebastien N. // *Netherlands International Law Review*. 2004. Vol. 51. No 3. P. 439-449.
20. Kamminga M. First Conviction Under the Universal Jurisdiction Provisions of the UN Convention Against Torture: Rotterdam District Court, 7 April 2004; Sebastien N. // *Netherlands International Law Review*. 2004. Vol. 51. No 3. P. 439-449.
21. Wouters J. The Judgement of the International Court of Justice in the Arrest Warrant Case: Some Critical Remarks// *Leiden Journal of International Law*. 2003. Vol. 16. N 2. N. 253-267.
22. Zappalà, S. Do Heads of State in Office Enjoy Immunity from Jurisdiction for International Crimes?: the Ghaddafi Case before the French Cour de Cassation // *European Journal of International Law*. 2001. Vol. 12. N 3. P. 595-612; Wirth S. Immunities, Related Problems, and Article 98 of the Rome Statute// *Criminal Law Forum*. 2001. Vol. 12. N 4. P. 430-433; Akande D. International Law Immunities and International Criminal Law// *American Journal of International Law*. 2004. Vol. 98. N 3. P. 412-415; Cassese A. *International Law*. Oxford: Oxford University press, 2005. P. 98-123.; Summers M. Immunity or Impunity? : the Potential Effect of Prosecutions of State Officials for Core International Crimes in States Like the United States that Are Not Parties to the Statute of the International Criminal Court// *Brooklyn Journal of International Law*. 2006. Vol. 31. P. 463-493.
23. Zappala S. Do Heads of state in Office Enjoy Immunity from Jurisdiction for International Crimes? The Ghaddafi Case Before the French Court of Cassation// *European Journal of International Law*. 2001. Vol. 12. N 3. P. 595-612.
24. <http://www.icj-cij.org/docket/files/121/8136.pdf>. См. также: Beigbeder Y. *International justice Against Impunity: Progress and New Challenges*. Brill academic Publishers, 2005. P. 50; Gilbert G. *Responding to International Crime*. Dodrecht: Martinus Nijhoff Publishers, 2006. P. 96.
25. *International Law Reports*. Cambridge University Press, 2007. Vol. 128. P. 40-62.
26. Zappala S. Do Heads of state in Office Enjoy Immunity from Jurisdiction for International Crimes? The Ghaddafi Case Before the French Court of Cassation// *European Journal of International Law*. 2001. Vol. 12. N 3. P. 595-612.
27. Legido A. Spanish Practice in the Area of Universal Jurisdiction// *Spanish Yearbook of International Law*. Vol. VIII. 2001-2002. P. 23-24. El Zeidy M. Universal Jurisdiction in Absentia: Is It a Legal Valid Option for Repressing Heinous Crimes// *International Law*. 2003. Vol. 37. P. 835-840; Сафаров Н.А. Экстрадиция в международном уголовном праве: проблемы теории и практики. М.: Волтерс Клувер, 2005. С. 273-275; Rabinovitch R. Universal Jurisdiction in Absentia// *Fordham International Law Journal*. Vol. 2005. Vol. 28. P. 500-510; Poels A. Universal Jurisdiction in Absentia// *Netherlands Quarterly of Human Rights*. 2005. N 1. P. 65-75;
28. Gallant K. 'Securing the Presence of Defendants before the International Tribunal for the Former Yugoslavia: Breaking with Extradition', in *The Prosecution of International Crimes: A Critical Study of the International Tribunal for the Former Yugoslavia/ Ed. by Clark S. and Sann M.* Transaction Publishers, London. 1996; Knoop A.. *Surrendering to International Criminal Courts: Contemporary Practice and Procedures*. New York: Transnational Publishers. 2002; Swart B. 'Arrest and Surrender', in *The Rome Statute of the International Criminal Court: A Commentary/ Eds. A. Cassese, P. Gaeta, John R.W.D. Jones*. Oxford: Oxford University Press. 2002. Vol. II; Yang S. *Surrendering the Accused to the International Criminal Court // British Yearbook of International Law*. Vol. 71. 2000; Сафаров

Н. Передача лиц Международному уголовному суду и институт экстрадиции: трудный компромисс // Московский журнал международного права. 2003. N 2. Kress С., Prost К. 'Article 89 – Surrender of persons to the Court'// Commentary on the Rome Statute of the International Criminal Court: Observers' Notes, Article by Article/ Triffterer O. (ed.). C.H.Beck-Hart-Nomos, Oxford. 2008.

Nizami Safarov

The principle of universality and immunities from criminal jurisdiction: the problems of interrelationship

Summary

This paper addresses the problem of inter-relationship between universal criminal jurisdiction and immunity from international crimes

Nizami Səfərov

**Universallıq prinsipi va cinayət yurisdiksiyasından immunitətlər:
qarşılıqlı əlaqələr problemləri**

Xülasə

Bu məqalədə universal cinayət yurisdiksiyası ilə beynəlxalq cinayətlərə münasibətdə immunitetin qarşılıqlı əlaqələri araşdırılır

М.П. КУЦЕВИЧ

кандидат юридических наук, доцент, заместитель декана юридического факультета Киевского национального университета им. Т.Г. Шевченко.
 Адрес: 01033, Украина, Киев, ул. Владимирская, 60.
 e-mail: maksym.kutsevych@gmail.com

ВАЖНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ АКТУАЛЬНЫХ ПРОБЛЕМ МЕЖДУНАРОДНОГО УГОЛОВНОГО ПРАВА

(РЕЦЕНЗИЯ НА МОНОГРАФИЮ INTERNATIONAL CRIMINAL LAW/ ED. BY R.
O'KEEFE. OXFORD: OXFORD UNIVERSITY PRESS, 2015, 608 P.)

Açar sözlər: beynəlxalq cinayətlər, təcavüz, soyqırım, insanlıq əleyhinə cinayətlər, müharibə cinayətləri, müddətlər, immunitətlər, beynəlxalq cinayət tribunalları, cinayət yurisdiksiyası.

Ключевые слова: международные преступления, агрессия, геноцид, преступления против человечности, военные преступления, сроки давности, иммунитет от уголовного преследования, международные уголовные трибуналы, уголовная юрисдикция.

Keywords: international crimes, aggression, genocide, crimes against humanity, war crimes, statute of limitations, immunity from criminal prosecution, international criminal tribunals, criminal jurisdiction.

Монография известного в академических кругах профессора Лондонского Университетского колледжа Роджера Окифа, опубликованная издательством Оксфордского университета явилась продолжением целой серии работ, непосредственно посвященных комплексу вопросов международного уголовного права. В этом ряду можно было бы отметить такие издания как монографии проф. Шерифа Бассиуни «Введение в международное уголовное право» (Cherif Bassiouni. Introduction to International Criminal Law. Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2013), Дугласа Квилфойла «Международное уголовное право» (Guilfoyle D. International Criminal Law. Oxford: Oxford University Press, 2016), фундаментальный трехтомник германского профессора Кая Амбоса (Ambos K. Treatise on International

Criminal Law. Volume I: Foundations and General Part. 2013; Volume II: The Crimes and Sentencing. 2014; Volume III: International Criminal Procedure. 2016).

Следует обратить внимание на то, что перу проф. Р. Окифа принадлежит еще одно фундаментальное издание, опубликованное со стороны издательства Кембриджского университета – «Защита культурных ценностей в вооруженном конфликте» (The Protection of Cultural Property in Armed Conflict. Cambridge: Cambridge University Press, 2011). В этой связи выход в свет новой монографии – результат последовательных усилий автора в направлении изучения важнейших проблем международного гуманитарного и международного уголовного права.

Возвращаясь к рецензируемой монографии, следует подчеркнуть основательную проработку всех проблем, которые явились предметом комплексного системного анализа, охватывающего как теоретические аспекты современного международного уголовного права, так и детальный обзор новейшей прецедентной практики международных судебных учреждений, включая практику Международного уголовного суда (далее - МУС).

Работа профессора Р. Окифа состоит из трех частей, охватывающих четырнадцать разделов, которые акцентируют внимание на ключевых вопросах, представляющих существенный научно-практический интерес.

Часть первая – «Базисные концепции и принципы» включает 3 раздела: 1) между-

народные нормы и национальная уголовная юрисдикция (с. 3-46); 2) концепция международного преступления (с. 47-84); 3) типология уголовных судов (с. 85-113).

В разделе первом автор рассматривает концепцию и отличительные аспекты юрисдикции, разграничивая ее с концепцией государственного суверенитета и подчеркивая, что указанные концепции не могут рассматриваться в качестве синонимов (с. 3). Суверенитет, по мнению Р. Окифа отражает неотъемлемые и исключительные правомочия государства в пределах национальной территории.

Автор на основе содержательного критерия выделяет предписывающую (*jurisdiction to prescribe*), судебную (*jurisdiction to adjudicate*) и принудительную (*jurisdiction to enforce*) виды юрисдикции.

Необходимо заметить, что концепция юрисдикции в целом является той сферой научно-практического интереса, которая всегда привлекала пристальное внимание специалистов самых разных юридических областей, что обусловило серьезную разработку самых различных аспектов юрисдикционной компетенции государств [1]. Тем не менее, изложение автором рецензируемой монографии вопросов юрисдикционной компетенции составляет весьма значимую и достаточно интересную часть работы, поскольку каждый из видов юрисдикции был подвергнут автором комплексному системному анализу.

Несомненно, одну из важнейших частей исследования составляет раздел 2 части первой, посвященный концепции международного преступления. Автор совершенно справедливо отмечает, что «международные преступления занимают центральное место в рамках международного уголовного права», подчеркивая при этом отсутствие какого-либо консенсуса по поводу дефиниции «международного преступления» (с. 47). Действительно, как в юридической литературе, так и в международно-правовом инструментарии используются самые различные терминологические интерпретации указанной категории преступлений.

В доктрине международного уголовного

права, договорно-правовом инструментарии и прецедентной практике международных судебных учреждений используются различная терминология: «международные преступления» [2], «преступления по международному праву» [3], «преступления, вызывающие озабоченность международного сообщества в целом» [4], «универсальные преступления» [5], «ключевые преступления» [6]. Например, согласно ст. 1 Конвенции о предупреждении и наказании преступления геноцида предусматривается, что договаривающиеся стороны подтверждают, что геноцид независимо от того, совершается ли он в мирное или военное время, является преступлением по международному праву (*crime under international law*), которое они обязуются предупреждать и наказывать [7]. Рассматриваемый термин был включен и в Преамбулу (п. 5) Конвенции о пресечении и наказании за преступление апартеида 30 ноября 1973 г. [8]. Проект кодекса преступлений против мира и безопасности человечества, принятый в 1996 г. во втором чтении придерживался аналогичной терминологии (ч. 2 ст. 1) [9].

В Преамбуле Римского статута МУС п. 6 провозглашает, что «обязанностью каждого государства является осуществление его уголовной юрисдикции над лицами, несущими ответственность за совершение международных преступлений (*international crimes*). Кроме того, п. 4 той же Преамбулы, в отношении уголовно-наказуемых деяний, подпадающих под юрисдикцию МУС использует фразу «самые серьезные преступления, вызывающие озабоченность всего международного сообщества» (*most serious crimes of concern to the international community*).

Разнобой в терминологии отражает одновременно существенный разброс мнений по вопросу о том, какого рода запрещенные международным уголовным правом деяния следует признавать в качестве международных преступлений.

В этом смысле автор анализирует рассматриваемую категорию преступлений в двух аспектах, с точки зрения определения конкретного деяния в качестве преступления и

формализации конкретного уголовно-наказуемого поведения в качестве «международного преступления» (с. 48-56). Кроме автором рассмотрены вышеуказанные терминологические интерпретации международных преступлений (с. 61-67).

Третий раздел части 1 посвящен типологии уголовных судов. Автор подчеркивает, что преследование лиц, обвиняемых в совершении международных преступлений, осуществляется не только в международных уголовных судах, но и со стороны национальных органов уголовного правосудия (с. 85). В принципе это общее утверждение нуждается в интерпретации, согласно которой даже учреждение постоянно действующего Международного уголовного суда, действующего на основе принципа комплементарности (дополнительности), не изменило общего подхода, согласно которому национальным судам принадлежит первичная роль в вопросах уголовного преследования геноцида, военных преступлений, преступлений против человечности. Система международного уголовного правосудия носит субсидиарный по отношению к национальной уголовной юрисдикции характер. Автором уделено значительное внимание различным международным судебным учреждениям, разграничению международных уголовных судов с органами национальной судебной системы (с. 105-110), так и в рамках механизма международного уголовного правосудия - МУС, суды *ad hoc*, гибридные судебные учреждения (с. 111-113).

Часть 2 монографии – «Материальное право международных преступлений» охватывает пять разделов: 1) преступления (с. 119-165); 2) особенности уголовной ответственности (с. 166-209); 3) обстоятельства, исключающие уголовную ответственность (с. 210-228); 4) договорные преступления и особенности уголовной ответственности за указанные деяния (с. 229-310); 5) права и обязательства государств-участников договоров в сфере международного уголовного права (с. 311-360).

Раздел первый части 2, по нашему мнению, составляет один из ключевых составных

частей всей монографии. Именно здесь автором рассмотрены дефиниции и специфические особенности уголовной ответственности за военные преступления (с. 123-136), преступления против человечности (с. 137-144), геноцид (с. 145-153), агрессию (с. 154-159). Следует заметить, что определения и трактовки всех указанных международных преступлений отражают современный уровень развития международного уголовного права и прецедентной практики международных судебных учреждений.

Вместе с тем, хотелось обратить внимание рассмотрение вопросов, связанных с преступлениями против человечности было бы более полным, если бы автор упомянул бы в этой связи о работе Комиссии международного права ООН (далее - КМП) по разработке проекта Конвенции о предупреждении и наказании преступлений против человечности. Как известно, КМП на своей шестьдесят пятой сессии в 2013 г. постановила включить тему «Преступления против человечности» в свою долгосрочную программу работы [10]. Специальным докладчиком КМП был назначен проф. Шон Мэрфи из университета Джорджа Вашингтона, который представил два доклада: первый - на шестьдесят седьмой сессии комиссии, состоявшейся 4 мая – 5 июня 2015 г.; второй – на шестьдесят восьмой сессии КМП, прошедшей 2 мая – 10 июня 2016 г. Как сожалению, автор не отметил в монографии, что в международном уголовном праве применительно к преступлениям против человечности существует серьезный пробел, поскольку в отличие от таких ключевых преступлений как геноцид либо военные преступления, являющихся предметом специфических договорных обязательств, отраженных в специальных конвенциях (Конвенция о предупреждении и наказании преступления геноцида 1948 г. и Женевские конвенции 1949 г. и Протокол I), преступления против человечности не рассматриваются в рамках правового регулирования отдельного международного договора.

В разделе втором части 2 проф. Р. Окиф провел обстоятельный анализ вопросов подстрекательства (с. 184), покушения на совер-

шение международных преступлений (с. 200), ответственности командиров и других должностных лиц (с. 201-206), а также особенностей уголовной ответственности за геноцид (с. 196-199) и агрессию (с. 201).

Раздел 3, как уже было отмечено выше, посвящен обстоятельствам, исключающим уголовную ответственность, среди которых упоминаются: психическое заболевание или расстройство, которое лишает лицо возможности осознавать противоправность или характер своего поведения или сообразовывать свои действия с требованиями соответствующих правовых норм (с. 212-213); состояние интоксикации, которое лишает лицо возможности осознавать противоправность или характер своего поведения или сообразовывать свои действия с нормами права (с. 214); самооборона, защита других лиц или имущества (с. 214-216); ошибка в факту или ошибка в праве (с. 217-219); исполнение приказов вышестоящих лиц (с. 219-221). Как показывает ознакомление с разделом, указанные обстоятельства идентичны с теми, которые предусматривает Римский статут МУС, и в частности, его ст. 31-33.

В разделе четвертом части 2 рассмотрены т.н. договорные преступления и особенности уголовной ответственности за их совершение. Как отмечает автор, целый ряд преступлений против международного правопорядка предусматриваются в различных многосторонних договорах, основная цель которых заключается в обеспечении эффективного сотрудничества в вопросах уголовного преследования. Указанная цель достигается путем установления широкого круга обязательств в отношении национальных систем уголовной юстиции, включая криминализацию на внутригосударственном уровне, регламентацию вопросов юрисдикции, экстрадиции, правовой помощи и т.д. В числе договорных преступлений автор упоминает, в частности, акты, посягающие на безопасность воздушного, морского и речного транспорта, наемничество, захват заложников и целый ряд других деяний террористической направленности. Анализу последних автор уделил значительное внимание, рассмотрев

их как с точки зрения современного международно-правового регулирования, так и в историческом аспекте. В частности, на странице 248 монографии автор упоминает Конвенцию Лиги наций 1937 г. о предупреждении и наказании терроризма, которая не вступила в силу, поскольку была ратифицирована только одним государством – Индией.

Автор довольно подробно проанализировал в числе договорных преступлений уголовно-наказуемые деяния, ассоциируемые с транснациональной организованной преступностью (с. 286-289), и в частности, торговлю людьми (с. 290-292), незаконный ввоз мигрантов по суше, морю и воздуху (с. 292-293) и т.д. Отдельно рассматриваются преступления, связанные с коррупционной практикой, и в частности, которые предусмотрены в Конвенции Организации экономического развития и сотрудничества (с. 297-300), а также Конвенции ООН против коррупции (с. 301-304). В процессе анализа проблем, связанных с указанным сегментом преступности автор упомянул на странице 297 Закон США об иностранной коррупционной практике 1977 (Foreign Corrupt Practices Act (FCPA)). Это достаточно интересный законодательный акт, обладающий экстерриториальным действием и распространяющий юрисдикцию американских судов на незаконные действия эмитентов, местных предприятий и лиц, находящихся на территории США, выражающиеся в даче взяток иностранным должностным лицам. Соответствующей компетенцией по обеспечению исполнения данного Закона обладают Министерство юстиции США и Комиссия по ценным бумагам и фондовым биржам.

Наш взгляд, можно было бы расширить сферу рассмотрения подобных законов, которые были приняты не только в США, но в ряде других государств.

Очередной раздел части 2 посвящен обязательствам и правам государств-участников международных многосторонних договоров, предметом которых являются аспекты сотрудничества по борьбе с международными и транснациональными преступлениями. Применительно к категориям междуна-

ных обязательств автором был проведен анализ обязательств по внутригосударственной криминализации соответствующих форм преступного поведения, которые предусматривают договоры (с. 313-317), установлению юрисдикции применительно к указанным преступлениям (с. 319- 321). В последнем случае автор рассматривает различные виды юрисдикционной компетенции – как территориальной, так экстерриториальной природы.

В числе экстерриториальных видов юрисдикции особое внимание привлекает универсальная юрисдикция, которая как отмечает автор, «предусматривается со стороны подавляющего большинства конвенций в сфере международного уголовного права» (с. 324).

Список соответствующих источников:

1. Asserting Jurisdiction: International and European Legal Perspectives/ Ed. by P. Capps, M. Evans, V. Konstadinidis. Oxford: Hart Publishing, 2003; Spang-Hanssen H. Cyberspace and International Law on Jurisdiction: Possibilities of Dividing Cyberspace Into Jurisdictions with Help of Filters and Firewall Software. København: DJOEF Publishing, 2004; Gabunelē M. Functional Jurisdiction in the Law of the Sea. Leiden/Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2004; Shany Y. Regulating Jurisdictional Relations Between National and International Courts. Oxford: Oxford University Press, 2009; Vagias M. The territorial jurisdiction of the international Criminal Court. Cambridge: Cambridge University Press, 2014; Rygaert C. Jurisdiction in International Law. Oxford: Oxford University Press, 2015; Research Handbook on Jurisdiction and Immunities in International Law/ ed. by A. Orakhelshvili. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2015.

2. Cryer R. Prosecuting International Crimes: Selectivity and International criminal Law Regime. Cambridge: Cambridge University Press, 2005. P. 1-5; Gilbert G. Responding to International Crime. Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2006. P. 3, 7, 305; Bonafè B. The Relationship Between State and Individual Responsibility for International Crime. Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2009. P. 222, 224; Van Verseveld A. Mistake of Law: Excusing Perpetrators of International Crimes. The Hague: T.M.C. Asser press, 2012. P. 2, 5-6; Bonacker T., Sufferling C. Victims of International Crimes: An Interdisciplinary Discourse. The Hague: T.M.C. Asser Press, 2013. P. 263.

3. Broomhall B. Towards the Development of an Effective System of Universal Jurisdiction for Crimes Under International Law// New England Law Review. 2000. Vol. 35. № 2. P. 399; Askin D. Prosecuting Wartime Rape and Other Gender-Related Under International Law: Extraordinary Advances, Enduring Obstacles// Berkley Journal of International Law. 2003. Vol. 21. № 2. P. 288; Unless Otherwise Provided': Werle G., Jessberger F. Article 30 of the ICC Statute and the Mental Element of Crimes under International Criminal Law// Journal of International Criminal Justice. 2005. Vol. 3. № 1. P. 35; Macedo S. Introduction// Universal Jurisdiction: National Courts and the Prosecution of Serious Crimes under International Law/ Ed. by S. Macedo. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2006. P. 3-8.

4. Verhoeven J. Article 21 of the Rome Statute and the Ambiguities of Applicable Law// Netherlands Yearbook of International Law. 2002. T. 33. P. 19; Olásolo H. The Triggering Procedure of the International Criminal Court. Leiden: Martinus Nijhoff, 2005. P. 23; Bohlander M. International Criminal Justice: A Critical Analysis of Institutions and Procedures. London: Cameron May, 2007. P. 155; Grover L. Interpreting Crimes in the Rome Statute of International Criminal Court. Cambridge: Cambridge University Press, 2014. P. 1; Mariniello T. 'One, no One and one Hundred Thousand: Reflections on the Multiple Identities of the ICC// The International Criminal Court in Search of its Purpose and Identity/ Ed. by T. Mariniello. London: Routledge, 2015. P. 1-3.

5. Enache-Brown C., Fried A. Universal Crime, Jurisdiction and Duty: The Obligation of

Aut Dedere Aut Judicare in International Law// McGill Law Journal. 1998. Vol. 43. P. 615-620; Kaczorowska A. Public International Law. London: Routledge, 2010. P. 334; Brants C. Universal Crimes, Universal Justice? The Legitimacy of the International Response to the Genocide, Crimes Against Humanity and War Crimes// International and Comparative Criminal Justice and Urban Governance: Convergence and Divergence in Global, National and Local Settings/ Ed. by A. Crawford. Cambridge: Cambridge University Press, 2011. P. 86-108;; Einarsen T. New Frontiers of International Criminal Law: Towards a Concept of Universal Crimes// Bergen Journal of Criminal Law and Criminal Justice. 2013. Vol. 1. № 1. P. 1-4.

6. Forms of Responsibility in International Criminal Law/ Ed. by G. Boas, J. Bishoff, N. Reid. Cambridge: Cambridge University Press, 2007. P. 4; Damgaard C. Individual Criminal Responsibility for Core International Crimes: Selected Pertinent Issues. Heidelberg: Springer, 2008. P. 3-5; Jurdi N. The International Criminal Court and National Courts: A Contentious Relationship. Burlington: Ashgate, 2011. P. 263; Bergsmo M., Ling C.W. Placing Old Evidence and Core International Crimes on the Agenda of the International Discourse on International Criminal Justice for Atrocities // Old Evidence and Core International Crimes/ Ed. by M. Bergsmo, C.W. Ling. Beijing, 2012. P.1-8; Bassiouni C. Introduction to International Criminal Law. Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2012. P. 137-148 ; Pocar F., Carter L. The Challenge of Shaping Procedures in International Criminal Courts// International Criminal Procedure: The Interface of Civil Law and Common Law Legal Systems/ Ed. by F. Pocar, L. Carter. Edward Elgar Publishing, 2013. P. 1.

7. Schabas W. Genocide in International Law. Cambridge: Cambridge University Press, 2009. P. 80; O'Keefe R. International Criminal Law. Oxford: Oxford University Press, 2015. P. 154-159; Kielsgard M. Responding to Modern Genocide: at the Influence of Law and Politics. New York: Routledge, 2016. P. 47-48.

8. Provost R. International Human Rights and Humanitarian Law. Cambridge: Cambridge University Press, 2004 . P. 68.

9. Watts A. The International Law Commission 1949-1998. Volume III: Final Draft Articles and Other Materials. Oxford: Oxford University Press, 1999. P. 1710; Bottiglierio I. Redress for Victims of Crimes under International Law. Dordrecht: Springer, 2004. P. 7-9.

10. Murphy S. Toward a Convention on Crimes against Humanity. // La Revue des droits de l'homme. 2015. № 7. P. 2-8.

Maksim Kutsevych

Summary

Present article is a review of the monograph of prof. Roger O'Keefe, which had been devoted to the key problems of modern international criminal Law.

Maksim Kutseviç

Xülasə

Bu məqalə prof. Rojer Okifin 2015-ci ildə nəşrdən çıxmış və beynəlxalq cinayət hüququnun əsas problemlərinə həsr edilmiş monoqrafiyasının rəyinə həsr edilib.

AYNURƏ TOFIQ QIZI MUSAYEVA

Bakı Dövlət Universiteti Hüquq fakültəsi “Cinayət hüququ və kriminologiya”
kafedrasının müəllimi və dissertantı
ay.nur-musayeva@mail.ru

BÖHTAN VƏ TƏHQİRİN DİGƏR OXŞAR CİNAYƏTLƏRLƏ MÜQAYİSƏLİ TƏHLİLİ

Açar sözlər: cinayət, qanun, şəxsiyyət, böhtan, təhqiqat, azadlıq.

Ключевые слова: преступление, закон, личность, клевета, дознание, свобода.

Keywords: crime, law, personality, slander; investigation, freedom.

“İnsan hüquqları haqqında” BMT-nin 10 dekabr 1948-ci il Ümumi Bəyannaməsinin 12-ci maddəsi, “Müharibə zamanı mülki əhalinin müdafiəsi haqqında” BMT-nin 12 avqust 1949-cu il Konvensiyasının 3-cü maddəsi, “Hərbi əsirlərlə rəftar etmə haqqında” 1949-cu il Cenevre Konvensiyasının 3-cü maddəsinin “c” bəndi, “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” 4 noyabr 1950-ci il Avropa Konvensiyasının 3-cü maddəsi, “Köləliyin, qul ticarətinin və köləliyə oxşar institutların və adətlərin ləğv olunması haqqında” BMT-nin 7 sentyabr 1956-cı il Konvensiyasının 5-ci maddəsi, “İrqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında” BMT-nin 21 dekabr 1965-ci il Konvensiyasının 5-ci maddəsi, “Mülki və siyasi hüquqlar haqqında” 18 dekabr 1966-cı il Beynəlxalq Paktın 7 və 17-ci maddələri, “Apartheid cinayətinin qarşısının alınması və ona görə cəzalandırma haqqında” BMT-nin 30 noyabr 1973-cü il Konvensiyasının 2-ci maddəsi, “İşgəncənin və qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftarın və ya cəzanın qarşısının alınması haqqında” 26 noyabr 1987-ci il Avropa Konvensiyasının 1-ci maddəsi, “Uşaq hüquqları haqqında” BMT-nin 20 noyabr 1989-cu il tarixli Konvensiyasının 16-cı maddəsi, “İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında” Avropa Şurasının 16 may 2005-ci il tarixli Konvensiyasının 4-cü maddəsi şərəf, ləyaqət və nüfuzun müdafiəsini nəzərdə tutur. Azərbaycan Respublikasının

Konstitusiyasının “Şərəf və ləyaqətin müdafiəsi hüququ” adlı 46-cı maddəsi də bu ardıcılığı izləyir və orada qeyd edilir ki, “hər kəsin şərəf və ləyaqətini müdafiə etmək hüququ vardır”. Sadalanan Beynəlxalq Konvensiyaların, Konstitusiyamızın şəxsin şərəf və ləyaqətinin müdafiəsinin qorunmasının təminatçısı olması, eyni zamanda Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsində nəzərdə tutulan Böhtan (mad.147) və Təhqir (mad. 148) cinayətlərinin mövcudluğu bu mövzunun tətqiq edilməsinin aktuallığını artırır. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsində yer alan 147 və 148-ci maddələri (böhtan və təhqir) ölkəmizdə insanların şərəf və ləyaqətinin yüksək qiymətləndirildiyini göstərir və şərəf və ləyaqətin alçaldığı zamanı cinayət məsuliyyətinin yaranmasını istisna etmir.

Böhtan və təhqir cinayətlərinin təhlili zamanı bir sıra maraqlı məqamlar var ki onlardan diqqət çəkənlərdən biri də bu cinayətlərin oxşar cinayətlərlə müqayisəli təhlilidir.

AR CM-nin 147-ci maddəsində nəzərdə tutulan Böhtan cinayətinin həmin Məcəllədə nəzərdə tutulmuş bəzi maddələr var ki, onlarla oxşar və fərqli cəhətləri var. Böhtan (mad. 147) cinayətini Təhqir (mad.148), Şəxsi həyatın toxunulmazlığını pozma (mad. 156), Terrorçuluq barədə bilə-bilə yalan məlumat vermə (mad. 216), Dövlət sirrini yayma (mad 284), Bilə-bilə yalan xəbərçilik etmə (mad. 296), Bilə-bilə yalan ifadə vermə, yalan rəy vermə və ya yanlış tərcümə etmə (mad. 297), Təhqiqat və ya ibtidai istintaq məlumatlarını yayma (mad. 300), Məhkəmə və hüquq-mühafizə orqanları işçiləri barəsində tətbiq edilən təhlükəsizlik tədbirləri haqqında məlumatları yayma (mad.301), Cinayət prosesində iştirak edən şəxslər barəsində tətbiq edilən təhlükəsizlik tədbirləri haqqında

məlumatları yayma (mad. 316), İnsan alverindən zərərçəkmiş şəxs haqqında konfidensial məlumatları yayma (mad.316-1), Cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılmasına və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə qarşı həyata keçirilən tədbirlər haqqında məlumatları yayma (mad.316-2), Azərbaycan dövlətinin başçısının-Azərbaycan Respublikası Prezidentinin şərəf və ləyaqətini ləkələmə və ya alçaltma (mad. 323) cinayətləri ilə fərqləndirmək lazımdır.

İlk olaraq təhqir və böhtan cinayətinin oxşar cəhətlərinə diqqət yetirək:

-hər iki cinayət “Şəxsiyyət əleyhinə olan cinayətlər” bölməsinin “Şəxsiyyətin azadlığı və ləyaqəti əleyhinə olan cinayətlər” fəsilinə daxildir;

-hər iki cinayətin bilavasitə obyektini şəxsin şərəf və ləyaqəti təşkil edir;

-hər iki cinayətin edilmə üsulu eynidir: kütləvi çıxışlarda, kütləvi nümayiş etdirilən əsərdə, kütləvi informasiya vasitəsində və ya kütləvi nümayiş etdirildiyi halda internet informasiya ehtiyatında yayma;

-hər iki cinayətin motivi eyniyyət təşkil edir: qısqanclıq, paxıllıq, həsəd və s;

-hər iki cinayət subyektiv cəhətdən birbaşa qəsdlə törədilir;

-hər iki cinayətin subyektiv 16 yaşa çatmış anlaqlı fiziki şəxsdir.

Fərqli cəhətlər isə aşağıdakılardır:

-böhtan cinayətində təhqir cinayətindən fərqli olaraq, şərəf və ləyaqətlə yanaşı nüfuz da bu cinayətin obyektini təşkil edir;

-böhtana görə cinayət məsuliyyətinin yaranması üçün şəxsin şərəf ləyaqətini ləkələyən məlumatları yayan şəxs həmin məlumatların “yalan” olmasını bilir və bunu qəsdən, bilə-bilə yayır, təhqir cinayətinə görə isə məsuliyyətin yaranması üçün yayılan məlumatların “nalayiq” olmasıdır;

-böhtan cinayətində ağırlaşdırıcı tərkib əlaməti (ağır və ya xüsusilə ağır cinayətdə ittiham etməklə böhtan atma) nəzərdə tutulsa da, təhqir cinayətində ağırlaşdırıcı tərkib əlaməti nəzərdə tutulmamışdır.

Böhtan cinayəti ilə müqayisə ediləcək növbəti

cinayət Şəxsi həyatın toxunulmazlığını pozma (mad. 156) cinayətidir. Bu cinayətlə oxşar cəhətləri aşağıdakılardır:

-hər iki cinayət “Şəxsiyyət əleyhinə olan cinayətlər” bölməsinə daxildir;

-hər iki cinayət məlumatları yaymaqla həyata keçirilir. Lakin böhtan cinayətində yayılan məlumatın şərəf və ləyaqəti ləkələyən, alçaldan və nüfuzdan salan və belə məlumatların yalan olması əsasdırsa, Şəxsi həyatın toxunulmazlığını pozma (mad. 156) cinayətində bu məlumatların şərəf və ləyaqəti alçaldan və ləkələyən olub-olmamasının əhəmiyyəti yoxdur. Burada elə məlumatlar nəzərdə tutulurki, insanın xidməti və ya ictimai fəaliyyəti ilə əlaqədar olmayan, şəxsi həyatın və ya ailə həyatının sirrini təşkil edən elə məlumatlar başa düşülür ki, şəxs, şərəf və ləyaqəti alçaldan və ya ləkələyən olub-olmamasından asılı olmayaraq, onların kənar şəxslərə məlum olmasını istəmir;

-hər iki cinayətin ağırlaşdırıcı tərkib əlaməti var (Şəxsi həyatın toxunulmazlığını pozma cinayətinin ağırlaşdırıcı tərkib əlaməti-eyni əməllərin vəzifəli şəxs tərəfindən öz qulluq mövqeyindən istifadə etməklə törədildikdə);

-hər iki cinayət subyektiv cəhətdən birbaşa qəsdlə törədilir;

-hər iki cinayətin subyektiv 16 yaşa çatmış anlaqlı fiziki şəxs ola bilər.

Bu cinayətlərin fərqli cəhətləri:

-Şəxsi həyatın toxunulmazlığını pozma (mad. 156) cinayəti böhtandan fərqli olaraq “İnsan və vətəndaşın konstitusiyaya hüquq və azadlıqları əleyhinə olan cinayətlər” fəsilinə daxildir;

-bu cinayətin obyektini böhtandan fərqli olaraq Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 32-ci maddəsində təsbit olunmuş şəxsi toxunulmazlıq hüququ təşkil edir.

Oxşar və fərqli cəhətlərinə görə böhtan cinayəti ilə müqayisə ediləcək növbəti cinayət Terrorçuluq barədə bilə-bilə yalan məlumat vermə (mad. 216) cinayətidir. İlk növbədə oxşar cəhətləri göstərək:

-böhtan cinayətində yayılan, burda isə verilən məlumatın yalan olması və yalan olduğunu bilə-bilə məlumat vermədir;

-hər iki cinayəti subyektiv cəhətdən birbaşa

qəsdlə törədilir.

Fərqli cəhətlər isə aşağıdakılardır:

-fərqləndirilən cinayət böhtandan fərqli olaraq “İctimai təhlükəsizlik və ictimai qayda əleyhinə olan cinayətlər” bölməsinin “İctimai təhlükəsizlik əleyhinə olan cinayətlər fəsilinə” daxildir;

-bu cinayət böhtandan fərqli olaraq yüksək ictimai təhlükəliliyə malik olan cinayətlərə aid edilir və yüksək ictimai təhlükəliliyi bir obyektə deyil bir neçə obyektə (bu cinayət nəticəsində həm ictimai təhlükəsizliyə, həm hakimiyyət orqanlarına, dövlət idarəetmə orqanlarının normal fəaliyyətinə, dövlət, ictimai, özəl və digər müəssisə, idarə və təşkilatların işinə, onların iqtisadi mənafeələrinə, habelə ayrı-ayrı vətəndaşların hüquqlarına və qanuni mənafeələrinə ziyan vurulur) qəsd etməsindən irəli gəlir;

-böhtan cinayətindən fərqli olaraq bu cinayətin subyektivi 16 yaşa çatmış anlaqlı fiziki şəxs olmaqla yanaşı, CM-in 99-4-cü maddəsində göstərilən şərtlər olduqda, CM-in təhlil olunan maddəsində nəzərdə tutulan cinayətin törədilməsi ilə bağlılığı olan hüquqi şəxsə cinayət-hüquqi tədbirlər tətbiq oluna bilər [8, s. 197].

Dövlət sirrini yayma (mad. 284) və böhtan cinayətinin oxşarlığı ondan ibarətdir ki, hər iki cinayət məlumatların yayılması ilə törədilir. Lakin, böhtan cinayətində yayılan məlumatlar şərəf və ləyaqəti, nüfuzu ləkələyən, alçaldan yalan, uydurma məlumatlardırsa, dövlət sirrini yayma cinayətində yayılan məlumatlar isə şəxs tərəfindən ona etibar edilmiş və ya xidməti vəzifəsinə və ya xidməti işinə görə ona məlum olan dövlət sirrini təşkil edən məlumatlardır. Böhtan cinayətində yaymadan fərqli olaraq, burada yayma dedikdə, şəxs tərəfindən ona etibar edilmiş və ya xidməti vəzifəsinə və ya işinə görə ona məlum olan, məzmununu dövlət sirri təşkil edən məlumatların qanunsuz olaraq kənar şəxslərin dairəsinə ötürülməsi başa düşülür. Dövlət sirrini yayma (mad 284) cinayəti böhtan cinayətindən fərqli olaraq “Dövlət hakimiyyəti əleyhinə olan cinayətlər” bölməsinin “Dövlətin konstitusiyaya quruluşunun əsasları və təhlükəsizliyi əleyhinə olan cinayətlər” fəsilinə daxildir. Obyektini dövlət sirrinin mühafizə edilməsi sahəsində Azərbaycan Respublikasının

dövlət təhlükəsizliyini və müdafiə qabiliyyətini təmin edən ictimai münasibətlər təşkil edir. Subyektiv cəhəti böhtandan fərqli olaraq həm birbaşa, həm də ehtiyatsızlıqla törədilə bilər. Bu cinayətin subyektivi etibar edilmə nəticəsində və ya xidməti vəzifəsinə, yaxud işinə görə dövlət sirrinin məlum olduğu 16 yaşına çatmış anlaqlı fiziki şəxs ola bilər. CM-in 99-4-cü maddəsində göstərilən şərtlər olduqda, CM-in təhlil olunan maddəsində nəzərdə tutulan cinayətin törədilməsi ilə bağlılığı olan hüquqi şəxsə cinayət-hüquqi tədbirlər tətbiq oluna bilər [8, s. 582]. Hər iki cinayətin ağırlaşdırıcı tərkib əlamətinə malik olması onların oxşar əlamətlərindən biridir.

Böhtan cinayətini Bilə-bilə yalan xəbərçilik etmə (mad. 296) cinayətindən fərqləndirmək lazımdır. Hər iki cinayətdə şəxs barəsində verilən məlumat yalandır və təqsirkar məlumatın yalan olduğunubilir və bunubilə-bilədir. Bilə-bilə yalan xəbərçilik etmədə təqsirkarın qəsdli zərərçəkmiş şəxsin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsinə, böhtanda isə şərəf və ləyaqətinin alçaldılmasına və nüfuzdan salınmasına yönəldilir. Həm böhtan həm bilə-bilə yalan xəbərçilik etməyə görə o zaman cinayət məsuliyyəti yaranır ki verilən məlumat yalan olsun. Hər iki cinayət subyektiv cəhətdən birbaşa qəsdlə törədilir. Hər iki cinayətin subyektivi 16 yaşa çatmış anlaqlı fiziki şəxsdir. Hər iki cinayətin ağırlaşdırıcı tərkib əlaməti var. Hər iki cinayətin ağırlaşdırıcı halını eyni əməllərin şəxsin ağır və ya xüsusilə ağır cinayət törətməkdə ittiham olunması təşkil edir. Lakin, böhtan cinayətin də bu məlumatlar üçüncü şəxslərə, bilə-bilə yalan xəbərçilik etmə də isə hüquq mühafizə orqanlarına bildirilir. Böhtan cinayətindən fərqli olaraq bu cinayət “Dövlət hakimiyyəti əleyhinə olan cinayətlər” bölməsinin “Ədalət mühakiməsi əleyhinə olan cinayətlər” fəsilinə daxildir. Böhtan cinayətinin obyektivi şəxsin şərəfi, ləyaqəti, nüfuzu təşkil etdiyi halda bu cinayətin əsas obyektivi ədalət mühakiməsinin mənafeyi təşkil edir.

Böhtan cinayəti ilə müqayisə ediləcək növbəti cinayət Bilə-bilə yalan ifadə vermə, yalan rəy vermə və ya yanlış tərcümə etmə (mad. 297) cinayətidir. Hər iki cinayətin oxşar əlamətləri aşağıdakılardır:

-hər iki cinayətdə təqsirkar məlumatın yalan olduğunu bilir və yalan olduğunu bilə-bilə hərəkətini realizə edir;

-hər iki cinayətin ağırlaşdırıcı tərkib əlaməti var və bunlar oxşatdır (şəxsin ağır və ya xüsusilə ağır cinayət törətməkdə ittiham olunması ilə bağlı törədilməsi);

-hər iki cinayət birbaşa qəsdlə törədilir.

Fərqli cəhət isə, Bilə-bilə yalan ifadə vermə, yalan rəy vermə və ya yanlış tərcümə etmə cinayətinin “Dövlət hakimiyyəti əleyhinə olan cinayətlər” bölməsinin “Ədalət mühakiməsi əleyhinə olan cinayətlər” fəsilinə daxil olmasıdır; böhtandan fərqli olaraq bu cinayətin obyektini mülki və cinayət işləri üzrə ədalət mühakiməsinin normal həyata keçirilməsini təmin edən ictimai münasibətlər təşkil edir. Böhtan cinayətindən fərqli olaraq bu cinayətin subyekti xüsusidir. Böhtan cinayətində 16 yaşa çatmış istənilən şəxs ola bilədiyi halda bu cinayətin subyekti 16 yaşa çatmış şahid, zərərçəkmiş şəxs, ekspert və ya tərcüməçi ola bilər.

Təhqiqat və ya ibtidai istintaq məlumatlarını yayma (mad. 300) cinayəti obyektiv cəhətinə görə böhtan cinayətinə oxşar cinayətdir. Belə ki, hər iki cinayətdə törədilən əməl məlumatın yayılmasında ifadə olunur. Lakin böhtanda yayılan məlumat yalan və şəxsin şərəf və ləyaqətini ləkələyən, onu nüfuzdan salan məlumatlardır. Bu cinayətin obyektiv cəhətini isə təhqiqat və ya ibtidai istintaq məlumatlarının yayılması təşkil edir. Böhtan cinayətində yayma kütləvi çıxışlar, kütləvi nümayiş etdirilən əsərlər və ya kütləvi informasiya vasitələrində əks olunmanı nəzərdə tutursa, bu cinayətdə yayma dedikdə, araşdırılan işin halları haqqında məlumatların yayılmasının yolverilməzliyi haqqında müstəntiq və ya təhqiqat aparın şəxs tərəfindən xəbərdar edilən zərərçəkmiş şəxslərin, şahidlərin, müdafiəçilərin və digər şəxslərin bu cür məlumatları yazılı və şifahi formada üçüncü şəxslərə ötürməsi başa düşülür. Böhtandan fərqli olaraq həm bir başa həm də dolay qəsdlə törədilir. Subyekti 16 yaşa çatmış, yalnız ibtidai istintaq məlumatlarının yayılmasının yolverilməzliyi haqqında xəbərdar edilən şəxs ola bilər. Ağırlaşdırıcı halı yoxdur.

Məhkəmə və hüquq-mühafizə orqanları

işçiləri barəsində tətbiq edilən təhlükəsizlik tədbirləri haqqında məlumatları yayma (mad. 301)-böhtanla oxşar cinayətlərdəndir. Bu cinayətin də əsas məzmununu məlumatları yayma təşkil edir. Lakin, böhtandan fərqli olaraq burada hakimlər, icra məmurları, prokurorlar, əməliyyat-axtarış fəaliyyətin, gömrük işini həyata keçirən, ictimai qaydanın mühafizəsini və milli təhlükəsizliyi təmin edən, habelə istintaq orqanlarının və ya prokurorların qərarlarını icra edən şəxslər və ya onların qohumları barəsində tətbiq edilən təhlükəsizlik tədbirləri haqqında məlumatlar nəzərdə tutulur və böhtanda nəzərdə tutulan məlumatlardan fərqli olaraq bu məlumatlar yalan məlumatlar deyil. Burada yayma dedikdə böhtan cinayətində yaymadan fərqli olaraq həmin məlumatların şifahi və ya yazılı formada açıqlanması, yəni istənilən kənar şəxsə çatdırılması nəzərdə tutulur. Zərərçəkmiş şəxs böhtan cinayətindəki kimi istənilən şəxslər deyil, məhkəmə və hüquq mühafizə orqanlarının işçiləridir. Yəni, kütləvilik nəzərdə tutulmur. Subyektiv cəhətdən həm birbaşa həm də dolay qəsdlə törədilir. Subyekt xüsusidir. Yalnız təhlükəsizlik tədbirləri haqqında məlumatların etibar edildiyi və yaxud qulluq mövqeyi ilə əlaqədar həmin məlumatlara malik olan şəxs ola bilər.

Cinayət prosesində iştirak edən şəxslər barəsində tətbiq edilən təhlükəsizlik tədbirləri haqqında məlumatları yayma (mad. 316)-böhtanla oxşar cinayətlərdəndir və bu oxşarlıq məlumatların yayılmasından ibarətdir. Böhtandan fərqli olaraq burada yayılan məlumatlar yalan deyil, təhlükəsizlik tədbirləri haqqında məlumatlardır və bu məlumatlar cinayət haqqında müvafiq orqanlara məlumat vermiş və ya cinayətin aşkar edilməsi, qarşısının alınması, yaxud açılmasında iştirak etmiş şəxs, zərərçəkmiş şəxs, onun nümayəndəsi, şübhəli şəxs, təqsirləndirilən, onların müdafiəçiləri və nümayəndələri, cinayət işi üzrə mülki iddiaçı, mülki cavabdeh, onların nümayəndələri, şahid, ekspert, mütəxəssis, tərcüməçi, hal şahidi və ya onların yaxın qohumları barəsində tətbiq edilən təhlükəsizlik tədbirləri haqqında məlumatlardır. Böhtandan fərqli olaraq, bu cinayət “Dövlət

hakimiyyəti əleyhinə olan cinayətlər” bölməsinin “İdarəetmə qaydası əleyhinə olan cinayətlər fəsilinə” daxildir, cinayətin obyektini böhtan cinayətinin obyektindən fərqli olaraq cinayət prosesində iştirak edən şəxslərin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi sahəsində dövlət idarəetməsinin əsasları təşkil edir və bu cinayətdə zərərçəkmiş şəxs istənilən şəxslər deyil, maddənin dispozisiyasında göstərilən şəxslər zərərçəkmiş qismində çıxış edirlər. Bu cinayət böhtandan fərqli olaraq həm birbaşa, həm də dolay qəsdlə törədilə bilər. Subyekt isə təhlükəsizlik tədbirləri haqqında məlumatın qulluq mövqeyi ilə əlaqədar etibar edildiyi və ya məlum olduğu şəxslər ola bilər.

İnsan alverindən zərərçəkmiş şəxs haqqında konfidensial məlumatları yayma (mad.316-1), Cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılmasına və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə qarşı həyata keçirilən tədbirlər haqqında məlumatları yayma (mad. 316-2), Azərbaycan dövlətinin başçısının-Azərbaycan Respublikası Prezidentinin şərəf və ləyaqətini ləkələmə və ya alçaltma (mad. 323) -bu cinayətlər də böhtandan fərqli olaraq, İdarəetmə qaydası əleyhinə olan cinayətlər fəsilinə daxildir. “Məlumatlar yayma” əlamətinə görə böhtanla oxşar cinayətlərdəndir. Lakin 316-1-də yayılan məlumatların özəlliyi onun zərərçəkmiş şəxs haqqında olan konfidensial məlumatlar olmasıdır. Bu cinayəti böhtandan fərqləndirən xüsusiyyətlərdən biri də obyektinin insan alverindən zərərçəkmiş şəxslərin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi sahəsində dövlət idarəetməsinin əsaslarını müəyyən ictimai münasibətlərin olmasıdır. Böhtan cinayətində olduğu kimi bu cinayət də subyektiv cəhətdən birbaşa qəsdlə törədilir. Zərərçəkmiş şəxs istənilən şəxslər deyil, yalnız insan alveri cinayətindən zərərçəkmiş şəxslərdir. Bu məlumatları yayan isə böhtanda olduğu kimi 16 yaşına çatmış istənilən şəxs ola bilər.

Cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılmasına və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə qarşı həyata keçirilən tədbirlər haqqında məlumatları yayma (mad. 316-2) maddəsində nəzərdə

tutulan məlumatlar maddənin dispozisiyasından göründüyü kimi, böhtan cinayətində nəzərdə tutulan məlumatlardan fərqli olaraq şərəf və ləyaqəti alçaldan və nüfuzdan salan məlumatlar deyil cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılmasına və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə qarşı həyata keçirilən tədbirlər haqqında məlumatlardır. Böhtandan fərqli olaraq bu maddə iki müstəqil cinayət tərkibindən ibarətdir, digər fərq subyektiv cəhətdən həm birbaşa, həm də dolay qəsdlə törədilə bilməsidir. Subyekt isə qulluq mövqeyi ilə əlaqəli olaraq bu məlumatların etibar edildiyi şəxslər ola bilər.

Azərbaycan dövlətinin başçısının-Azərbaycan Respublikası Prezidentinin şərəf və ləyaqətini ləkələmə və ya alçaltma (mad. 323) böhtan cinayəti ilə oxşar cinayətlərdəndir. Hər iki cinayətdə şərəf və ləyaqət kütləvi çıxışda, kütləvi nümayiş etdirilən əsərdə və ya kütləvi informasiya vasitəsində ləkələnməli və ya alçaldılmalıdır. Hər iki cinayət subyektiv cəhətdən birbaşa qəsdlə törədilir, hər iki cinayətin subyektini 16 yaşa çatmış anlaqlı fiziki şəxslərdir. Hər iki cinayətdə ağırlaşdırıcı tərkib əlaməti eynidir (ağır və xüsusilə ağır cinayətlərdə ittiham etmək). Böhtanda şərəf və ləyaqət bilavasitə obyektini təşkil edirsə, bu cinayətin əlavə obyektini şərəf və ləyaqət, obyektini isə Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin normal idarəçilik fəaliyyəti təşkil edir. Böhtanda istənilən şəxs zərərçəkmiş şəxs kimi çıxış edə bildiyi halda, burada zərərçəkən şəxs Azərbaycan Respublikasının Prezidentidir.

Böhtan cinayətinin Azərbaycan Respublikası Prezidentinin şərəf və ləyaqətini ləkələmə və ya alçaltma (mad. 323) müqayisəli təhlililə yanaşı onu da qeyd etmək istəyirdim ki, həmin maddə həm təhqiri, həm də böhtanı əhatə edir. Bu maddə prezidentin şərəf və ləyaqətini qoruması onun yerinə yetirdiyi vəzifə ilə bağlı olduğu üçün təklif edərdim burada “prezidentin və ailəsinin” ifadəsi əlavə olunaraq aşağıdakı redaksiyada verilsin: “Azərbaycan dövlətinin başçısının –Azərbaycan Respublikası Prezidentinin və ailəsinin şərəf və ləyaqətini ləkələmə və ya alçaltma”. Çünki prezidentin ailəsinin şərəf və ləyaqətinin təhqir edilməsi onun iş güzar nüfuzuna xələl gətirir, iş

prinsipinə zərər yetirir.

Cinayət Məcəlləsinin 323.1-ci maddəsinin (Azərbaycan dövlətinin başçısının–Azərbaycan Respublikası Prezidentinin şərəf və ləyaqətini ləkələmə və ya alçaltma) sanksiyasından cərimə cəzasının çıxarılmasını və dördyüz səksən saat ictimai işlərlə əvəz edilməsini təklif edirik.

Böhtan cinayətini göstərilən cinayətlərlə müqayisə etdiyimiz zamanı oxşar və fərqli nəticələri aşağıdakı kimi ümumiləşdiə bilərik.

Məhkəmə prosesində hər hansı şəxsi ləkələyən bilə-bilə verilən yalan ifadələrin baxılan işlə bağlı heç bir əlaqəsi olmadıqda, edilmiş əməl böhtan kiim tövsif oluna bilər. Deməli, böhtanın digər oxşar cinayət tərkiblərindən fərqi aşağıdakılardır:

- Böhtanda zərərçəkmiş şərəf və ləyaqəti ilə bağlı münasibətlər zəmnində ziyan çəkir.
- Böhtanda başqasını ləkələyən məlumat üçüncü şəxsə çatdırılır.
- Böhtanda məqsəd başqasının şərəf və ləyaqətini alçaltmaqdır.

Böhtan cinayətinin subyektivi cinayət törənədək 16 yaşına çatmış anlaqlı fiziki şəxs ola bilər. Başqa şəxsi ləkələyən məlumatların müəllifi həm böhtan atan, həm də başqa şəxs ola bilər. Bu cinayətə görə məsuliyyəti yalnız böhtanın məzmununu təşkil edən məlumatları yayan şəxs daşıyır.

Böhtan cinayəti digər cinayətlərlə müqayisə edilərkən böhtanda olduğu kimi bütün oxşar cinayətlərdə subyekt yaş etibarı ilə 16 yaşa çatmış şəxslərdir. Subyektin ümumi və xüsusi olmasına görə isə fərqlilik var.

Qanunverici mülki məsuliyyətə səbəb olan böhtanla cinayət məsuliyyəti yaradan böhtanı bir-birindən fərqləndirmək üçün cinayətin edilmə üsulunu cinayət tərkibinin zəruri əlaməti kimi CM-nin 147-ci maddəsinə daxil etmişdir [7,s.564]. CM-nin 147-ci maddəsinə görə yalnız kütləvi çıxışlarda, kütləvi nümayiş etdirilən əsərdə və ya kütləvi informasiya vasitəsində ləkələyici və ya nüfuzdan salan məlumatların yayılması cinayət məsuliyyətinə səbəb olur. Digər bir fərq kimi onu qeyd etmək olar ki, mülki qanunvericilikdə cinayət qanunvericiliyindən fərqli olaraq ayrı-ayrılıqda böhtan və təhqir cinayəti göstərilməmişdir. Mülki Məcəllədə

şərəf və ləyaqətin müdafiəsi ilə bağlı “Şərəfin, ləyaqətin və işgüzar nüfuzun müdafiəsi” adlı 23-cü maddə yer almışdır. Həmin maddəyə görə fiziki şəxs onun şərəfini, ləyaqətini və ya işgüzar nüfuzunu ləkələyən, şəxsi və ailə həyatının sirtini və ya şəxsi və ailə toxunulmazlığını pozan məlumatların məhkəmə qaydasında təkzib olunmasını tələb edə bilər, bu şərtlə ki, həmin məlumatları yaymış şəxs onların həqiqətə uyğun olduğunu sübuta yetirməsin. Faktik məlumatlar natamam dərc edildikdə də, əgər bununla şəxsin şərəfinə, ləyaqətinə və ya işgüzar nüfuzuna toxunulursa, eyni qayda tətbiq edilir. Marağı olan şəxslərin tələbi ilə fiziki şəxsin şərəf və ləyaqətinin müdafiəsinə onun ölümündən sonra da yol verilir [9]. Böhtan və təhqir cinayətlərinin əks olunduğu 147 və 148-ci maddələrin məzmununda birbaşa ölmüş şəxsin şərəf və ləyaqətinin müdafiəsi ilə bağlı hər hansı bir göstəriş yoxdu. Cinayət Məcəlləsində ölmüş şəxsə qarşı edilən təhqir və böhtan şərəf və ləyaqət əleyhinə edilən cinayət kimi deyil, ictimai mənəviyyət əleyhinə edilən cinayət kimi qiymətləndirilmişdi. Amma Mülki Məcəllədə 23-cü maddənin məzmunundan görüldüyü kimi ölmüş şəxsin şərəf və ləyaqəti mülki qanunvericiliklə qorunur. Bildiyimiz kimi bizim cinayət qanunvericiliyində hüquqi şəxslər zərərçəkmiş qismində çıxış edə bilməzlər. Amma Mülki Məcəllənin 23.6-cı maddəsində birbaşa göstəriş var ki, bu maddənin fiziki şəxsin işgüzar nüfuzunun müdafiəsinə dair qaydaları müvafiq olaraq hüquqi şəxsin işgüzar nüfuzunun müdafiəsinə də tətbiq edilir. Mülki-hüquqi tərəfdən şərəf və ləyaqətin müdafiəsi ilə bağlı tədqiqat aparən S.Allahverdiyev mülki-hüquqi müdafiə ilə cinayət-hüquqi müdafiəni ilk öncə məqsədə görə aparmışdı. O, göstərir ki, əgər cinayət-hüquqi müdafiənin məqsədi hər şeydən əvvəl, böhtan və təhqir cinayətlərini törətmiş şəxsləri dövlət adından cəzalandırmaqdan, onları mühakimə etməkdən ibarətdirsə, mülki-hüquqi müdafiənin məqsədi isə pozulmuş və ləkələnmiş şərəfi, ləyaqəti və işgüzar nüfuzu bəra etməkdən ibarətdir. Yalan məlumatları təkzib etmə kimi müdafiə üsulundan istifadə etməklə zərərçəkən şəxs təmizə çıxarılır, onun təmiz adı bərpa olunur. O, digər bir fərq kimi isə onu göstərmişdir ki,

şərəf və ləyaqətin mülki-hüquqi müdafiəsi üçün belə bir hal hüquqi əhəmiyyət kəsb etmir ki, məlumatları yayan şəxs onların yalan olmasını bilsin. Amma cinayət-hüquqi müdafiə isə tələb edir ki, şərəf və ləyaqəti ləkələyən məlumatları böhtan atan şəxs onların yalan olduğunu bilə-bilə yaysın. O, həmçinin göstərir ki, qəsdin və yalan olduğunu bilə-bilə məlumatın yayılmasının sübuta yetirilməsinə görə bəraət hökmünün çıxarılması; az əhəmiyyətli olduğuna görə cinayət işi qaldırılmaqdan imtina olunması; cinayət hadisəsi yox, cinayət tərkibi olmadığına görə cinayət işi qaldırılmaqdan imtina olunması; cinayət işi başlamağın rədd edilməsi; böhtan və təhqirə görə hökm çıxarılması şərəf və ləyaqətin mülki məhkəmə icraatı qaydasında müdafiəsinə mane olmur və istisna etmir [4,s.94, 97].

Təhqir cinayətini digər cinayətlərlə qarşılıqlı təhlil edərkən bir sıra cinayətlər var ki, onlarla oxşar və fərqli xüsusiyyətləri meydana çıxır. İlk öncə böhtan cinayəti ilə müqayisə etmək istərdimki, bu cinayətlər adətən “qohum” cinayət adlandırmaq olar ki, bunların adı istər ədəbiyyatlar da, istər məhkəmə təcrübələrində şərəf və ləyaqət əleyhinə edilən cinayət kimi demək olarki, çox vaxt eyni çəkilir. Böhtan cinayətinin digər cinayətlərlə fərqi ondan danışırkən təhqirə fərqi qeyd edilmişdir. Ona görə qısa olaraq qeyd edək ki, hər ikisi “Şəxsiyyət əleyhinə edilən cinayətlər” bölməsinə, “Şəxsiyyətin azadlığı və ləyaqəti əleyhinə olan cinayətlər” fəsilinə aiddir. Hər iki cinayətin bilavasitə obyektini şəxs şərəf və ləyaqəti təşkil edir. Hazırkı qanunvericiliyə görə hər iki cinayətə kütləvilik xasdır. Hər iki cinayət subyektiv cəhətdən birbaşa qəsdlə törədilir. Hər iki cinayətin demək olar ki, motivi eynilik təşkil edir. Hər iki cinayətin subyektivi 16 yaşa çatmış anlaqlı şəxsdir.

Yuxarıda sadalanan oxşar əlamətlərlə yanaşı, böhtan və təhqiri bir-birindən fərqləndirən bir sıra xüsusiyyətlər var ki, bunlar aşağıdakılardır. İlk olaraq onu qeyd edək ki, təhqir quruluşuna görə sadə, böhtan isə mürəkkəb tərkibdir. Təhqir və böhtan cinayətlərinin hər ikisinin bilavasitə obyektini şərəf və ləyaqət təşkil etsə də, böhtanda nüfuzda obyektə daxildir. Əsas fərq oxşar tərkiblərin obyektiv cəhətindədir. Məlum

olduğu kimi, yalan olduğunu bilə-bilə başqa şəxsi ləkələyən uydurmaların yayıldığı andan böhtan bitmiş hesab olunur. Təhqir əməlinə isə, şəxsiyyətin şərəf və ləyaqətini alçaldan hərəkət edilən andan cinayət bitmiş hesab olunur. Təhqirin obyektiv cəhəti şərəf və ləyaqəti nalayiq formada alçaldan hərəkətlərdə ifadə olunur. Belə hərəkətlərdə qəbul olunmuş davranış qaydalarına, əxlaq normalarına ziddi formada zərərçəkənin ləyaqətinə mənfi qiymət verilir. Zərərçəkənə verilən mənfi qiymətin həqiqətə uyğun olub-olmamasının heç bir əhəmiyyəti yoxdur. Vacib olanı budur ki, belə qiymət əxlaqa, birgəyaşayış qaydalarına zidd olan nalayiq formada ifadə etmiş olsun. Böhtanda isə yayılan alçaldıcı məlumat və ya məlumatlar yalan olmalıdır. Təhqir cinayətini sanksiyası böhtan cinayətinin birinci hissəsinə nisbətə qismən sərtidir.

Təhqir cinayətinin oxşarlıq əlamətləri olsa da fərqli əlamətləri daha çox olan xuliqanlıq (mad.221) cinayətidir. Xuliqanlıq cinayəti təhqirdən fərqli olaraq İctimai təhlükəsizlik və ictimai qayda əleyhinə olan cinayətlər bölməsinin, ictimai təhlükəsizlik əleyhinə olan cinayətlər fəsilinə daxildir. Təhqirdən fərqli olaraq xuliqanlıq mürəkkəb tərkibdir. Təhqir cinayətinin bilavasitə obyektini şərəf və ləyaqət təşkil edərsə, xuliqanlıq cinayətinin əlavə obyektini şərəf və ləyaqət təşkil edir. Təhqir və xuliqanlıq cinayətinin 1-ci hissəsində istənilən şəxs zərərçəkmiş qismində çıxış edə bildiyi halda 221.2.2-də yalnız vəzifəli şəxslər zərərçəkmiş kimi çıxış edə bilər. Təhqir şərəf və ləyaqətin alçaldılmasına, xuliqanlıq isə cəmiyyətə açıq-aşkar hörmətsizlik nümayiş etdirilməsinə yönəlir.

Təhqiredici hərəkətlər konkret şəxslərə və ya konkret şəxsə qarşı yönəli bilər. Təqsirkarın birgəyaşayış qaydalarına zidd olun cəmiyyətə açıqdan-açıq hörmətsizlik ifadə edən nalayiq söyüşləri və hərəkətləri əgər konkret şəxsə, yaxud konkret şəxslərə qarşı yönəlmirsə, belə əməl xuliqanlıq kimi tövsif edilir.

Bununla belə xuliqanlıq konkret şəxsə, yaxud müəyyən qrup şəxslərə qarşı da yönəli bilər. Belə hallarda əməlin təhqir, yaxud da xuliqanlıq kimi tövsifi cinayətin motivindən, zərərçəkmişlə təqsirkar arasında cinayətə qədər,

yaxud da cinayətin baş verdiyi ərəfədə mövcud olan münasibətlərin xarakterindən asılıdır. Təhqir intiqamı, qısqanclıq, paxıllıq və s. bu kimi motivlərlə bağlı olduğu halda xuliqanlıq həmişə azgınlıqla, qatı eqoitik hisslərlə əlaqədar olur. Təhqir əməlinin törədilməsində məqsəd zərərçəkmiş şəxsin ləyaqətini alçaltmaqdan ibarətdir. Xuliqanlıqda isə məqsəd ictimai qaydanı pozmaqdır. Təhqirdə, şəxsi başqası barəsində belə davranışa vadar edən motiv az-çox zərərçəkmişin qeyri-əxlaqi, yaxud da qeyri-hüquqi hərəkətləri ilə bağlı olaraq yaranır. Xuliqanlıqda isə bu məcburi deyildir. Xuliqanlıqda subyekt 14 yaş, təhqirdə isə 16 yaşdır.

Müqayisə ediləcək növbəti cinayət Məhkəməyə hörmətsizlik etmə (mad. 289) cinayətidir. Bu cinayətlərin oxşar tərəfləri odurki hər iki cinayətin obyektini şərəf və ləyaqət təşkil edir. Lakin, təhqirdən fərqli olaraq burada zərər çəkən şəxslər ədalət mühakiməsini həyata keçirilməsində iştirak edən şəxslərdir. Obyektiv cəhəti təhqir etməklə məhkəməyə hörmətsizlik etmədə ifadə olunur. Yəni Təhqirdən fərqli olaraq burada əhatə daralır. Obyektdən də görüldüyü kimi bu cinayət Dövlət hakimiyyəti əleyhinə olan cinayətlər bölməsinin, Ədalət mühakiməsi əleyhinə olan cinayətlər fəsilinə aiddir. Subyektiv cəhətdən hər iki cinayət birbaşa qəsdlə törədilir. Subyekt hər ikisində 16 yaşa çatmış şəxsdir.

Təhqirlə Məhkəməyə hörmətsizlik etmənin müqayisəsinə məhkəmə təcrübəsi ilə əsaslandırmaq istəyirdim. Bakı Apellyasiya Məhkəməsinin 11 noyabr 2014-cü il tarixli qərarını təhlil edərkən müəyyən olunur ki, məhkəmənin hökmünə görə E. və N. tərəfindən Bakı şəhəri, Zərifə Əliyeva küçəsi 20 nömrəli binanın həyətinin girişində guya özbaşına quraşdırılmış şlaqbaumun sökülməsi haqqında iddiasına dair mülki iş üzrə Bakı Apellyasiya Məhkəməsinin Mülki kollegiyasının iddia tələbinin təmin edilməsi barədə 24 aprel 2013-cü il tarixli qətnaməsindən sonuncu cavabdeh kimi verdiyi kassasiya şikayətinə Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsinin Mülki kollegiyasının hakimi R.-in sədrliyi və məruzəsi ilə, hakimlər Ə. və T.-dən ibarət tərkibdə baxılmış məhkəmə kollegiyasının Apellyasiya Məhkəməsinin qərarının ləğv

olunması haqqında 26 sentyabr 2013-cü il tarixli qərarından narazı qalaraq, öz xətti ilə yazıb imzalamaqla Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsinin sədrinə ünvanladığı 17 dekabr 2013-cü il və 05 yanvar 2014-cü il tarixli ərizələrində məhkəmə prosesinə sədrlik etmiş Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin hakimi R.-in ünvanına birmənalı olaraq şərəf və ləyaqəti alçaldan təhqiramiz sözlər işlədərək məhkəmə baxışının iştirakçısını təhqir etməklə məhkəməyə hörmətsizlik etmişdir.

Həmin əməlinə görə E. Azərbaycan Respublikası CM-nin 289.2-ci maddəsilə təqsirli bilinib, cəzasını ümumi rejimli cəzaçəkmə müəssisəsində çəkməklə, 6 ay azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilmişdir.

Hökmdən məhkum E. apellyasiya şikayəti verib, əməlinə CM-nin 289-cu maddəsinin əlamətlərinin olmadığını, Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin Kommentariyasında hansı əlamətlərin CM-nin 289-cu maddəsinin tərkibinin yaranması üçün əsas olmasının göstərildiyini, həmin şərhədən görüldüyü kimi məhkəmə iclasından sonra yazılı məktubla təhqir etmənin CM-nin 289-cu maddəsində nəzərdə tutulan cinayət tərkibini yaratmadığını, cinayət işinin açılması üçün əsas olmuş məktublarda tarixinin sözügedən məhkəmə iclasından 3 ay sonra həmin məktubları hakimə yazmasını, şahidlərin ifadələrinə görə də məhkəmə iclasında hakimin ünvanına nalayiq sözlər işlətməməsini qeyd edib, hökmün ləğv edilib, barəsində olan cinayət təqibinə xitam verilməsini xahiş etmişdir.

İfadəsində R.-i “pidarast-...” adlandırdığını inkar etməsə də E. bununla belə həmin sözlərlə R.-i təhqir etmək fikri olmadığını “pidarast” olmağın qanun pozuntusu deyil, şəxsiyyətin psixoloji seksual vəziyyəti olduğundan yazdıqlarında təhqir olmadığını, Ali Məhkəmənin sədrinin adına yazdığı şikayət və ərizənin R. tərəfindən onun insan hüquqlarının pozulmasına dair şikayət olduğunu, həm də şikayət və ərizə məhkəmə iclas vaxtı və məhkəmə binasında deyil, həm məhkəmə iclasından, həm də məhkəmə binasından kənar tərtib edildiyindən əməlinə cinayət tərkibi olmadığını bildirmişdir.

Məhkəmə-linqivistik ekspertizasının 17 aprel 2014-cü il tarixli rəyindən görünür ki, 17 dekabr 2013-cü il və 05 yanvar 2014-cü il tarixli ərizələrdə E. tərəfindən Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin sədrinə ünvanlanmış şikayət məktublarında R. haqqında işlədilmiş “pidarast” sözləri birmənalı olaraq şərəf və ləyaqəti alçaldan, eyni zamanda təhqir edən söz kimi qiymətləndirilir.

Apellyasiya şikayətində F.Y.Səməndərovun rəhbərliyi ilə nüfuzlu hüquqşünaslar kollektivi tərəfindən hazırlanmış Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin kommentariyasında məhkəməyə hörmətsizliyin əlamətlərinin tam şəkildə göstərilməsi, həmin şərhə görə məhkəməyə hörmətsizlikdə ifadə olunan əməlinin törədilmə yerinin məhkəmənin iclas zalı və məhkəmə binası, törədilmə vaxtının isə məhkəmə zalında işin araşdırılması müddəti və ya fasilə vaxtı ola bilməsinin qeyd olunması, buna görə də onun yazdığı şikayət və ərizə nə məhkəmə iclasında, nə məhkəmə binasında, nə də məhkəmə baxışı vaxtı deyil, məhkəmədən sonra, həm də məhkəmə binasından kənarada tərtib olunduğundan, əməlində həmin cinayətin tərkibinin olmaması qeyd olunsada şikayətin həmin dəlili əsaslı deyil. Məhkəmə AR CPM-nin 10.3-cü maddəsini əsas gətirib göstərib ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının və digər qanunlarının təfsiri cinayət prosesi iştirakçılarna o halda məcburdur ki, bu təfsir Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsinin qərarında verilmiş olsun və buna görə də məhkəmə hesab edir ki, Kommentariyada şikayətdə qeyd olunan qaydada CM-nin 289-cu maddəsinin şərhini verilsə də qanunun CM-nin Kommentariyasında verilən həmin şərhini məcburi deyil, yalnız onu tərtib etmiş müəllifin fikridir.

AR CM-nin 289.2-ci maddəsinin dispozisiyasında hakimi təhqir etməklə məhkəməyə hörmətsizliyə görə cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutulur. CM-nin 289.2-ci maddəsinin dispozisiyasının özündə əməl məhz ancaq məhkəmə iclas zalı və ya məhkəmə binasında və ancaq məhkəmə araşdırılması müddətində hakimin təhqir edilməsi kimi qeyd olunmamışdır.

Bu mənada həmin cinayət tərkibinin yaranması üçün məhkəmə iclasında və ya hakimin qəbul otağında hakimin təhqir edilməsi vacib şərt deyil. Vacib şərt odur ki, hakimin təhqir edilməsi onun xidməti vəzifəsi ilə bağlı olsun. Burada məhkəmə belə qərara gəlib ki, E. tərəfindən Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Mülki Kollegiyasının hakimi R.-in təhqir edilməsi məhkəmə iclasından sonra, məhkəmə binasından kənar olmuş olsa belə, məhz onun sədrliyi ilə konkret mülki işə baxılması, yəni xidməti fəaliyyətinin icrası ilə bağlı olmuşdur ki, onun bu əməli CM-nin 289.2-ci maddəsinin tərkibini təşkil edir. Bakı Apellyasiya Məhkəməsi Xətai rayon Məhkəməsinin E. haqqındakı 16 sentyabr 2014-cü il hökmünü dəyişdirmədən saxlamış, apellyasiya şikayətini təmin etməmişdir [10].

Misaldan göründüyü kimi cinayətin törədilmə yeri, zərərçəkmiş şəxs, əməlin zərərçəkənin vəzifəsi ilə bağlı olması bu cinayəti təhqir cinayətindən fərqləndirir. Misaldan da göründüyü kimi şərəf və ləyaqəti ləkələyən, alçaldan ifadələrin şikayət ərizələrin ifadə olunması məhkəmə linqivistik ekspertizası tərəfindən şərəf və ləyaqəti ləkələyən ifadə kimi qiymətləndirilsə də, müəyyən məhkəmələr tərəfindən bu ifadələr cinayət əməli kimi qiymətləndirilir, müəyyən hakimlər tərəfindən isə qiymətləndirilmir.

Bu boşluğun yaranması “kütləvilik” anlayışının hər hansı meyar əsasında dəqiq anlayışının verilməməsindən, Plenum Qərarı ilə maddənin dispozisiyasında uyğunluğun olmamasıdır. Bu boşluq hakimlərə imkan verir ki, öz mülahizələrinə uyğun işləri icraatlarına qəbul etsinlər ya da etməsinlər.

Təhqir cinayəti ilə müqayisə edilib, oxşar və fərqli cəhətlərinin müəyyən edilməsinə ehtiyac olan cinayətlərdən biri də Hərbi qulluqunu təhqir etmə, döymə və ya ona işgəncə vermə (mad. 331) cinayətidir. Bu cinayətin təhqirə oxşar cəhəti hər iki tərkibin obyektinin şəxsin şərəf və ləyaqəti təşkil etməsidir. Lakin Təhqirdən fərqli olaraq bu maddədə haqlı olaraq şəxsin sağlamlığı da obyekt kimi götürülüb. Bu cinayət Təhqirdən fərqli olaraq Hərbi xidmət əleyhinə olan cinayətlər bölməsinin hərbi xidmət əleyhinə olan cinayətlər fəsilinə daxildir. Bu maddədə

nəzərdə tutulmuş təhqirin 148-ci maddədə nəzərdə tutulan təhqirdən fərqli olması bu əməl üçün kütləviliyin xarakterik olmamasıdır. Belə ki, şərəf və ləyaqəti alçaldan ifadələrin kütləvi çıxışlarda, kütləvi nümayiş etdirilən əsərdə və ya kütləvi informasiya vasitələrində edilməsi şərt deyil. Bunun 148-ci maddədən fərqli olaraq bu cür qiymətləndirilməsi düzgün halıdır. Subyekt və zərərçəkmiş şəxs də fərqlidir. Belə ki, təhqir cinayətində istənilən şəxs zərərçəkmiş, istənilən

16 yaşına çatmış anlaqlı fiziki şəxs bu cinayətin subyektı ola bildiyi halda, 331.1-ci maddədə yalnız hərbi qulluqçular bu cinayətin subyektı ola bilər və zərərçəkmiş şəxs kimi çıxış edə bilərlər.

Yekun olaraq qeyd edə bilərik ki, qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsinin 331-ci maddəsindən “hərbi qulluqçunu təhqir etmə, döymə və ya işgəncə” vermədən “təhqir etmənin” çıxarılması məqsədə uyğun hesab edilir.

İSTİFADƏ EDİLƏN MƏNBƏLƏR:

1. Abbasov R. Şərəf, ləyaqət və işgüzar nüfuzun mülki-hüquqi müdafiəsi. Bakı: «Araz» nəşriyyatı, 2002, 156 s.
2. Ağayev İ.B. Azərbaycan Respublikasının Cinayət hüququ. Ümumi və xüsusi hissələr. Dərslik. Bakı: «Nurlar» nəşriyyatı, 2010, 832 s.
3. Ağayev İ.B. Cinayət tərkibi. Dərs vəsaiti. Bakı: “Təhsil”, 2005, 496 s.
4. Allahverdiyev S.S. Şərəf, ləyaqəti və işgüzar nüfuzun mülki-hüquqi üsullarla məhkəmə müdafiəsi. Bakı, “Digesta” nəşriyyatı, 2006, 144 s.
5. Almanax. Cinayət Qanunları Külliyyatı 1920-2000. Bakı: «Hüquq Yayın Evi», 2014, 1184 s.
6. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi. Bakı: «Digesta» nəşriyyatı, 2015, 448 s.
7. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin Kommentariyası. F.Y.Səməndərovun redaktəsi ilə, I hissə, Bakı: «Hüquq Yayın Evi» nəşriyyatı, 2015, 752 s.
8. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin Kommentariyası. F.Y.Səməndərovun redaktəsi ilə, II hissə, Bakı: «Hüquq Yayın Evi» nəşriyyatı, 2015, 832 s.
9. Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsi (2012-ci il yanvarın 20-dək olan dəyişiklik və əlavələri). “Hüquq ədəbiyyatı” nəşriyyatı, Bakı, 2012, 768 s.
10. Bakı Apellyasiya Məhkəməsinin arxivi. İş № 1(103)-1368/2014

Айнура Мусаева

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ КЛЕВЕТЫ И ОСКОРБЛЕНИЯ С ДРУГИМИ СХОЖИМИ ПРЕСТУПЛЕНИЯМИ

Резюме

Статья посвящается сравнительному анализу клеветы и оскорбления с другими схожими преступлениями. В статье рассказывается об актуальности темы. Наряду с клеветой (статья 147) и Оскорблением (статья 148), анализируются и другие схожие нормы, которые занимают место в Уголовном Кодексе. В результате анализа выявляются и сравниваются не только схожие и отличительные черты клеветы и оскорбления, но и другие 10 схожих и отличительных черт с уголовным содержанием, занимающие определенное место в Уголовном Кодексе. Данные сравнительные анализы раскрываются в форме таблицы. Даются разъяснения значения таких терминов, как «распространение», «массовость», которые составляют основу такого рода преступлений. В статье, в свою очередь, рассказывается об отличительных чертах

клеветы и оскорблений с преступлениями, содеянными против чести и достоинства, которые занимают место в Гражданском Кодексе. В статье указываются на предложения и изменения, связанные с вышеуказанными нормами, еще учитывается актуальность данной темы.

Aynura Musaeva

Comparative analysis of slender, insult and other similar crimes

Summary

The article is devoted to the theme of comparative analysis of slender, insult and other similar crimes.

The article deals with the actuality of this theme. In addition to Slender (item 147) and Insult (item 148) crimes, some other similar norms of the Criminal Code are analyzed. As the result of the analysis, the comparison of the different and same features of slender and insult, and also more than ten crimes placed in the Criminal Code with defined different and similar features is given. The comparative analyzes are performed in the form of the chart. The meanings of the terms “spreading” and “mass character” which form the origin base of these crimes are given. The actions against honor and dignity placed in the Civil Code, and different features of slender and insult are shown in the article as well.

Suggestions and changes connected with the mentioned norms and also new proposals taken into account the actuality of the theme are given in the article.

ƏLİYEV NƏRMIN NAZİM QIZI
Bakı Dövlət Universitetinin doktorantı

XARİCİ ÖLKƏLƏRİN CİNAYƏT QANUNVERİCİLİYİNDƏ AİLƏ-MƏİŞƏT ZORAKILIĞI PROBLEMİNƏ MÜASİR YANAŞMALAR

Açar sözlər: ailə zorakılığı, fiziki zorakılıq, psixi zorakılıq, cinayət.

Ключевые слова: семейное насилие, физическое насилие, психологическое насилие, преступление, .

Keywords: family violence, physical violence, psychological violence, crime.

Məişət zorakılığı probleminin beynəlxalq hüquqda aktuallaşması dövlətlərin hüquq sistemlərinə də təsirini göstərir. Problem qlobal olduğuna görə məişət zorakılığı ilə mübarizə sahəsində BMT, Avropa Şurası və digər nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən universal tövsiyələr, proqramlar, model normativ aktlar və s. hazırlanmışdır. Dövlətlər beynəlxalq standartları milli qanunverijiliklərinə implementasiya edərək özlərinə məxsus modellər yaratmaqdadırlar. Onların çox vaxt oxşarlıqları olsa da, praktiki jəhətdən maraq doğuran fərqli xüsusiyyətləri də var(1, s.42).

Öncə qeyd etmək lazımdır ki, yalnız XX əsrin əvvəllərindən, daha dəqiq, 20-ci illərin ortalarından başlayaraq ABŞ və Fransada, 70-ji illərdən isə Şotlandiya və İtaliyada qadınları döymə, onlar üzərində zorakılıq qanunazidd əməl hesab edilməyə başlanır. Lakin son illərə qədər ailədə zorakılıq çox zaman ciddi zorakı cinayət kimi nəzərdən keçirilmir, yalnız şəxsi, ailədaxili problem hesab edilirdi.

İslandiya, Yaponiya, Norveç, İsveçrə, Danimarka kimi ölkələrin Cinayət Məcəlləsində XX əsrin birinci yarısından başlayaraq ailənin maraqlarının hərtərəfli müdafiəsinə həsr olunmuş xüsusi fəsillər nəzərdə tutulmuşdur. Qeyd edək ki, məhz bu dövlətlər yaşamaq üçün

daha təhlükəsiz ölkələr sırasında öndə gedirlər. Məsələn, 1940-cı il tarixli İslandiya CM-də ailədə kriminal təzahürlərə görə məsuliyyət «Ailə münasibətləri əleyhinə cinayətlər» adlanan 21-ci fəsildə (188-193-cü maddələr) nəzərdə tutulmuşdur (2, s.274-275). Norveçin 1907-ci il tarixli Cinayət Məcəlləsində «Ailə münasibətləri ilə bağlı cinayətlər» adlanan 20-ci fəsildə (215-221-ci paragraflar) kriminal ailədaxili zorakılığa görə məsuliyyət müəyyən edən bir sıra normalar daxil edilmişdir. 1937-ci il tarixli İsveçrə Cinayət Məcəlləsinin 6-cı fəslində (Ailəyə qarşı cinayət-cəzalı əməllər – 213-220-ci maddələr) bütövlükdə ailəyə və onun ayrı-ayrı üzvlərin qarşı törədilən cinayət əməllərinə görə məsuliyyət müəyyən olunmuşdur (2, s.275).

1930-cu il tarixli Danimarka Cinayət Məcəlləsində ailə əleyhinə aşağıdakı cinayətlərə görə məsuliyyət müəyyən edilmişdir: ikili nikahlıq; yaxın qohumla (məsələn, bacı və qardaş) nikaha girmə; yaxın qohumla (məsələn, bacı və ya qardaşla) cinsi əlaqədə olma; həyat yoldaşının, uşağın, həmçinin 18 yaşına çatmamış himayəsində olan şəxslərin saxlanması və maddi kömək göstərilməsi ilə bağlı üzərinə düşən vəzifələrə qəsdən əməl etməmək və s.(208-215-ci paragraflar) (3, s.23-31).

Bu gün ailədə zorakılıq, xüsusən də kriminal zorakılıq dünyanın müxtəlif ölkələrində intensiv şəkildə tədqiq edilir. Bu hadisənin geniş yayılması və təhlükəlililiyi səbəbindən XX əsrin 80-90-cı illərindən başlayaraq dünya birliyi tərəfindən bu problem cinayətkarlıq problemləri sırasında ən əhəmiyyətliyənlərindən biri kimi qəbul edilir.

Mədəniyyət və hüquq sistemlərindəki fərqlərə baxmayaraq, bir çox dünya ölkələrində ailədaxili zorakılıqdan kompleks müdafiənin təmini

zəruriliyini anlayırlar. Bu məqsədlə mülki və cinayət qanunverijiliyinə müxtəlif əlavələr və düzəlişlər təklif edilir (məsələn, İspaniya əə Peruda ailədə qəddar rəftara görə jəzalar haqqında Qanunla qünunverijilikdə xüsusi düzəlişlər və əlavələr edilmişdir; Fransada zorakılıqla mübarizə üzrə ijtimai təşkilatlar məhkəmədə iddiaçı kimi çıxış edə bilmələri barədə cinayət və cinayət-prosessual məcəllədə düzəlişlər edilmişdir). Beynəlxalq birlik tərəfindən məcmu halda özündə çoxsahəli tədbirləri ehtiva edən ailədə zorakılığın qarşısının alınmasına istiqamətlənmiş xüsusi qanun qəbulu zəruriliyi dərk edilir. XX əsrin 90-cı illərinin sonlarından başlayaraq dünya ölkələrində BMT tərəfindən 1996-cı ildə hazırlanmış ailədə zorakılıq haqqında Model Qanun əsasında təklif olunan xüsusi qanunlar qəbul edilməyə başlanmışdır (4, s.74-75).

BMT-nin məlumatlarına əsasən, XX əsrin sonunda təxminən 35 ölkədə məişət zorakılığını qadağan edən qanunlar mövjud idi. Hazırda postsovet ölkələrində məişət zorakılığı ilə bağlı qanun yaradıcılığı tendensiyası mövcuddur. 2001-ci ildə Ukraynada, 2003-cü ildə Qırğızıstan Respublikasında, 2006-cı ildə Gürcüstanda, 2007-ci ildə Moldovada belə qanunlar qəbul edilmişdir (1, s.51-52).

Bu qanunların əsas məqsədi qadınların və kişilərin faktiki bərabərliyinin təmin olunmasına şərait yaratmaq və ayrı-seçkiliyin qarşısını almaqdır (1, s.42-43).

V.S.Xarlamov qeyd edir ki, BMT-nin 1996-cı il tarixli Model qanunvericiliyi ailədəxili kriminal zorakılığın prevensiyasının gücləndirilməsini nəzərdə tutan milli qanunyaradıcılığı prosesinin əhəmiyyətli dərəcədə sürətlənməsinə səbəb olmuşdur. Son 15 ildə dünyanın 100-ə yaxın ölkəsində ailə zorakılığından müdafiə haqqında xüsusi qanunlar qəbul edilmişdir. Hazırda uyğun qanunlar dünyanın 126 ölkəsində qüvvədədir. Eyni zamanda bu sahədə milli qanunvericiliklərin müəyyən spesifikasiyaya malik olduğu da qeyd edilməlidir. Ailə zorakılığının qarşısının alınması haqqında regional qanunlar müxtəlif adlar altında qəbul edilmişdir. Məsələn, «Ailənin müdafiəsi haqqında» (Türkiyə), «Məişət zorakılığı haqqında» (Yunanıstan),

«Ailə zorakılıqla mübarizə haqqında» (Polşa), «Ailə zorakılığının aradan qaldırılması, zorakılıq qurbanlarının müdafiəsi və onlara yardım haqqında» (Gürcüstan), «Məişətdə zorakılıq haqqında» (Trinidad və Tabaqo), «Aliə zorakılığı haqqında akt» (Cənubi Afrika Respublikası) və s.(2, s.272).

Bir sıra xarici ölkələrin qanunverijiliyində ailə-məişət münasibətləri sahəsində törədilən jinayətlər çox zaman müstəqil tərkiblərdə verilir, jəza və sanksiyaların yeni çərçivələri və hüdudları müəyyən olunur.

D.A.Şestakov bir sıra xarici ölkələrin milli qanunvericiliyində ailədəxili zorakı jinayətlərlə bağlı xüsusi jinayətkar tərkiblərinin mövjudluğunu qeyd edir: «yaxın şəxsin təhlükəsizliyinin ağır dərəcədə pozulması» - İsveç CM-nin 4-cü fəslinin 4a paragrafı; «ailə zorakılı» - İspaniya CM-nin 153-cü maddəsi; «onda asılı (təbəçiliyində) olan şəxslə qəddar davranış» - Almaniya CM-nin 225-ci paragrafı və s.(5, s.17-24).

Məsələn, İspaniya CM-də differensiasiya CM-nin Ümumi və Xüsusi hissələri vasitəsilə həyata keçirilir.

İspaniya CM-nin 24-cü maddəsində təsbit olunmuş müddəaya görə zərərçəkən təqsirləndirilən şəxsin həyat yoldaşı və ya bu jür xarakterli yaxın münasibətlərdə olan şəxs, habelə yaxın qohumluq münasibətlərində olduğu təqdirdə bu amil ağırlaşdırıcı hal kimi qiymətləndirir.

İspaniya CM-nin 153-cü maddəsində sağlamlığa ağır zərər vurmanın tövsifedici növü kimi, həyat yoldaşı və ya bu tip münasibətlərdə olan şəxsə, öz uşaqlarına, ögey uşaqlarına, qəyyumluq etdiyi uşaqlara, birgə yaşadıqları və köməksiz vəziyyətdə olan şəxslərə münasibətdə mütəmadi olaraq fiziki zorakılıq tətbiq etməyə görə hər dəfə vurulmuş zərərə uyğun olaraq təyin edilən cəzadan asılı olmayaraq 6 aydan 3 ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

Görünür, ispan qanunvericisi, həyat yoldaşı, birgə yaşayan partnyor, öz uşağı və ya birgə yaşadığı ögey uşaq, habelə onlarla birgə yaşayan digər yaxın qohumlar qismində zərərçəkən çıxış

etdikdə və bu zərərçəkənə qarşı təhqir, döymə və digər zorakı hərəkətlərə görə daha yüksək məsuliyyət müəyyən edilməsi yolu ilə ailə zorakılığına cinayət-hüquqi vasitələrlə qarşısını almağa çalışmışdır (İspaniya CM-nin 617-ci maddəsinin 2-ci hissəsi). Bundan başqa, İspaniya cinayət qanunu qohumluq əlaqələrində olan şəxslərə, qardaşa (bacıya), övladlığa götürülmüş uşağa münasibətdə seksual zorakılığın törədilməsini seksual təcavüzün tövsifedici növü qismində nəzərdən keçirir (6, s.95-96).

Ailə zorakılığına görə məsuliyyətin sərtləşdirilməsi konsepsiyası bir sıra xarici ölkələrin qanunvericiliyində öz əksini tapmışdır. Belə ki, İspaniya, İsveç, Fransa, ABŞ kimi ölkələrin cinayət qanunvericiliyində şərti olaraq yaxınlar kateqoriyasına aid edilən (həyat yoldaşı, partnyor, valideyn, övlad) şəxslərə qarşı zorakı qəsdlərin törədilməsinə görə daha yüksək sanksiyalar nəzərdə tutulmuşdur. Məsələn, İspaniya CM-nin Ümumi hissəsində cinayət məsuliyyətini ağırlaşdıran belə bir hal nəzərdə tutulmuşdur (maddə 240). Bundan başqa, sağlamlığa zərər vurmaya görə jinayət məsuliyyətini müəyyən edən İspaniya CM-nin 153-cü maddəsində «birgə yaşadığı şəxslərə, həyat yoldaşına, özünün və həyat yoldaşının digər şəxsdən olan uşaqlarına münasibətdə mütəmadi olaraq fiziki zorakılıq etmə» bu əməlin tövsifedici növü kimi müəyyən olunmuşdur. Beləliklə də ispan qanunvericisi cinayət-hüquqi vasitələrlə ailə zorakılığının qarşısını almağa çalışmışdır. İspaniya cinayət qanunvericiliyində yaxınlarına, ailə üzvlərinə qarşı törədilən seksual təjəvüz də seksual zorkılığın tövsifedici əlaməti kimi nəzərdə tutulmuşdur (7, s.32).

Qeyd edək ki, nikah münasibətlərində seksual zorakılıq digər ölkələrdə, məsələn, İsveç, Yunanıstan, Türkiyə və digərlərində də qanunazidd və cinayət məsuliyyəti doğuran əməl kimi nəzərdən keçirilir (8, s.8).

İspaniya cinayət qanununda nəzərdə tutulan zərərçəkən şəxs tərəfindən təqsirkarın bağışlanması (İspaniya CM-nin 130-cu maddəsinin 1-ci hissəsinin 4-cü bəndi) dünya hüquq praktikası üçün unikal hesab edilə bilər. İspaniya CM-nin bu maddəsində nə zərərin

ödənilməsi, nə də təqsirkarla barışma nəzərdə tutulmuş, yalnız sadəcə olaraq zərərçəkənin bununla bağlı iradə bildirməsi kifayətedici hesab olunmuşdur.

Danimarka CM-nin 23-cü fəslində həyat yoldaşı (ər və arvad), uşağı, təqsirli şəxslə birbaşa xətlə qan və nikah qohumluğunda olan istənilən digər şəxsə etinasız, bigənə və alçaldıcı davranışa görə məsuliyyət nəzərdə tutulmuşdur. Bu zaman qanunverici cinayət təqibinin dayandırılmasını, cinayət işinə xitam verilməsini zərərçəkənin müraciətindən asılı olduğunu xüsusi olaraq qeyd edir (paraqraf 213).

Almaniya Federativ Respublikasının CM-nin 225-ci paraqrafında «təbəçiliyində olanlarla qəddar davranış» ifadəsi işlədilir və təqsirli şəxsin himayəsində olan 18 yaşa çatmamış, köməksiz, müdafiəsiz şəxslərə, həmçinin onların ailə dairəsinə aid olanlara viktimoloji status verilir və bu zaman cinayətkar və zərərçəkən arasındakı ailə münasibətləri xüsusi olaraq qeyd edilir (4, s.76).

Yaponiya CM-də (maddə 205) qəsdən adam öldürməyə, qaçısına qalmalı olduğu şəxsi taleyin öhdəsinə buraxmağa (maddə 218), qanunsuz olaraq azadlığı məhdudlaşdırmaq və ya azadlıqdan məhrum etmə (maddə 220) kimi əməllər jinayətkarın yaxın qohumluq münasibətində olan şəxsə və ya həyat yoldaşına qarşı törədildikdə daha yüksək cəzalar və sanksiyalar nəzərdə tutur.

Çin Xalq Respublikasının Cinayət Məcəlləsinə görə ailə üzvlərinə qarşı qəddar rəftara görə məsuliyyət nəzərdə tutan 260-cı maddənin 1-ci hissəsində ağırlaşdırıcı hallarda 2 ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutulmuşdur. Bu maddənin 2-ci hissəsində isə ailə üzvləri ilə qəddar rəftar zərərçəkənin sağlamlığına ağır zərər vurma və ya onun həyatdan məhrum edilməsi ilə nəticələndiyi hallarda təqsirkar şəxsi 2 ildən 7 ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası gözləyir.

Yaponiya cinayət qanunvericiliyinə görə yaxın qohumluq münasibətlərində olan şəxsi və ya həyat yoldaşını, valideyn və ya övladını qəsdən öldürmə ölüm hökmü və ya ömürlük həyatdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır (maddə 200). Ailə-məişət münasibətləri sahəsində baş verən və

sağlamlığa zərər vurmayan zorakılıq hallarında isə təqsirli şəxs 2 ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə və ya 3 min iyən məbləğində cərimə ilə jəzalandırıla bilər (maddə 208) (9, s.46-47).

Bəzi ölkələr hətta məişət zorakılığına gətirib çıxaran və məişət səviyyəsində artıq adət halını alan hərəkətləri cinayət məəcəllərinə daxil ediblər və onlara görə məsuliyyət nəzərdə tutulur. Məsələn, Hindistanda bu zamana qədər cehizə görə ölüm adəti var. Bu adətə əsasən, qadının qohumları cehizi artırmaqdan imtina etdikdə nikahın ilk illərində gəlin öldürülə bilər. Ona görə 1986-cı ildə Hindistanda «Cehizin qadağan olunması haqqında» Akt qəbul olunmuşdur. Qanun cehizin ödənilməsi və alınmasına görə həbs cəzasını nəzərdə tutur (10, s.92).

Litva Respublikasının CM-də görə yaxın qohuma (ata və anaya, uşağına və s.) sağlamlığına ağır və az ağır zərər vurma və ya qəsdən öldürmə tövsifedici tərkib kimi nəzərdən keçirilir. Moldova CM-də qəsdən adam öldürmə (maddə 145), özünü öldürmə həddinə çatdırma (maddə 150), sağlamlığa qəsdən zərər vurma (151,152 və 154-cü maddələr) kimi cinayətləin tövsifedici tərkibləri formulə edilərkən «ər (arvad) və ya yaxın qohumlara münasibətdə» ifadəsi də işlədilir (4, s.76-77).

Müəyyən ölkələr (İsrail, Polşa, İsveçrə, Latviya və sair) jinayət qanunvericiliyinin təsir güjünü artırmaq məqsədi ilə məişət zorakılığına dair maddələri birbaşa cinayət məəcəllələrinin mətninə daxil etmişlər. Məsələn, Latviya Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 174-cü maddəsinə əsasən, təqsirkar şəxsdən maddi və ya başqa asılılığı olan yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərə qarşı qəddar və zorakı münasibət cinayət hesab edilir. Bu cinayət növünə görə hətta azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutulur (1, s.48).

«Ailə zorakılığı» həmçinin Serbiya və Novreçdə də kriminallaşdırılmış, ailə-məişət münasibətləri sahəsində törədilən bəzi əməllərə görə məsuliyyət nəzərdə tutan normalar cinayət qanunvericiliyinə daxil edilmişdir (8, s.8).

Fransanın 1992-ci il tarixli Cinayət Məcəlləsində ailə zorakılığı ilə bağlı məsuliyyət müəyyən edən bir sıra normalar, o cümlədən tövsifedici tərkiblər vardır. Məsələn, Fransa

Cinayət Məcəlləsinin 221-4-cü maddəsinin 2-ji hissəsi ilə yaxın adamlara, yəni həyat yoldaşlarına, uşaqlarına, valideynlərə münasibətdə törədilən qəsdən adam öldürməyə görə ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzası təyin edilə bilər (2, s.276).

Fransa Cinayət Məcəlləsinə görə ailədə zorakılıq, o cümlədən partnyorlar arasında zorakılıq ağırlaşdırıcı hal hesab edilir (CM-nin 222-2-ci maddəsinin 6-cı hissəsi). Analoji cinayət-hüquq normaları 1997-ci ildə Belçikada (maddə 410), 1999-cu ildə İspaniyada (maddə 153) cinayət qanunvericiliyinə daxil edilmişdir. Nikah-ailə münasibətlərində zorakı cinsi cinayətlərə görə cinayət məsuliyyəti və sanksiyalar Fransa Cinayət Məcəlləsinin 222-3-cü (2-ci və 3-cü hissələrdə) və 222-4-cü (4-cü hissə) maddələrində əks olunmuşdur.

Fransanın 1992-ci il tarixli Cinayət Məcəlləsində ailə üzvlərinə qarşı törədilən qəsdən adam öldürmə həyatdan məhrum etmənin tövsifedici növü kimi müəyyən edilmişdir (7, s.33).

Fransanın CM-nin 227-15 və 222-27-ci maddələrinə əsasən, yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin sağlamlığına ciddi ziyan vuraraq, onların qidadan və ya qayğıdan məhrum edilməsinə, habelə onlara qarşı qohumları, himayəçiləri tərəfindən zorlama olmayan cinsi təcavüzün törədilməsinə görə azadlıqdan məhrum etmə və ya böyük cərimə nəzərdə tutulur. Əksər halda bu hərəkətlər hətta zorakılıqla müşahidə olunur. Fransanın 227-26-cı maddəsinə əsasən, yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərə qarşı cinsi qəsdin, qohumlar və ya himayədarlar tərəfindən törədilməsi cəzanı ağırlaşdırıcı hal kimi tövsif olunur (1, s.49).

Fransanın 1992-ci il tarixli Cinayət Məcəlləsində «Yeniyetmələrə və ailəyə qarşı qəsdlər haqqında» 7-ci fəsil vardır. Fransa cinayət qanunu üzvlərinə və yaxın qohumlara münasibətdə qəsdən adam öldürməni həyatdan məhrum etmənin tövsifedici növü keyfiyyətində müəyyən etmişdir. Bundan başqa, Fransa CM-nin 222-1-ci maddəsinə işgəncə və qəddarlıq aktlarına görə cinayət məsuliyyətini nəzərdə tutan tərkib daxil edilmiş və bu əməllərə görə 15 ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə nəzərdə

tutulmuşdur. Qeyd olunan əməllərin törədilməsi zamanı ağırlaşdırıcı hal kimi öz həyat yoldaşına və ya birgə yaşadığı partnyora, habelə qanunla yaxın qohumlar kateqoriyasına aid edilən digər şəxslərə münasibətdə işgəncə və qəddarlıq hərəkətlərinin tətbiqi göstərilmiş, bu əməllərə görə 20 ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə jəzası müəyyən edilmişdir.

Fransada 1975-ci ildən məhkum olunmuş şəxs vurulan zərəri ödədikdən sonra cəzadan azad edilə bilər. Vurulmuş zərərin ödənilməsi tələbi münafişələrin həllinin alternativ formalarından biri kimi nəzərdən keçirilir. Vasitəçilik 1993-cü il 4 yanvar tarixində öz rəsmi təsbitini tapmışdır. Bu halda vasitəçiliyin mahiyyəti münafişə tərəflərinin maraqlarının təmininə istiqamətlənmiş və üçünjü şəxsin iştirakı ilə özünəməxsus mülki sövdələşmədən ibarətdir (11, s.25-26).

Fransada psixoloji zorakılıq əməli Cinayət Məcəlləsinə 2010-cu ildə daxil edilib. Bu cinayəti törədənlər 3 illik həbsdən 75 000 avro cəriməyə qədər ciddi sanksiyalarla üzləşə bilərlər.

İtaliyada təcavüz məqsədilə təqib 2009-ju ildə cinayət əməli elan olunub. Bu cinayət 6 aydan 4 ilədək azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırıla bilər. Zorakılığı törədən şəxsin qurbanın keçmiş həyat yoldaşı və ya yaxın cütlük münasibəti yaşadığı şəxs olduqda saknsiya 6 ilədək həbs cəzası ola bilər. Eyni şərt qurban azyaşlı olduqda da tətbiq edilir.

Cinsi təqib və ya cinsi cəhətdən əldə etməyə çalışma ABŞ-da, Kanadada, İsraildə və Cənubi-Şərqi Asiyanın bəzi ölkələrində qadağan edilibdir. İsveçrədə seksual təqib Cinayət Məcəlləsinin 198-ci maddəsinə görə yüngül ictimai təhlükəli cinayət hesab olunur.

Bir sıra ölkələrin, məsələn, Polşa və İsveçrənin cinayət məjəllələrində (müvafiq olaraq 201 və 213-cü maddələr) inestetə, yəni yaxın qohumlar, qan qardaşları və baxıları, övladlığa götürülən uşaqla valideyn arasında jinsi əlaqələrə görə ciddi sanksiyalar nəzərdə tutulmuşdur.

ABŞ-nın qanunlar külliyyatında (toplusunda) «Cinayətlər və cinayət prosesi» adlanan 18-ji bölməyə «Ailədə zorakılıq» adı altında 110A fəslə daxil edilmişdir.

1994-cü ildə Konqress tərəfindən qəbul edilmiş «Qadınlara qarşı zorakılıq» haqqında Qanun və ona əlavələr məişət zorakılığını federal jinayət kimi qiymətləndirərək onu ştatların yüklü məhkəmə sisteminin əlindən alaraq federal məhkəmələrə həvalə etmişdir. 1994 və 1996-ji illərdə həmçinin Silaha nəzarət Qanununa dəyişiklik edilmiş, bəzi hallarda məişət zorakılığı törətmiş şəxslərin silaha sahiblik və ondan istifadəsi qadağan olunmuşdur (12, s.23).

Qeyd edək ki, XX əsrin 90-cı illərinin əvvəllərində ABŞ-ın bütün ştatlarında məişət zorakılığı ilə bağlı xüsusi qanunlar qəbul edilmişdir.

Belçikanın Cinayət Məcəlləsində məişət zorakılığı xüsusi cinayət əməli olaraq öz əksini tapmır. Amma, indiki və ya keçmiş həyat yoldaşı və ya partnyor tərəfindən fiziki zorakılıq törədildiyi zaman bu, ən ağır jinayət hesab edilir və ona qarşı daha ciddi sanksiyalar tətbiq edilir (13, s.38-39).

D.A.Şestakov hesab edir ki, ailədaxili zorakılığa görə xüsusi olaraq jinayət məsuliyyətinin müəyyən olunmasına ehtiyaj yoxdur. Çünki belə normaları özündə ehtiva edən zorakı əməllər digər cinayət tərkiblərinə daxildir (14, s.163-172).

V.İ.Şaxov ailədə zorakı jinayətlərə görə məsuliyyətin ağırlaşdırılması və ya yüngülləşdirilməsi ilə bağlı mövqelərə qoşulmur və hesab edir ki, ailədə zorakılığa görə jinayət məsuliyyətinin differensiasiyası bu cinayətlərə görə məsuliyyətin yüngülləşdirilməsi və ya sərtləşdirilməsi məsələsinə gətirilmir. Müəllif, eyni zamanda ailədə zorakılığın törədilməsinə görə jinayət məsuliyyətinin sərtləşdirilməsi konsepsiyasının bir sıra xarici ölkələrin qüvvədə olan qanunvericiliyində öz əksini tapdığını da qeyd edir. Belə ki, İspaniya, İsveç, Fransa, ABŞ jinayət qanunvericiliyində həyat yoldaşlarına (partnyorlar), uşaqlarına, «yaxın» adamlar şərti kateqoriyasına daxil olan digər şəxslərə münasibətdə törədilmiş zorakı qəsdlərə görə daha yüksək jinayət məsuliyyəti haqqında müddəalar təsbit edilmişdir (6, s.95).

Bununla belə, qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyinin korrektə edilməsinə zərurət

mövjudur və ya ailə-qohumluq münasibətlərini jəzanın həddini və cinayət məsuliyyətinə təsiri probleminin həllinə məhkəmənin diskresion səlahiyyətlərindən irəli gəlməsi məsələsi mübahisəli olaraq qalmaqdadır.

Bəzi Avropa ölkələrində (İsveç, Çexiya) və ABŞ-da təkrar aildaxili zorakılıq epizodlarına görə daha sərt jəzaların müəyyən olunması nəticəvi tədbirlər kimi qiymətləndirilir. Xüsusi halda, 1998-ci ildə İsveç Cinayət Məcəlləsinə həyat yoldaşına, keçmiş həyat yoldaşına, partnyora münasibətdə kriminal hərəkətlər dəfələrlə törədilən zaman «qadın bütövlüyünün kobud pozulması» kimi yeni anlayış daxil edilmişdir. Təkrar xarakter daşıyan belə cinayətlərə görə isə 6 aydan 3 ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutulmuşdur. Çexiya Respublikasının Cinayət Məcəlləsində (maddə 215a) təkrar aildaxili zorakılıq hallarında daha sərt sanksiyalar müəyyən olunmuşdur (2, s.278-279).

Təbii ki, qanunun preventiv təsirinin gücləndirilməsi və zərərçəkənin təkrar viktimizasiyasına yol verilməməsi olduqca mühümdür. Bəzi xarici ölkələrin cinayət qanunverijiliyində bu istiqamətdə mühüm addım atılmışdır. Məsələn, İspaniya CM-nin 57-ci maddəsində deyilir ki, zorakı və əmlak cinayətlərini, həmçinin ictimai qayda əleyhinə cinayətlərin törədilməsi zamanı məhkəmə və ya Tribunal, əlavə jəza keyfiyyətində 5 il müddətinə «təqsirkara jinayəti törətmiş yerdə olmağı və ya bu yerə getməyi və ya zərərçəkənin və ya onun ailəsinin yaşadığı yerə getməyi qadağan edə bilər».

İngiltərə, ABŞ, Avstraliya, Yamayka, Şotlandiya və digər ölkələrdə analoci tədbirlər «məhkəmə mühafizə əmri» əsasında və ya başqa sözlə desək, ailə zorakılığının qurbanına verilən «məhkəmə mühafizə orderi» əsasında həyata keçirilir. Belə bir order əsasında zorkılığı etmiş şəxs məhkəmə tərəfindən hətta öz evindən belə çıxarıla bilər və ya müəyyən yerə getmə imkanından məhrum edilə bilər.

Məsələn, ABŞ-da, zərərçəkən və təqsirkar arasında təmasları nəzərdə tutmayan model, məhkəmədə işə baxılana qədər və ya bundan

sonra aşağıdakıları nəzərdə tuta bilər: cavabdeh iddiaçıya 150 metrədən az olan məsafədə yaxınlaşmaması, sonunjunun yaşayış yerinə, iş və ya təhsil aldığı yerə yaxınlaşmasının qadağan edilməsi; cavabdeh həmçinin birbaşa və ya üçünjülərin telefonları və poçt vasitəsilə (aliment göndərmədən başqa) təmaslar qurmamalıdır.

Xarici ölkə kriminoloqlarının tədqiqatlarının göstərdiyi kimi, belə orderlərin verilməsi bir çox hallarda müsbət effekt verir və az ağır jinayətlərin törədilməsi zamanı jinayət məsuliyyətinin alternativini hesab oluna bilər. Mühafizə orderi verilməsi ilə bağlı cinayət məsuliyyətindən azad edilən şəxs onun üçün müəyyən olunan məhdudiyyətləri pozduğu təqdirdə, məhkəmə təqibi proseduru bərpa edilir və artıq jinayət qanunverijiliyinin bütün sərtliyi ilə məsuliyyət tədbirləri işə salınır.

Ailə kriminologiyasında psixi zorakılıqla bağlı əməllərin sonrakı kriminallaşdırılması haqqında məsələ son illərdə daha intensiv şəkildə müzakirə olunmalıdır. Bu zaman psixi zorakılıq zərərçəkənə qarşı onu zərər vuracaq bu və ya digər hərəkətlərin edilməsi ilə bağlı hadisələrdən daha geniş şərh olunur. Məsələn, uşağın uzun müddət zirzəmidə saxlama onda qorxu hissənin yaranmasına səbəb olduğu hallarda bu əməllərin kriminallaşdırılması da müzakirə predmeti olmuşdur. İspaniya CM-də aildaxili psixi zorakılığa görə jinayət məsuliyyəti müəyyən olunsada, bu zorakılığın anlayışı verilməmişdir. Bununla da konkret hallarda məsuliyyət haqqında məsələnin həlli məhkəmənin öhdəsinə buraxılmışdır (7, s.30-34).

Bəzi xarici ölkələrin qanunverijilik sistemində uşaqların gözü qarşısında ailənin digər üzvünə qarşı zorakılıq da cinayət məsuliyyəti doğuran əməl kimi qiymətləndirilir. Qanunverijiliklə ailə zorakılığının qadağan olunan formaları konkret sosial, iqtisadi, mədəni və siyasi kontekstlərdən asılı olaraq variasiya olunur. Bir sıra ölkələrdə (Böyük Britaniya, Almaniya, Fransa) zorakı nikaha görə cinayət məsuliyyəti müəyyən olunmuşdur.

Ailənin namusu naminə qəsdən adam öldürmə, məjburi nikaha girməkdən imtinaya görə adam öldürmə kimi əməllər ailə üzvü olan,

müəyyən etnik qruplara məxsus olan şəxslər tərəfindən törədildiyi hallarda bu şəxslər ömürlük azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

Ailədaxili zorakılıq halında zərər ilk növbədə konkret şəxsə (şəxslərə) və yalnız sonra – sosial institut kimi ailəyə, həmçinin dövlətin maraqlarına vurulur. Qurbanlara, jəmiyyətə və hüquq pozanın özünə vurulan (yetirilən) zərər, çox zaman jinayət ədliyyəsi sisteminin diqqətindən kənar qalır. Bərpaediji ədalət mühakiməsi ideyasının qərb tərəfdarları məhz bu hala diqqət yetirirlər (15, s.40).

Görünür, bu mövqedən çıxış edərək, müəyyən kateqoriyalı işlər üzrə (ilk növbədə ailə zorakılığı ilə bağlı işlər) mediasiyaanın ingilis variantı və belçika transaksiya institutu «ikili cəza»dan (təkrar cəza) və ictimai məhkəmə baxışından aqçaq üçün cinayət təqibi çərçivəsindən kənar tələflərin qarşılıqlı hərəkətlərinin (fəaliyyətinin) məqsədəuyğunluğunu nəzərdə tutur.

ABŞ-nın bir çox ştatlarında (Pensilvaniya, Men, Minnesota və başqaları) «Xüsusi məsləhət proqramları» əsasında ailə zorakılığına görə jinayət məsuliyyətindən (cəzadan) azad olmanın xüsusi növünü nəzərdə tutan qanunlar qüvvədədir. Hər hansı bir ailə üzvünə görə jinayət törədən və bu jinayətə görə azadlıqdan məhrum etmə jəzasına məruz qala biləcək şəxsə könüllülük əsasında xüsusi proqramlar üzrə psixoterapiya kursunu (qrupp halında treninqi) keçmək təklif olunur (məsələn, Bostonda Duluta, EMERGE; Sent-Luisdə RAVE; Denverdə AMEND proqramları). Bu zaman vəziyyəti stabilləşdirmək məqsədilə müəyyən müddətə qurbanla təmaslar dayandırılır (16, s.176). Bu kurslar aqressiv meyllərin neytrallaşdırılmasına və nəticə olaraq delinkvent davranışın prevensiyasına istiqamətlənirlər. Kursları uğurla keçdikdən sonra şəxsə qarşı irəli sürülən ittiham götürülə və ya jəza tədbirləri yüngülləşdirilə bilər. Proqramda iştirakdan yayınma hallarında isə cinayət təqibi proseduru yenidən başlanır. Ailədə törədilən zorakı jinayətlərin residivinin profilaktikasına istiqamətlənmiş analoci proqramlar İrlandiya, İslandiya, Norveç, Danimarka və digər Avropa ölkələrində də işlənib hazırlanaraq həyata keçirilməkdədir.

Avstriyada, münaqişə tərəfləri arasında vasitəçi, arbitraj qismində çıxış edən ailə məhkəmələri mövcuddur. Onların səlahiyyətlərinə, münaqişənin səbəblərinin üzə çıxarılması və aradan qaldırılması, tərəflərin barışdırılması aiddir ki, bu da zərərçəkənlərin təkrar viktimiziyasının profilaktikasına kömək edir. ABŞ-da vasitəçilik proseduru mövcuddur. Lakin onun geniş, bəzi hallarda isə əsassız tətbiqi ilə bağlı məhkəmələrin əsas diqqəti ilk növbədə ona yönəlir ki, bu prosedur yalnız o halda məqbul sayılır ki, nə vaxt ailədə zorakılıq epizodik xarakter daşımış, ağır cinayətlərin əlamətləri mövcud olmamış, məhdudlaşdırıcı sərənjamların (mühafizə orderləri, müəyyən qadağaların təyin olunması ilə bağlı məhkəmə qərarları) pozulması hallarının olmaması, uşaqların maraqları nəzərə alınmaqla, zərərçəkmiş şəxsin razılığının olması və onun xahişi ilə barışdırıcı prosedurda vəkilin iştirakı.

Beləliklə, xarici ölkələrin ailə-məişət münasibətləri sahəsində törədilən cinayətlərə görə məsuliyyət müəyyən edən normaların müqayisəli-hüquqi təhlili onlarda bir sıra oxşar cəhətlərin olduğunu göstərir. Bu məsələyə toxunaraq G.Ələsgərova yazır: «Məişət zorakılığına qarşı mübarizə sahəsində xarici dövlətlərin milli qanunvericiliyi eyni layihə üzərində yazılmasa da, qanunvericiliyin ehtiva etdiyi müddəalar oxşarlıq təşkil edir, çünki məişət zorakılığının anlayışının müəyyən olunması, qurbanqların hüquqlarının müdafiəsi və postravmatik dövrdə reabilitasiyası, dövlət orqanlarının öhdəlikləri ilə bağlı məsələlər bir çox hallarda eyni prizmadan nəzərdən keçirilir. Azərbaycan Respublikasının məişət zorakılığının qarşısının alınması üzrə qanunvericiliyinin formalaşması və daha da təkmilləşdirilməsində xarici dövlətlərin, əsasən də Avropa dövlətlərinin müsbət qanunvericilik təjribəsindən istifadə etmək məqsədəmüvafiq olardı. Qərb ölkələrinin hüquqi təcrübəsi ilə yanaşı, qonşu ölkələrin məişət zorakılığna qarşı uğurlu mübarizə siyasətinə fikir verilməlidir» (17, s.9-10).

Ailədaxili cinayətlər problemi ilə bağlı dünya ölkələrinin cinayət qanunvericiliyinin analizi zamanı aşağıdakı meyllər üzə çıxarılmışdır:

1) Ailədə zorakılıq probleminin kompleks həllinə jəhd edilməsi.

2) Ailədə zorakılığa görə məsuliyyət məsələsinə differensiaallaşdırılmış yanaşma: a) ailə münasibətlərindən irəli gələn bəzi halları yüngülləşdiriji və ya ağırlaşdıriji hallar keyfiyyətində müəyyən edilməsi; b) ailə üzvlərinə qarşı törədilən müstəqil jinayət tərkiblərinin nəzərdə tutulması; j) bu əməllərə görə jəzaların (sanksiyaların) yeni hüdudlarının müəyyən edilməsi.

3) Bərpaedici ədalət mühakiməsi ideyalarının inkişaf etdirilməsi və öz ailə üzvlərinə qarşı o qədər də ağır olmayan, ijtimai təhlükəliyi yükəmək olmayan jinayət törətmiş şəxslərin

jinayət təqibi təsirə alternativ tədbirlərin tətbiqi imkanlarının genişləndirilməsi.

Xarici ölkələrin təjribəsi göstərir ki, ailədə zorakılıq probleminin effektiv həlli üçün kompleks tədbirlər zəruridir: profilaktika və tərbiyə; zorakılıq qurbanlarının və onların ailələrinə sosial, psixoloji və məsləhət xarakterli kömək üzrə xüsusi proqramlar, maarifləndiriji proqramlar, zorakılığı etmiş şəxslər üçün psixokorreksiya proqramları; müxtəlif dövlət orqanların və xidmətlərin, qeyri-hökumət təşkilatlarının (hüquqmühafizə, məhkəmələr, sosial xidmət, böhran mərkəzləri, təhsil müəssisələri) səylərinin əlaqələndirilməsi; lakin ən əsası – belə fəaliyyət üçün hüquqi bazanın

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Qarajayev J.Y. «Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanunuun Kommentariyası». Bakı, 2011.- 132s.
2. Xarlamov V.S. Oteçestvennyy i zarubejnyy opit protivodeystviə kriminalnənomu nasiliö v semğe. SPb., 2014.- 392s.
3. İlğəşenko A.N. Protivodeystviə nasilğstvennoy prestupnosti v semğe: uqolovno-pravovie i kriminoloqiçeskie aspekti. M., 2003.
4. Kolpakova L.A. Nasilie v semğe: viktimoloqiçeskiy aspekt, differenciäüiä otvetstvennosti i voprosı zakonodatelğnoy texniki. Diss....k.ö.n. Kazanğ, 2007.
5. Şestakov D.A. Teoretqiçeskie osnovı semeynoy kriminoloqii v primeneniı k protivodeystviö vnutrisemeynim nasilğstvennim prestupleniəm// Materialı mejdunarod.nauç.-prakt.konf. «Sotüialğno-psixoloqiçeskie, uqolovno-pravovie i kriminoloqiçeskie problemı semeyno-bitovoqo nasiliö». Bakı, 2016.- s.17-24.
6. Şaxov V.İ. Nasilie v semğe: uqolovno-pravovoe i kriminoloqiçeskoe znaçenie. Avtoref. diss....k.ö.n. İjevsk, 2003.
7. Sitnikov S.N. Protivodeystviə nasilğstvennoy prestupnosti v semğe: mejdunaordnie standartı i zarubejnoe zakonodatelğstva//Mejdunarodnoe uqolovnoe pravo i mejdunarodnaə östiüiä. 2009. №2, s.32-34.
8. Domaşneee nasilie po zakonodatelğstvu zarubejnıx stran: otvetstvennostğ i prevenüiä/otv. red.k.ö.n. N.A.Qolovanova.- M.: Östiüuinform, 2011.- 384s.
9. Ştefan A.V. Nasilie v otnoşeniı nesoversennoletnix v semğe: uqolovno-pravovoy i kriminoloqiçeskiy aspekti. Diss....k.ö.n. Çeləbinsk, 2011.
10. Şeyla Dj. Mejdunarodno-pravovie normı o nasilii v semğe//Nasilie v semğe: kak borotğsə s nim qosudarstvu. M., 1999, s.83-92.
11. Barrikan J. Kriminoloqiə pri «krizise üennostey»: jertvı i prestupniki//Miliüiä. 2002, №8, s.25-26.
12. Ələsgərova G.R. Beynəlxalq və dövlətdaxili hüquqda məişət zorakılığına qarşı mübarizə problemi. Hüquq üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın avtorefreti. Bakı, 2016.- 31s.

13. Avropa Şurasının Qadınlara qarşı zorakılıq və məişət zorakılığının qarşısının alınması və ona qarşı mübarizə haqqında Konvensiyası (İstanbul Konvensiyası). Parlament üzvləri üçün stolüstü kitab. Bakı, 2016.
14. Şestakov D.A. Vnutrisemeynie nasilğstvennie prestupleniə: uqolovno-pravovoy aspekt// Pravovedenie. 2001. №3, s.163-172.
15. Van Ness D.U. Vosstanovitelğnoe pravosudie i mejdunarodnie prava çeloveka// Vosstanovitelğnoe pravosudie. M., 2003, s.40
16. Şestakov D.A. Semeynə kriminoloqiə. Semğə- konflikt – prestuplenie. SPb.: izd-vo SPb. Un-ta, 1996.- 264s.
17. Ələsgərova G.R. Beynəlxalq və dövlətdaxili hüquqda məişət zorakılığına qarşı mübarizə problemi. Hüquq üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın avtorefretı. Bakı, 2016.- 31s.

Нармин Алиева

Современный подход к проблеме семейно-бытового насилия в уголовном праве зарубежных стран

РЕЗЮМЕ

В данной статье автором проведён анализ бытового насилия, относящегося к числу негативных явлений.

Автору удалось прокомментировать понятие бытового насилия на основе международно-правовой практики. Изучив зарубежный опыт, дана характеристика негативных и позитивных тенденций семейного насилия.

Narmin Aliyeva

Modern approach to the problem of family and domestic violence in the criminal law of foreign countries.

Summary

In this article, the author has conducted an analysis of domestic violence, which is one of the social negative phenomena.

The author managed to comment on the concept of domestic violence on the basis of international legal practice. Studying foreign experience, a characteristic of negative and positive trends of family violence was given.

SƏYYAD AĞAYEV

DİN-in Polis Akademiyasının “Cinayət prosesi”

kafedrasının rəisi, polis polkovniki,

h.ü.f.d., dos.

YETKİNLİK YAŞINA ÇATMAYANLAR BARƏSİNDƏ APARILAN İCRAATIN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Açar sözlər: yetkinlik yaşına çatmayan, yuvenal ədliyyə, kompleks ekspertiza, cinayət qanunvericiliyi, cinayət-prosessual qanunvericilik.

Ключевые слова: несовершеннолетний, ювенальная юстиция, комплексная экспертиза, уголовное законодательство, уголовно-процессуальное законодательство.

Key word: juvenile, juvenile justice, complex expertise, criminal legislation, criminal-procedural legislation.

Dövlət siyasətinin tərkib hissəsi olan uşaq siyasəti hər zaman aktual olmuşdur. Uşaqların keyfiyyətli təhsil və yüksək standartlara cavab verən tibbi xidmətlərlə təmin edilməsi, onların qayğı ilə əhatə olunması, yüksək mənəvi və sosial mühitdə böyüməsindən ötrü zəruri şəraitin yaradılması, hərtərəfli şəxsiyyət və layiqli vətəndaş kimi formalaşması Azərbaycan Respublikasının dövlət uşaq (bundan sonra-yetkinlik yaşına çatmayan) siyasətinin əsas istiqamətlərindən biridir. Bu istiqamət Ulu Öndər Heydər Əliyevin bizə miras qoyduğu dəyərli fikirdən irəli gəlir. Ümummilli Lider uşaqlarla bağlı belə demişdir: “Uşaqlar bizim gələcəyimizdir. Uşaqlar bizim sevincimiz, xoşbəxtliyimiz, cəmiyyətin gələcəyidir. Ona görə də hər bir insanpərvər cəmiyyətdə uşaqlara daimi xüsusi qayğı, xüsusi diqqət göstəriləlidir” [1].

Yetkinlik yaşına çatmayanlarla bağlı dövlətimizin qarşısına qoyduğu əsas məsələlərdən biri də onlar tərəfindən törədilən cinayətlərin qarşısının alınmasıdır. Yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilən cinayətlərin qarşısının vaxtında alınmaması, onlarla profilaktiki işin aparılmaması, təyin olunmuş cəzanın məqsədinə nail olunmaması cəmiyyətin mənafeyinə zidd şəraitin formalaşmasına əsas yaradan amillərdəndir. Cəmiyyətin mənafeyinə uyğun olmayan şəraitin

formalaşmasının qarşısının alınmasında hər bir insanın yetkinlik yaşına çatanaqədər ailədən, ictimai mühitdən aldığı tərbiyə, fiziki-intellektual və əqli inkişaf səviyyəsinin xüsusi rolu olubdur. Yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilən hüquqpozumaların qarşısının alınması sahəsində xarici ölkələrdə bir sıra xidmət orqanları, yaxud da sosial mərkəzlər fəaliyyət göstərir. ABŞ-da və İngiltərədə hüquq pozuntusuna yol verən yetkinlik yaşına çatmayanlarla profilaktiki iş aparın “probasiya xidməti” vardır. Fransada Ədliyyə Nazirliyinin müşahidə üzrə Mərkəzi, Almaniyada gənclərin işi üzrə Ali idarələr və onun yerli orqanları yetkinlik yaşına çatmayanların hüquq pozuntusunu və şəxsiyyətini öyrənməklə profilaktiki işlə məşğuldurlar [2, s. 208]. Azərbaycan Respublikası yetkinlik yaşına çatmayanların törətdikləri hüquqpozumaların qarşısının alınması sahəsində qarşısına qoyduğu vəzifələri aşağıdakı orqanlar vasitəsilə həyata keçirir:

- hüquq-mühafizə fəaliyyətini həyata keçirən dövlət orqanları (daxili işlər orqanları, prokurorluq, məhkəmələr və s.);
- hüquq-mühafizə funksiyasını həyata keçirən xüsusiləşdirilmiş qurumlar (Yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqlarının müdafiəsi üzrə komissiyalar və s.);
- hüquq mühafizə vəzifələrini həyata keçirən ictimai strukturlar (polisə nəzdində fəaliyyət göstərən Hüquq Qaydasının Təmini üzrə İctimai Şura).

Yetkinlik yaşına çatmayanların törətdikləri hüquqpozumaların qarşısının alınması sahəsində xeyli işlər görülmüşdür. Dövlətimiz yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar “Yetkinlik yaşına çatmayanlar haqqında ədalət mühakiməsinin aparılması ilə bağlı Birləşmiş Millətlər Təş-

kilatının Minimal Standart Qaydalarına” (Pekin qaydaları) və “Uşaq hüquqları haqqında Konvensiyaya” qoşulmuş, normativ-hüquqi akt olan “Yetkinlik yaşına çatmayanların baxımsızlığının və hüquq pozuntularının profilaktikası haqqında” Qanun qəbul edilmişdir. Həmçinin, BMT-nin Uşaq Hüquqları üzrə Komitəsinin Azərbaycan Respublikasının dövrü hesabatına dair tövsiyələrinə əsasən UNİCEF-in ölkəmizdəki nümayəndəliyi tərəfindən “Azərbaycanda yuvenal ədliyyə sisteminin islahatı Proqramı” layihəsi hazırlanmışdır. Layihədə alternativ yuvenal ədliyyə sisteminin yaradılması, yetkinlik yaşına çatmayanların işlərinə baxan hakimlərin müəyyən olunması, bu sahədə onların ixtisaslaşması üçün təlim kurslarının keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur [3]. Məhkəmə təcrübəsi göstərir ki, əksər hallarda yetkinlik yaşına çatmayanların işlərinə baxan ixtisaslaşmış hakimlərin olmaması səbəbindən yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətləri barədə işlər üzrə nöqsanlara yol verilir. Belə nöqsanlara yol verilməməsi üçün bir sıra Avropa ölkələrində məhz bu sahədə fəaliyyət göstərən yuvenal ədliyyə orqanları vardır. Məsələn, İtaliyada cinayət işləri üzrə məhkəmələrin tərkibində yetkinlik yaşına çatmayanların işləri üzrə ayrıca məhkəmələr fəaliyyət göstərir. Yaponiya və Polşa kimi ölkələrdə yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin törətdikləri cinayətlərə Ailə Məhkəmədə baxılır.

Ölkəmizdə yetkinlik yaşına çatmayanların işləri üzrə ixtisaslaşmış hakimlərin az olması, ümumiyyətlə isə bu sahədə ixtisaslaşdırılmış məhkəmələrin olmaması səbəbindən bəzi məhkəmələr tərəfindən yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində cinayət işlərinə baxılarkən maddi və prosesual qanun normalarının tələbləri pozulur, təqsirləndirilən şəxslərin əməlinin hüquqi tövsifində və cəza təyini məsələlərində səhvlərə yol verilir, cinayət törətmiş yeniyetmənin həyat və tərbiyə şəraiti kifayət qədər araşdırılmır, onlar tərəfindən cinayətlərin törədilməsinə imkan verən səbəb və şəraitin aşkar edilməsinə lazımi diqqət yetirilmir [4]. Göstərilən səbəblərdən respublikamızda yetkinlik yaşına çatmayanların işləri üzrə ixtisaslaşmış məhkəmələrin yaradılması məqsədmüvafiq olardı.

Dünya ölkələrinə görə yetkinlik yaşına çatmamağın həddi eyni deyildir. Ən geniş yayılmış hədd 18 yaşdır. Elə ölkələr də vardır ki, 15, 20 yaş, hətta 21 yaşa çatmış şəxslər yetkinlik yaşına çatmayanlar hesab olunurlar. Dövlətlərin milli qanunvericiliyi ilə başqa yaş müəyyən edilməyibse, beynəlxalq hüquqi sənədlərə görə 18 (on səkkiz) yaş əsas götürülür. Yetkinlik yaşına çatmayanlar barədə ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsinə aid BMT-nin Milli standart qaydaları (BMT-nin Pekin qaydaları) yetkinlik yaşına çatmamamı məhz bu cür müəyyən edir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, cinayət məsuliyyətini müəyyən edən yaş həddi ayrı-ayrı dövlətlərin qanunvericiliyində müxtəlif formalarda öz əksini tapmışdır. Belə ki, Rusiyada 13 və 18 yaş, İngiltərədə 12 və 17 yaşdır. ABŞ-da ştatların qanunlarından asılı olaraq 10 yaşdan 17 yaşadək, Almaniyada 14 və 17 yaşdır [5.s, 11]. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 20.2-ci maddəsində aşağı yaş həddi 14 yaş müəyyən edilmişdir. Dünyada baş verən qloballaşma və inteqrasiya insanların şüurunun inkişafını sürətləndirmişdir. Belə ki, 12, 13 yaşında olan uşaqlar ətraf aləmdə baş verən prosesləri və törətdikləri əməllərin faktiki xarakterini dərk edir. Ona görə də Cinayət Məcəlləsinin 20.2-ci maddəsində cinayət törətmiş şəxsin məsuliyyətini müəyyən edən aşağı yaş həddinin 13 yaş müəyyən edilməsi daha məqsədmüvafiq olardı.

Cinayət-Prosessual Məcəllənin 50-ci fəsil yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində icraatın xüsusiyyətlərinə həsr olunmuşdur. CPM-in 428.2-ci maddəsinə əsasən cinayət prosesində yetkinlik yaşına çatmayanlar dedikdə, cinayətin törədilməsi anındak on səkkiz yaşına çatmayan şəxslər başa düşülür. Şəxsin yetkinlik yaşına çatması onun doğulduğu gündən deyil, növbəti günün başladığı andan, yəni həmin gün gecə saat 24:00–dan sonrakı ilk saniyədə tamam olur. CPM-in 140.0.4-cü maddəsinə əsasən şəxsin müəyyən yaş həddinə çatması haqqında müvafiq sənədlər (doğum haqqında şəhadətnamə, şəxsiyyət vəsiqəsi və s.) olmadıqda, habelə, bu cür sənədlər olduğu halda onların doğruluğuna şübhə yarandıqda yetkinlik yaşına çatmayanın yaşını müəyyən etmək üçün kompleks məhkəmə-tibbi

və psixiatriya ekspertizası keçirilməlidir. Ekspertin rəyində yetkinlik yaşına çatmayan təqsirləndirilən şəxsin yaşı müəyyən olunarkən onun doğum günü ekspertiza rəyində göstərilən ilin son günü hesab olunur. Belə şəxsin yaşı minimum və maksimum illər üzrə müəyyən edildikdə isə ekspertlərin təklif etdikləri minimum yaş həddi əsas götürülür. Məsələn, ekspertin rəyində şəxsin 14-15 yaşda olduğu göstərilmişdir. Bu halda şəxsin yaşı 14, doğum günü isə dekabrın 31 hesab olunur.

Cinayət-prosessual qanunvericiliyin yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərə dair müddəaları aşağıdakı şəxslərə şamil olunur:

- cinayət törədən anadək on səkkiz yaş tam olmamış şəxslərə;
- cinayət törədən anadək yetkinlik yaşına çatmamış, lakin müvafiq prosessual hərəkətin həyata keçirilməsi anınadək on səkkiz yaşına çatmış şəxslərə;
- cinayətlərdən birini on səkkiz yaşına çatanaqədər, digərini on səkkiz yaşına çatdıqdan sonra törədən şəxslərə (Belə ki, şəxs yetkinlik yaşına çatdıqdan sonra onun barəsində CPM-in 170-ci, 228-ci, 328.8-328.9-cu, 435.3-cü, 435.4-cü və s. maddələrinin müddəaları tətbiq olunmur və həmin şəxslərə prosessual təminatlar şamil olunmur) [8. s, 1176].

Cinayət-prosessual qanuna görə yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində icraat aparılarkən aşağıdakı hallar müəyyən edilməlidir:

- yetkinlik yaşına çatmayanın yaşı (doğulduğu il, ay, gün);
- yetkinlik yaşına çatmayanın həyat və tərbiyə şəraiti;
- yetkinlik yaşına çatmayanın fiziki-intellektual və əqli inkişaf səviyyəsi;
- yetkinlik yaşına çatmayanın törətdiyi cinayətdə digər iştirakçılar olduqda onun barəsində cinayət işinin icraatının ayrılmasının mümkünlüyü.

Uşaq hüquqları haqqında Konvensiyanın 40-cü maddəsinə əsasən cinayət qanunvericiliyini pozmuş və ya onu pozmaqda təqsirləndirilən hər bir uşaq (on səkkiz yaşınadək olan şəxslər) aşağıdakı təminatlara malik olmalıdır:

- təqsiri qanunla sübuta yetirilməyənədək

təqsirsizlik prezumpsiyasına;

- irəli sürülən ittiham barədə dərhal və bilavasitə, zəruri hallarda isə valideynləri və ya qanuni nümayəndələri vasitəsilə məlumat verilməsini və öz müdafiəsinə hazırlaşarkən və həyata keçirərkən hüquqi yardımın göstərilməsinə;
- əgər hesab edilirsə ki, uşaq cinayət qanunvericiliyini pozmuşdur, onda qanuna uyğun olaraq müvafiq qərara və bununla əlaqədar verilmiş hər hansı tədbirlərə səlahiyyətli, müstəqil və qərəzsiz yuxarı orqan, yaxud məhkəmə tərəfindən təkrar baxılmasına;
- icraat aparılan dili başa düşmürsə və ya bu dildə danışa bilmirsə tərcüməçinin pulsuz yardımına;
- işin bütün mərhələlərində uşağın şəxsi həyatına tam hörmətin edilməsinə.

CPM-in 435-ci maddəsində yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin törətdiyi cinayət barədə məhkəmə baxışının xüsusiyyətləri qeyd olunmuşdur. Həmin maddəyə əsasən yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin törətdikləri cinayətlər barədə işlərə daha təcrübəli hakimlər tərəfindən baxılmalıdır. Daha təcrübəli hakimlər dedikdə, bu iş üzrə ixtisaslaşmış və daha çox təcrübəsi olan hakimlər başa düşülür.

CPM-in 92.3.5 və 432.2-ci maddəsinə əsasən yetkinlik yaşına çatmayan şəxs barəsində iş üzrə ibtidai istintaqda və məhkəmə baxışında müdafiəçinin iştirakı məcburidir. Müdafiəçinin cinayət prosesində iştirak etməməsi cinayət-prosessual qanunvericiliyin kobud şəkildə pozulması deməkdir. Həmçinin, müvafiq prosessual hərəkətin və ya onun nəticəsinin qanunsuz hesab edilməsi, eləcə də, CPM-in 125.2.3-ci maddəsinə əsasən toplanmış sübutların sübut kimi qəbul edilməməsinə səbəb olur.

CPM-in 435.3-cü maddəsinə əsasən yetkinlik yaşına çatmayan şəxs barəsində cinayət işinin məhkəmə baxışında yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin valideynləri və ya digər qanuni nümayəndələri iştirak etmək hüququna malikdirlər. Fikrimizcə, bu müddədə valideynlər sözünü ayrıca qeyd etməyə ehtiyac yoxdur, çünki qanuni nümayəndələr anlayışı valideynlər anlayışını özündə ehtiva edir (CPM-in 7.0.30-cu mad). Qanuni nümayəndə məhkəmə baxışında iştirak etmək

arzusunu bildirdikdə, hakim onun bu hüququnu yetkinlik yaşına çatmayan təqsirləndirilən şəxsin mənafeələrinə zərər vura biləcəyini ehtimal etməyə əsaslar olduğu hallar istisna olmaqla təmin etməyə borcludur. Həmçinin, məhkəmə əsaslandırılmış qərarı ilə yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin mənafeəyi naminə qanuni nümayəndənin iştirakını tələb edə bilər. Yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin valideynləri olmadıqda yaxud o, qəyyum və ya himayəçi təyin edilməyən şəxsin yanında yaşadığıda, qəyyum və himayəçilik orqanının nümayəndəsi qanuni nümayəndə qismində işə cəlb edilə bilər [9]. CPM-in 101.4-cü maddəsinə əsasən yetkinlik yaşına çatmayan təqsirləndirilən şəxs məhkəmədə işə baxılanadək yetkinlik yaşına çatmışdırsa, onun qanuni nümayəndəsinin səlahiyyətlərinə xitam verilir. Məhkəmə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 66-cı maddəsində təsbit olunmuş hüququ izah etdikdən sonra qanuni nümayəndə şahid qismində dindirilməyə razı olduqda, Cinayət Məcəlləsinin 297-ci maddəsi ilə ona xəbərdarlıq edilir, bu halda qəsdən yalan ifadə verərsə, CM-in 297-ci maddəsi ilə cinayət məsuliyyətinə cəlb edilir [10]. Əgər qanuni nümayəndə məhkəmə baxışında ifadə verməyə məcbur edilərək bil-bilə yalan ifadə verərsə, CM-in 297-ci maddəsinin qeydinin 2-ci bəndinə əsasən məsuliyyətə cəlb oluna bilməz.

Yetkinlik yaşına çatmayan təqsirləndirilən şəxsin qanuni nümayəndəsi eyni zamanda mülki cavabdehidirsə, CPM-in 93-cü maddəsinin müddəaları ona da şamil edilir. Əgər məhkəmə baxışında yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin törətdiyi cinayət nəticəsində zərər çəkmiş şəxsə vurulmuş zərərin əvəzini ödəmək üçün onun yetərli gəliri və ya başqa əmlakı olmadıqda, zərərin hamısını və ya çatışmayan hissəsini onun valideynləri (övladlığa götürənlər) və ya himayəçisi zərərin onların təqsiri üzündən yaranmadığını sübuta yetirməsələr, ödəmək vəzifəsini qanuni nümayəndənin (valideynlər və ya himayəçinin) üzərinə qoya bilər.

CPM-in tədqiq olunan 435.4-cü maddəsində yetkinlik yaşına çatmayan şəxs barəsində cəza tədbiri seçərkən cəza təyin etmənin prinsipləri öz əksini tapmışdır. Həmçinin, cəza təyin etmənin prinsipləri beynəlxalq müqavilələrdə qeyd olun-

muş və CPM-in 10-cu maddəsinə əsasən məhkəmələr Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrin müddəalarına ciddi əməl etməlidirlər. Qeyd olunanlarla yanaşı “Yetkinlik yaşına çatmayanlar haqqında ədalət mühakiməsinin aparılması ilə bağlı Birləşmiş Millətlər Təşkilatının 29 noyabr 1985-ci tarixli Minimal Standart Qaydalarında (Pekin qaydaları)” aşağıdakı prinsiplər göstərilmişdir:

- yetkinlik yaşına çatmayan şəxs başqa şəxsə qarşı zor tətbiq edilməsi ilə müşayiət olunan ciddi cinayəti təkrar törətməkdə təqsirli bilinmişdirsə və ya digər müvafiq təsir tədbirləri mövcud olmadıqda, onun barəsində azadlıqdan məhrum etmə cəzası təyin edilməsi məqsədəuyğun deyildir;

- yetkinlik yaşına çatmayan şəxs islah müəssisəsinə yalnız son tədbir kimi və zəruri olan minimal müddətdə yerləşdirilməlidir;

- yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin azadlığının məhdudlaşdırılması haqqında qərar, bu məsələyə mükəmməl baxıldıqdan sonra və müddəti mümkün qədər minimuma endirilməklə qəbul olunmalıdır;

- təsir tədbirləri bütün hallarda nəinki cinayətin hallarına və ağırlığına, həm də yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin vəziyyətinə və tələbatına, həmçinin cəmiyyətin tələbatına uyğun gəlməlidir;

- əgər bu, işin halları ilə öz təsdiqini tapmırsa, heç bir yetkinlik yaşına çatmayan şəxs valideynlərinin nəzarəti altından tamamilə və ya qismən götürülə bilməz.

“Azadlıqdan məhrum edilmiş yetkinlik yaşına çatmayanların müdafiəsinə dair Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Qaydalarında” qeyd olunmuşdur ki, yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində ədalət mühakiməsi sistemi onların hüquqlarını və təhlükəsizliyini müdafiə etməli və onların fiziki və əqli vəziyyətinə yaxşı yardımçı olmalıdır. Həbsxanaya salınma yalnız son tədbir qismində tətbiq edilməlidir.

Məhkəmələr beynəlxalq-hüquqi prinsipləri, CM-in 58 və 86-cı maddələrinin tələblərini (cəza təyin edilməsinin ümumi əsaslarını və yetkinlik yaşına çatmayanlara cəza təyin edilməsinin əsas-

larını) rəhbər tutmaqla yanaşı, CPM-in 435.4-cü maddəsində göstərilənləri yetkinlik yaşına çatmayan şəxs barəsində cəza tədbiri seçərkən rəhbər tutmalıdırlar. Bunlar aşağıdakılardır:

- cəza tədbiri yalnız törədilmiş cinayətin hallarına və ağırlığına deyil, həmçinin yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin vəziyyətinə və tələbatına, habelə cəmiyyətin tələbatına uyğun olmalıdır;

- yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin azadlıqdan məhrum edilməsi ilə bağlı olan cəza tədbiri yalnız həmin məsələnin mükəmməl baxılmasından sonra tətbiq edilməli və imkan daxilində aşağı həddə endirilməlidir;

- yetkinlik yaşına çatmayan şəxs ağır və xüsusilə ağır cinayətin, habelə ağır nəticələrə səbəb olan zor tətbiq etməklə qəsdən törədilmiş cinayətin və ya digər ağır cinayətin təkrarən törədilməsində təqsirli bilinmədiyi halda onun azadlıqdan məhrum edilməsi məqsədəuyğun deyildir.

Yetkinlik yaşına çatmayanlara əksər hallarda

cəmiyyətdən təcrid etməni nəzərdə tutan cəza növünün təyin edilməsinə əsas səbəb, digər cəza növlərinin təyin edilməsinə zərurət yarandığı halda onun tətbiqinin mümkün olmamasıdır. Belə ki, 14 (on dörd) yaş tam olmuş şəxsə islah işləri növündə cəzanın təyin edilməsi mümkündür. İslah işləri cəza növü şəxsin iş yeri üzrə təyin edilir. 14 (on dörd) yaş tam olmuş şəxs isə əmək qanunvericiliyinə əsasən işə götürmədə tərəf kimi iştirak edə bilməz [13. s, 88].

Beləliklə, yetkinlik yaşına çatmayanların işləri üzrə cinayət prosesini həyata keçirən orqanlar işin hərtərəfli, tam və obyektiv araşdırılmasını təmin etməklə yanaşı, cəza təyin edərkən yetkinlik yaşına çatmayanın həyat və tərbiyə şəraitini, psixi inkişaf səviyyəsini, şəxsiyyətini və digər xüsusiyyətlərini, o cümlədən təyin olunmuş cəzanın məqsədinə nail olunması kimi vacib məqamları yaddan çıxarmamalıdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı:

1. www.muallim.edu.az
2. Cinayət Məcəlləsinin Kommentariyası. Bakı: "Digesta" nəşriyyatı, 2006-cı il, 960 səh.
3. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Assambleyasına Azərbaycan Respublikasının "Uşaq Hüquqları haqqında" Konvensiyasına uyğun olaraq görülmüş işlərin nəticələrinə dair dövrü hesabatı. Bakı: 2011.
4. Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətləri barədə işləri üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında Ali Məhkəmənin Plenumunun 30 iyun 2008-ci il tarixli Qərarı (www.supremecourt.gov.az).
5. Azərbaycan Gənc Hüquqşünaslar Birliyi, Yetkinlik yaşına çatmayanlar üçün cinayət mühakiməsi. Dərslik. Azərb. dilində, Bakı: "Qızıl Şərq" mətbəəsi, 2002.
6. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi. Bakı: "Qanun" nəşriyyatı, 2012.
7. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Qanunvericiliyi. Bakı: "Digesta" nəşriyyatı, 2012.
8. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin Kommentariyası. Bakı - 2011, "Digesta" nəşriyyatı, 1176 səh.
9. "Uşaq hüquqları haqqında" Konvensiya, BMT-nin Baş Assambleyası (1989-cu il). (scfwca.gov.az)
10. Konstitusiyasının 66-cı maddəsi ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikasının 2001-ci sentyabrın 1-dək qüvvədə olan Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 67, 70-ci və Cinayət Məcəlləsinin 179,181-ci maddələrinin şərhləndirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsinin 29 dekabr 1998-ci il tarixli Qərarı (constcourt.gov.az)
11. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi. Bakı: "Qanun" nəşriyyatı, 2012.
12. Yetkinlik yaşına çatmayanlar haqqında ədalət mühakiməsinin aparılması ilə bağlı Birləşmiş Millətlər Təşkilatının 29 noyabr 1985-ci tarixli Minimal Standart Qaydaları (Pekin qaydaları).

13. R.Rüstəmov. “Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət məsuliyyəti və cəza təyininə dair bəzi problemlər”. DİN-in Məlumat Bülleteni №4, 2011, səh., 88.

**Особенности судопроизводства преступлений, совершённых
несовершеннолетними лицами.**

РЕЗЮМЕ

В данной статье исследованы особенности судебного рассмотрения преступлений, совершенных несовершеннолетними, проведены сравнения, выражено отношение в отношении некоторых проблем, существующих в этой сфере.

The peculiarities of court cases concerning crimes that committed by juveniles

SUMMARY

In this article the peculiarities of court cases concerning crimes that committed by juveniles are analyzed, some comparisons viewed, mentioned thoughts about some problems in this sphere.

ƏRŞAD HÜSEYNOV Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyi
Məhkəmə Ekspertizası Mərkəzinin dissertantı

YOL-NƏQLİYYAT HADISƏSİ YERİNƏ BAXIŞA HAZIRLIQ

Baş vermiş yol-nəqliyyat hadisəsi üzrə obyektiv həqiqətin müəyyən olunmasında, hadisənin baş vermə mexanizminin və şəraitinin, iştirakçıların hadisədən əvvəlki və hadisə anında vəziyyətinin, onlardan hansının yol hərəkəti qaydalarından kənara çıxan davranışa yol verməsinin aydınlaşdırılmasında hadisə yerində əks olunmuş məlumatların müstəsna əhəmiyyəti var. Həmin məlumatların daşıyıcılarının dəqiq müəyyən olunması, götürülməsi və lazımı qaydada rəsmiləşdirilməsi üçün hadisə yerinə baxış vaxtında və düzgün təşkil olunmalı və həyata keçirilməlidir. Yol-nəqliyyat hadisələrinin istintaqı prosesində hadisə yerinin müayinəsinin (yəni hadisə yerinə baxışın) əhəmiyyəti onun əvəzədlənməz və təkrar olunmaz istintaq hərəkəti olmasından irəli gəlir (2, 19).

Yol-nəqliyyat hadisəsi yerinə baxış, demək olar ki, hər bir halda təxirəsalınmaz xarakterə malik olur və adətən, cinayət işi başlanılanadək icra olunur. Hətta cinayət xarakterli yol-nəqliyyat hadisələrinin özünəməxsus hüquqi əlamətlərini nəzərə almaqla vurğulaya bilərik ki, xeyli hallarda belə hadisələrin yerinə baxış keçirmədən cinayət işi başlamaq mümkün deyildir. Yol-nəqliyyat hadisəsi yerinə baxışı xüsusilə təxirəsalınmaz edən başqa bir özəllik bu hadisənin yollarda baş verməsidir. Hazırda ölkəmizin əksər yollarında az qala sutkaboyu intensiv hərəkət olduğunu nəzərə almaqla demək olar ki, hadisə yerinə baxışın azacıq gecikdirilməsi mühüm sübuti əhəmiyyətə malik olan izlərin və başqa məlumatların itirilməsi ilə nəticələnə bilər. Ona görə də yol-nəqliyyat hadisələrini araşdırən müstəntiq hər bir halda hadisə yerinə baxışa təxirəsalınmaz istintaq hərəkəti kimi yanaşmalıdırlar.

Kriminalistikağa dair ədəbiyyatda hadisə yerinə baxış bütöv bir istintaq hərəkəti olmaqla üç mərhələyə bölünür: a) hazırlıq mərhələsi; b)

işçi mərhələ, yaxud bilavasitə baxışın özü; c) yekun mərhələ (13). Bu mərhələlərin bir-birindən ayrılması müəyyən dərəcədə elmi-nəzəri xarakter daşısa da, hadisə yerinə baxışın məqsədlərinə uğurla nail olunmasında onların hər birinin özünəməxsus rolu da danılmazdır.

Hadisə yerinə baxışın yuxarıda qeyd olunan mərhələlərinin hər biri kifayət qədər fərqli hərəkətləri ehtiva edir. Bu səbəbdən həmin mərhələlərin özləri də müxtəlif yarım-mərhələlərə və ya hissələrə bölünür. Kriminalistika dərslərlərində hadisə yerinə baxışın iki yarım-mərhələdən (yaxud hissədən) ibarət olması ilə bağlı yekdil mövqe var (1, 401): a) hadisə yerinə gələnədək həyata keçirilən hazırlıq hərəkətləri; b) hadisə yerinə gəldikdən sonra icra olunan hazırlıq hərəkətləri.

Hadisə yerinə baxışa hazırlıq hərəkətlərinin şərti də olsa, iki yarım-mərhələyə ayrılması həm elmi-nəzəri, həm də müəyyən mənada təcrübi əhəmiyyət daşıyır. Düzdür, elə hazırlıq tədbirləri var ki, onlar yalnız bu mərhələlərdən birində icra edilməlidir (məsələn, hadisə yerinə getmək üçün nəqliyyat vasitəsinin hazırlanması yalnız hadisə yerinə gedənədək icra olunur). Bununla belə, hadisə yerinə baxışa hazırlığın məzmununu təşkil edən əksər hərəkət və tədbirlərin sırf iki yarım-mərhələyə bölünməsinə məhz təcrübi baxımdan uğurlu yanaşma sayırıq. Birincisi, bu tədbirlərin mütləq əksəriyyəti hadisə yerinə gələnədək başlasa da, hadisə yerinə gəldikdən sonra da davam edir. Məsələn, müstəntiq və ya təhqiqatçı hadisə barədə məlumatların dəqiqləşdirilməsini ilk məlumat aldığı andan hadisə yerinə baxışa başlayanadək, hətta baxış prosesində də davam etdirəcək. Bu səbəbdən konkret hazırlıq hərəkətinin hadisə yerinə gələnədək icra edilən hərəkət hesab edilməsi yanlış olaraq belə başa düşülə bilər ki, həmin

hərəkət hadisə yerinə gələnədək tam edilmiş olmaqla hadisə yerində edilə bilməz. İkincisi, yol-nəqliyyat hadisəsi yerinə baxış, demək olar ki, hər bir halda təxirəsalınmaz xarakterlidir. Ona görə də baxışı keçirəcək prosessual səlahiyyətli şəxsin hadisə yerinə ən qısa zamanda gəlib çıxmasının və vəziyyətə nəzarəti tam olaraq öz üzərinə götürməsinin xüsusi əhəmiyyəti var. Bu baxımdan hesab edirik ki, müstəntiq və ya təhqiqatçı məlumat aldıqdan dərhal sonra ən zəruri hazırlıq tədbirləri görərək hadisə yerinə yollanmalı, hazırlıq hərəkətlərinin yerdə qalanını hadisə yerində icra etməlidir. Elə bu səbəbdən məhz yol-nəqliyyat hadisəsi yerinə baxışa hazırlıq hərəkətlərinin qeyd olunan iki yarım mərhələyə ayrılmasını, hətta nəzəri baxımdan da uyğunsuz hesab edirik. Üçüncüsü, hadisə yerinə yollanmanın özü də baxışa hazırlıq üzrə hərəkətlərdən biri hesab edilməlidir. Yol-nəqliyyat hadisəsinin harada baş verməsindən asılı olaraq hadisə yerinə gedib çıxma əhəmiyyətli vaxt apara bilər. Rabitə vasitələrinin indiki inkişaf səviyyəsini nəzərə almaqla hesab edirik ki, hadisə yerinə baxışa hazırlıq tədbirləri həmin yerə gəlmə müddətində də davam etdirilməlidir. Bu isə hazırlıq hərəkətlərinin şərti yarım mərhələləri arasında zaman fasiləsinin də olmaması, yəni bu hərəkətlərin əslində fasiləsiz və mərhələsiz davam etməsi deməkdir.

Beləliklə, yol-nəqliyyat hadisəsi yerinə baxış üzrə hazırlığın təxirə salınmadan ardıcıl və fasiləsiz icra olunan tədbirlər sistemi olduğunu nəzərə alaraq hesab edirik ki, belə hadisə yerinə baxışa hazırlığın iki hissəyə bölünməsi təcrübi baxımdan daha doğru olardı: a) baxışa hazırlıq vəziyyəti; b) baxışa hazırlıq üzrə tədbirlər.

Məlumdur ki, yol-nəqliyyat hadisələrinin ibtidai araşdırılması üzrə ilkin hərəkətləri, demək olar ki, hər bir halda daxili işlər orqanlarının (təhqiqat və istintaq bölmə və şöbələrinin, dövlət yol polisi qurumlarının və s.) əməkdaşları həyata keçirirlər. Hətta bu qurumlardan bəzilərinə məhz yol-nəqliyyat hadisələrinin araşdırılması (o cümlədən hadisə yerinə baxış keçirilməsi) üzrə ixtisaslaşmış əməkdaşlar var. Belə əməkdaşlar daimi olaraq növbəti yol-nəqliyyat hadisəsi barədə məlumatın daxil olmasına və dərhal

hadisə yerinə baxış üçün hərəkətlərə başlamağa hazır olmalıdırlar. Deməli, yol-nəqliyyat hadisəsi yerinə baxışa hazırlığın ilk hissəsi kimi baxışa hazırlıq vəziyyətini göstərə bilirik. Baxışa hazırlıq vəziyyəti, bir tərəfdən, baxışı həyata keçirəcək şəxsin bu istintaq hərəkətini uğurla icra etmək üçün zəruri biliklərə və taktiki bacarıqlara malik olmasını, hər hansı çətinlik çəkmədən baxışı operativ qaydada həyata keçirə bilməsini, digər tərəfdən isə baxış üçün zəruri texniki vasitələrin hazır vəziyyətdə olmasını ehtiva edir. Hadisə yerinə baxış üçün texniki vasitələrin hazır olması isə hadisə yerinə getmək üçün nəqliyyat vasitəsinin mövcudluğunu və baxış zamanı istifadə olunacaq müxtəlif elmi-texniki vasitələrin, alətlərin (o cümlədən istintaq çemodanının) komplektləşdirilmiş halda istifadəyə hazırlığını nəzərdə tutur.

Yol-nəqliyyat hadisəsi yerinə baxışın keçirilməsi üçün müstəntiq və təhqiqatçıların istifadə etdiyi adi istintaq çemodanlarında olan elmi-texniki vasitələrlə yanaşı, bəzi başqa alət və avadanlıqların olması da zəruridir. Belə ki, yol-nəqliyyat hadisəsi yerinin kifayət qədər geniş sahəni əhatə edə biləcəyini nəzərə almaqla ən azı 20 metr uzunluğu olan ruletkanın, hadisə yerində qalan müxtəlif izlərin (səpələnmiş avtomobil detallarının, yanacaq-sürtkü materialları ləkəsinin, yol örtüyündəki zədənin, tormoz izinin və s.) olduğu yerdə qeyd edilməsi üçün təbəri parçalarının və ya rəng püskürdən balonların olması zəruridir.

Yol-nəqliyyat hadisələrinin açıq məkanlarda, müxtəlif relyefli ərazilərdə, bəzən əlverişsiz meteoroloji şəraitdə baş verməsini, bir sıra hallarda yanacaq-sürtkü materiallarının, yaxud nəqliyyat vasitələrində olan xüsusi yüklərin (kimyəvi maddələrin, maye və ya səpələnən ərzaq məhsullarının və s.) dağıldığı sahədə işləməyin zəruri olacağını nəzərə alaraq belə hadisələri araşdıran müstəntiq və ya təhqiqatçıların istifadəsində çirkli-palçıqlı yerlərdə işləmək üçün xüsusi qoruyucu geyimlər (xüsusi plaşlar, kombinezonlar, rezin çəkmələr, xüsusi əlcəklər, maskalar və s.) olmalıdır. Baxışı həyata keçirən şəxs hadisə barədə aldığı ilkin məlumata uyğun olaraq belə vasitələrə ehtiyac olub-olmadığını

qiymətləndirməli və zərurət olduqda onları da digər texniki vasitələrlə birlikdə hadisə yerinə götürməlidir.

Bununla belə, hər bir yol-nəqliyyat hadisəsi barədə məlumat daxil olduqdan sonra müstəntiq və ya təhqiqatçı həm bu hadisənin fərdi əlamətləri, həm də hadisə yerinə baxışın ümumi taktikasına dair tələblər nəzərə alınmaqla təxirəsalınmaz hazırlıq hərəkətləri etməlidir. Hadisə yerinə baxışın keyfiyyətlə icrasını təmin edəcək əsas hazırlıq hərəkətləri kimi aşağıdakıları göstərə bilərik.

1. Yol-nəqliyyat hadisəsi barədə zəruri məlumatların əldə edilməsi və dəqiqləşdirilməsi. Belə məlumatlar tək-cə baxışın harda keçiriləcəyini müəyyən etmək üçün yox, həm də bu istintaq hərəkətində kimlərin iştirakına ehtiyac olması, aparılacaq araşdırmanın təxmini həcmi, hadisə yerinin vəziyyəti, zərərçəkmişlərin və hadisə iştirakçılarının vəziyyəti və davranışı, habelə bu kimi başqa təfərrüatları aydınlaşdırmaq üçün zəruridir. Qeyd olunan məlumatlar hadisə yerinə baxışa hazırlıq üzrə növbəti addımları müəyyən etmək üçün zəruri olmaqla bərabər, həm də isti izlərlə hansı əməliyyat-axtarış tədbirlərinə ehtiyac olduğunu aydınlaşdırmaq və ümumiyyətlə, bu işin ibtidai araşdırılması üzrə sonrakı fəaliyyətin ilkin planlaşdırılması üçün də çox vacibdir.

Alınmış ilkin məlumatları təhlil edən müstəntiq və ya təhqiqatçı yol-nəqliyyat hadisəsi yerinə baxışa hazırlıq üzrə sonrakı hərəkətləri məhz buna uyğun icra etməlidir. Ona görə də hadisə barədə məlumatların dəqiqləşdirilməsi və tamamlanması ilkin məlumat alındıqdan sonra, hətta hadisə yerində baxış prosesində də davam etməlidir. Bu məqsədlə müstəntiq və ya təhqiqatçı hadisə yerindəki vəzifəli şəxslərlə, yaxud hadisə barədə məlumat verən şəxslə təkrar telefon əlaqəsi yaratmalı, növbətçi hissəyə yeni məlumatın daxil olub-olmadığını yoxlamalı və başqa mümkün mənbələr vasitəsilə zəruri məlumatları əldə etməyə çalışmalıdır.

2. Yol-nəqliyyat hadisəsində zərərçəkmiş şəxslərə yardımın göstərilməsi və onların təhlükəsizliyinin təmini üzrə tədbirlər. Cinayət xarakterli yol-nəqliyyat hadisələri üçün sağlamlığına zərər dəymiş və ya ölmüş şəxslərin

olması zəruri əlamət olduğundan hadisə barədə məlumat alan müstəntiq və ya təhqiqatçı ilk olaraq hərəkət iştirakçılarına dəymiş zərərin xarakterini, zərərçəkmişlərin sayını, onlara ilk tibbi yardım göstərilib-göstərilmədiyini, təcili tibbi yardıma məlumat verilib-verilmədiyini aydınlaşdırmalıdır. Əgər hadisə barədə tibb müəssisələrinə məlumat verilməyibsə və zərərçəkmiş hadisə yerindədirsə, baxışa hazırlaşan müstəntiq və ya təhqiqatçı təxirə salmadan təcili tibbi yardıma məlumat verməlidir.

Yol-nəqliyyat hadisəsi yerində yanğın baş veribsə və ya baş verə bilərsə, yaxud başqa fəvqəladə xarakterli hallar (məsələn, xüsusi təhlükəli yük daşıyan nəqliyyat vasitəsinin qəzaya düşməsi, zərərçəkmiş şəxsin nəqliyyat vasitəsinin və ya yükün altında, yaxud deformasiyaya uğramış konstruksiyada sıxılmış vəziyyətdə qalması və s.) mövcuddursa, müstəntiq və ya təhqiqatçı dərhal Fövqəladə Hallar Nazirliyinin qaynar xəttinə məlumat verilməsini də təmin etməlidir.

Təcrübədən məlumdur ki, bir sıra hallarda təcili tibbi yardım briqadası, bəzən hətta qəzaxilasetmə xidmətləri yol-nəqliyyat hadisəsi yerinə əməliyyat qrupundan əvvəl gəlir. Onlar hadisə yerində öz funksional təyinatlarına aid işləri yerinə yetirərkən hadisə yerinin qorunub saxlanması, biganə yanaşırlar və hadisəyə düzgün hüquqi qiymət verilməsi üçün çox mühüm əhəmiyyət daşıyan informasiya daşıyıcılarının dəyişməsinə, bəzən hətta müəyyən izlərin tam məhv olmasına gətirib çıxaran hərəkətlər edirlər. Şübhəsiz ki, onlar bu hərəkətləri yol-nəqliyyat hadisəsinin zərərli nəticələrini azaltmaq kimi çox faydalı məqsədlə edirlər (məsələn, hadisədə yaralanan şəxslərə tibbi yardım etmək üçün onun yerini dəyişirlər, sıxılmış yaralını nəqliyyat vasitəsindən çıxartmaq üçün nəqliyyat vasitəsinin vəziyyətini dəyişirlər, onun müəyyən detallarını kəsirlər və ya açırlar və s.). Bununla belə, hadisə yerindəki vəziyyəti dəyişən, bəzi izlərin itməsinə səbəb olan belə hərəkətlər ibtidai istintaqın hadisənin obyektiv, qanunauyğun və qısa zamanda araşdırmaq kimi marağına toxunur. Hesab edirik bu problemin aradan qaldırılması mümkündür. Bunun üçün müəyyən qanunvericilik və təşkilati-

təcrübi tədbirlərə ehtiyac var.

Belə ki, “Yol hərəkəti haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 37-ci maddəsinin IV hissəsinin 3-cü bəndində deyilir ki, mexaniki nəqliyyat vasitəsinin sürücüsü yol-nəqliyyat hadisəsi zamanı başqa nəqliyyat vasitələrinin hərəkəti qeyri-mümkün olduqda, yolun hərəkət hissəsini boşaltmalıdır. Yolun hərəkət hissəsini boşaltmaq və ya zərər çəkənləri öz nəqliyyatında müalicəxanaya aparmaq zərurəti olduqda, şahidlərin iştirakı ilə əvvəlcə nəqliyyat vasitəsinin vəziyyətini, izləri və hadisəyə aidiyyəti olan əşyaları qeyd etməli və onların qorunması, nəqliyyat vasitələrinin hadisə yerinin yanından keçməsinə təşkil etmək üçün mümkün olan bütün tədbirləri görməlidir. Göründüyü kimi, bu norma hadisə yerindəki vəziyyəti dəyişməyin qaçılmaz olduğu hallarda hadisədə iştirak etmiş sürücünün orada olan vəziyyəti qeydə almalı olduğunu təsbit edir, yalnız bundan sonra nəqliyyat vasitəsinə yerindən tərpətməyə, hadisə yerində vəziyyəti dəyişməyə yönələn digər hərəkətlər etməyə icazə verir. Hesab edirik ki, bu norma həm də hadisə yerinə gələn təcili tibbi yardım briqadasının, habelə qəza-xilasetmə xidmətlərinin əməkdaşlarına şamil edilməlidir. Bunun üçün “Yol hərəkəti haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 37-ci maddəsinə aşağıdakı məzmununda IV-I hissə əlavə edilməlidir:

“IV-I. Təcili tibbi yardım və ya qəza-xilasetmə xidmətlərinin əməkdaşları yol-nəqliyyat hadisəsi yerinə müvafiq icra hakimiyyəti orqanının əməkdaşlarından əvvəl gəldikdə həmin xidmətlərin əməkdaşlarından biri xüsusi texniki vasitələrin köməyi ilə və ya başqa mümkün üsullarla hadisə yerinin ümumi vəziyyətini, zərərçəkmiş şəxsin olduğu vəziyyəti, habelə öz xidməti vəzifələrinin icrası zamanı dəyişdirməli olduqları hadisəyə aid istənilən əşya və ya izi əvvəlcədən qeydə almalıdır. Qeydə alınmış bütün məlumatlar (fotoşəkil, videoyazı və s.) müvafiq icra hakimiyyəti orqanının əməkdaşlarına təhvil verilməlidir.”

Təklif olunan bu normada müvafiq icra hakimiyyəti orqanı olaraq Daxili İşlər Nazirliyi nəzərdə tutulmalıdır və təcili tibbi yardım, yaxud qəza-xilasetmə xidmətlərinin əməkdaşları hadisə

yerinə ilk gələrkən qeydə aldıkları fotoşəkilləri, videoyazıları, yaxud hadisə yerində işarələdikləri (məsələn, təbaşir vasitəsilə) yerləri hadisəni araşdıran təhqiqatçı və ya müstəntiqə, yaxud əməliyyat qrupunun digər üzvünə təqdim etməlidirlər.

Təklif olunan normanın təcrübədə tətbiqi də hər hansı xüsusi çətinlik törətməyəcək. Əvvəla, belə faydalı təcrübə dünyanın müxtəlif ölkələrində çoxdandır ki, tətbiq edilir (84, 92). Digər tərəfdən, hadisə yerinə ilk olaraq gələn təcili tibbi yardım və ya qəza-xilasetmə xidmətlərinin bir neçə əməkdaşı olur və onlardan birinə, xüsusən bu xidmətlərin funksional təyinatına aid işlərin birbaşa icrasında iştirak etməyən sürücüyə xüsusi təlim keçməklə və onu müvafiq texniki vasitələrlə təchiz etməklə bu normanı asanlıqla və uğurlu surətdə icra etmək olar. Məsələn, hadisə yerinə gələn təcili tibbi yardım həkimi yaralının vəziyyətini vizual müşahidə etdiyi vaxt “Təcili tibbi yardım” avtomobilinin sürücüsü onun olduğu yerdə foto və ya videosunu çəkə bilər.

3. Yol-nəqliyyat hadisəsi yerinin qorunub saxlanması və təhlükəsizliyin təmini üzrə tədbirlər. Bu tədbirlər zahirən hadisə yerinə gəldikdən sonra icra edilməli olan tədbirlər kimi görünə də, əslində təhqiqatçı və ya müstəntiq hadisə yerinin toxunulmaz saxlanması, eyni zamanda hadisədə iştirak etmiş, yaxud həmin yerin yaxınlığında olan və ya yolda hərəkət edən digər şəxslərin də təhlükəsizliyi qayğısına qalmalıdır. Məlumdur ki, hadisə yerinə baxış mövcud əlçatımlı obyektin (yəni hadisə yerinin) təxirə salınmadan tədqiq olunması zərurətindən irəli gəlir (10, 456). Ona görə də hadisə yerinin qorunub saxlanmadığı təqdirdə həmin yerə baxışın nəticəsi olaraq iş üçün əhəmiyyəti olan vacib sübutları əldə etmək mümkün olmayacaq. Yol-nəqliyyat hadisələrinin hamı üçün açıq olan məkanlarda – küçə və yollarda baş verdiyini nəzərə alanda bu hadisələrin yerinin qorunub saxlanmasına xüsusilə diqqət tələb olunduğunu görə bilərik.

Hadisə yerinin qorunub saxlanmasının təmin edilməsi üçün iki məqama xüsusi diqqət yetirilməlidir. Birincisi, müstəntiq və ya təhqiqatçı yol-nəqliyyat hadisəsi barədə məlumat

aldıqdan sonra ən qısa zamanda baxışı həyata keçirməyə çalışmalıdır. Belə olduqda uzun müddətli mühafizə tədbirləri görməyə, həmin yol sahəsində hərəkəti məhdudlaşdırmağa zərurət olmur. İkincisi, müstəntiq və ya təhqiqatçı hadisə yerinə gedənədək, hətta hadisə yerində baxışın keçirildiyi müddətdə həmin yerin mühafizəsi üzrə konkret tədbirlər görülməlidir, çünki hərəkətin olduğu yolda ən qısa müddət ərzində də hadisə yerindəki vəziyyəti dəyişən, müəyyən izlərin qəsdən və ya təsadüfən məhv olmasına gətirib çıxaran proseslər baş verəcək.

4. Yol-nəqliyyat hadisəsi yerinə baxışın hüquqi təminatı, baxışda iştirak edəcək şəxslərin dairəsinin müəyyən edilməsi üzrə tədbirlər. Yol-nəqliyyat hadisəsi yerinə baxışın ən qısa zamanda və qarşıya qoyulan məqsədlərə nail olunmaqla icrası üçün onu müvafiq prosessual normalara uyğun olmaqla buna səlahiyyəti olan subyekt həyata keçirməlidir. Təcrübədən məlumdur ki, yol-nəqliyyat hadisələri üzrə cinayət işi başlama haqqında qərar bu hadisədən xeyli müddət sonra - nəinki hadisə yerinə baxış, hətta bəzi ekspertizaların icrasından da sonra baş verir. Deməli, nadir istisnalarla, yol-nəqliyyat hadisəsi yerinə baxış cinayət işi başlananadək təxirə salınmadan həyata keçirilməlidir. Bu isə o deməkdir ki, yol-nəqliyyat hadisəsi yerinə baxışı növbətçi müstəntiq və ya təhqiqatçı icra edəcəkdir. Özü də bu zaman hadisə yerinə gedən müstəntiq və ya təhqiqatçıya həmin hadisənin cinayət olub-olmadığı, kim tərəfindən törədildiyi, bu işin gələcəkdə hansı ibtidai araşdırma orqanının səlahiyyətinə aid olacağı da məlum olmaya bilər. Qeyd olunan və bəzi başqa qeyri-müəyyənliklərə baxmayaraq, yol-nəqliyyat hadisəsi yerinə baxış keçirən müstəntiq və ya təhqiqatçı bu istintaq hərəkətini cinayət-prosessual və digər qanunvericiliyin tələblərinə uyğun olmaqla icra etməlidir.

Təcrübədən məlumdur ki, cinayət xarakterli yol-nəqliyyat hadisələri yerinə də ilk olaraq dövlət yol polisinin yol-patrol xidmətinin əməkdaşları, yaxud yol-nəqliyyat hadisələri üzrə inspektorları, bəzən hətta polisin post-patrol xidmətinin əməkdaşları gedirlər. Lakin həmin şəxslərin heç birinin təhqiqatçı və ya müstəntiq

səlahiyyətləri yoxdur. Onlar təhqiqat orqanının (daxili işlər orqanının) əməkdaşlarıdır və CPM-in 86.8-ci maddəsi bu subyektlərə yalnız hadisə yerinin mühafizəsi, cinayətin izlərinin qorunması, hadisəni görən şəxslərin müəyyən edilib izahatlarının alınması üçün zəruri tədbirlər görmək, hadisə yerində prosessual hərəkətlərin həyata keçirilməsi üçün müstəntiqin və ya prokurorun göstərişlərini yerinə yetirmək səlahiyyətləri, bir sözlə müvafiq istintaq hərəkətinin, o cümlədən hadisə yerinə baxışın keçirilməsində müstəntiqə və ya təhqiqatçıya kömək etmək səlahiyyətləri verir. Bu səbəbdən cinayət xarakterli yol-nəqliyyat hadisəsi yerinə baxışın həmin şəxslərə (yol-patrol və ya post-patrol xidməti əməkdaşı, yol-nəqliyyat hadisələrinin araşdırılması üzrə inspektor və s.) həvalə edilməsi yolverilməzdir. Bu şəxslər hadisə yerinə ilk olaraq gəldikdə isə CPM-in 86.8.5-ci maddəsində göstərilən hərəkətləri etməli, növbətçi hissədən (o cümlədən növbətçi müstəntiq və ya təhqiqatçıdan) aldıqları göstərişlər üzrə hərəkət edərək müstəntiq və ya təhqiqatçının getməsini gözləməlidirlər.

Cinayət xarakterli yol-nəqliyyat hadisəsi yerinə baxışa hazırlıq mərhələsində təhqiqatçı və ya müstəntiqin görəcəyi işlərdən biri də baxışda iştirak edəcək şəxslərin dairəsinin müəyyən etməkdir. Bu tipli hadisələrin xarakterini, habelə hadisə yerinə baxışın prosessual xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla yol-nəqliyyat hadisəsi yerinə baxışda iştirak etməli olan şəxsləri üç qrupa bölə bilərik: a) hadisə yerinin mühafizəsini, baxışda iştirak edən şəxslərin təhlükəsizliyini təmin edən şəxslər; b) hadisə yerində müayinələr keçirilməsinə, izlərin aşkar olunaraq götürülməsinə kömək edən şəxslər; c) hadisə yerində olan cinayət prosesinin digər iştirakçıları.

Yol-nəqliyyat hadisələri açıq yol sahələrində baş verdiyindən və orada qeyri-müəyyən sayda hərəkət iştirakçıları ola bildiyindən hadisə yerinin mühafizəsinə xüsusi önəm verilməli, hadisə barədə məlumat daxil olduqdan dərhal sonra oranın mühafizəsi üçün ərazidəki yol-patrol və post-patrol xidmətləri əməkdaşlarına göstəriş verilməlidir. Həmin xidmətlərin əməkdaşlarına həm də hadisə yerində təhlükəsizliyin, xüsusən

də orada olan şəxslərin yeni yol-nəqliyyat hadisələrindən qorunmasının qayğısına qalmaq barədə tapşırıq verilməlidir.

Yol-nəqliyyat hadisəsi yerinə baxışda iştirak edən şəxslərin ikinci qrupuna isə müxtəlif ixtisaslı mütəxəssislər, o cümlədən gələcəkdə həmin iş üzrə ekspert ola biləcək şəxslər, eləcə də əməliyyat-axtarış işçiləri, hətta baxışda iştirak edən digər müstəntiq və ya təhqiqatçı aid edilə bilər. Baş vermiş hadisənin xarakterindən, onun miqyasından, zərərli nəticədən, yol şəraitindən və başqa amillərdən asılı olaraq hadisə yerinə baxışda iştirak edəcək şəxslərin dairəsi müəyyən olunmalı və təxirə salınmadan onların hadisə yerinə gəlməsinin təmin edilməsi üçün tədbirlər görülməlidir. Yol-nəqliyyat hadisəsi ölümə nəticələndikdə yolda (hadisə yerində) meyitin baxışı da həyata keçirilməlidir. Baxışın məhkəmə-tibb ekspertinin iştirakı ilə keçirilməsini zəruri sayan müstəntiq hadisə yerinə onu da dəvət etməlidir. Hadisə yerində zəruri məlumatları düzgün aşkar edərək qeydə almaq üçün avtotexnikin, yol-nəqliyyat üzrə mütəxəssisin (o cümlədən dövlət yol polisi əməkdaşının), kriminalistin dəvət olunması mümkündür. Hadisəni törədən şəxs (və ya şəxslər), eləcə də zərərçəkmiş şəxslər hadisə yerindən getmiş olduqda baxış icra edən müstəntiq və ya təhqiqatçı hadisə yerinə əməliyyat qrupu ilə gedərək hadisə yerindən əldə olunan ilkin məlumatlar üzrə həmin şəxslərin aşkar olunması üçün bu qrupun üzvlərinə konkret tapşırıq verməlidir.

Yol-nəqliyyat hadisəsi yerinin baxışının keçirilməsinə kömək edən daha bir şəxs CPM-in 236.3-cü maddəsinə uyğun olaraq hal şahidlərinin iştirak etmədiyi təqdirdə videoçəkilişi həyata keçirən operator olacaqdır. CPM-in istinad olunan normasına 29 noyabr 2016-cı ildə edilən dəyişikliyə əsasən, hal şahidlərinin iştirakı olmadan baxış keçirərkən bu istintaq hərəkətinin bütün gedişi əvvəldən sonadək videoqeydiyyatla alınmalıdır. Bunun isə baxış həyata keçirən müstəntiq və ya təhqiqatçı tərəfindən edilməsi mümkün deyil. Ona görə də hal şahidləri olmadan hadisə yerinə baxışa gedən təhqiqatçı və ya müstəntiq bu istintaq hərəkətini cinayət-prosessual qanunvericiliyin tələblərinə uyğun

qeydə ala biləcək video operatorun da baxışda iştirakını təmin etməlidir.

Hadisə yerinə baxışda iştirak edəcək şəxslərin üçüncü qrupuna hal şahidləri, habelə cinayət prosesinin bəzi iştirakçıları aid ediləcək. CPM-in 236.3-cü maddəsi hadisə yerinin baxışında alternativ olaraq azı iki hal şahidinin iştirak etməsini və ya video çəkilişdən istifadəni məcburi sayır. Ona görə də baxışa hazırlaşan müstəntiq və ya təhqiqatçı video çəkilişin aparılmasını deyil, hal şahidlərinin iştirakını məqbul saydıqda hal şahidlərinin müəyyən olunmasını və CPM-in 94-cü maddəsində təsbit olunan hüquq və vəzifələrinin onlara izah edilməsini təmin etməlidir.

Bir sıra müəlliflərin haqlı olaraq qeyd etdikləri kimi, hal şahidlərinin sürücülük vəsiqəsinə və yol-nəqliyyat hadisələrinin baş vermə şəraiti barədə təsəvvürə malik olan, hadisə yerinə baxış zamanı gördüklərini aydın şəkildə təsvir etməklə ifadə verə biləcək şəxslər sırasından seçmək lazımdır (7, 7).

Yol-nəqliyyat hadisəsi yerinə baxışda iştirak edən digər proses iştirakçıları sırasına isə zərərçəkmiş şəxs, şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs, eləcə də şahidlər aid edilə bilər. Bu şəxslərin və şahidlərin köməyi ilə hadisənin mexanizmi aydınlaşdırılmalı, iş üçün əhəmiyyət daşıyan sübutların aşkar edilərək qeydə alınması təmin edilməlidir. Müəlliflərin haqlı olaraq qeyd etdiyi kimi, ibtidai araşdırmanın sonrakı gedişində qeyri-obyektivlikdə və baxış natamam keçirməkdə ittiham olunmamaq üçün hadisədə iştirak etmiş nəqliyyat vasitəsi sürücüsünü baxışın keçirilməsinə cəlb etmək lazımdır (4, 18).

5. Yol-nəqliyyat hadisəsi yerinə baxışın maddi texniki təminatı. Bu hazırlıq tədbirləri də konkret hadisə barədə məlumat alındıqda başlanır və ilk olaraq zəruri texniki vasitələrin - hadisə yerinə getmək üçün nəqliyyat vasitəsinin, baxış zamanı istifadə olunacaq alət və avadanlıqların, eləcə də lazımi sənədlərin blanklarının mövcudluğunu yoxlamaqdan ibarətdir.

Yol-nəqliyyat hadisəsi yerinə baxışın uğurla həyata keçirilməsi və əldə olunmuş sübutların lazımi qaydada rəsmiləşdirilməsi üçün zəruri maddi-texniki vasitələri beş qrupa bölə bilərik: a)

hadisə yerinə getmək, yaxud hadisə yerinə baxış gedişində ortaya çıxan nəqliyyat ehtiyaclarını ödəmək (məsələn, isti izlərlə hadisəni törədən və ya zərərçəkmiş şəxsin olduğu yerə getmək) üçün nəqliyyat vasitəsi; b) hadisə yerində zəruri kriminalistik tədqiqatların aparılması, izlərin aşkar edilməsi, götürülməsi və qablaşdırılması üçün nəzərdə tutulan texniki-kriminalistik vasitələr; c) hadisə yerinə baxışın nəticələrini rəsmiləşdirmək üçün zəruri olan sənəd blankları, yazı ləvazimatı (o cümlədən planşet və ya mobil kompüter və s.); ç) hadisə yerinin müayinəsi zamanı ortaya çıxan digər məsələlərin həlli üçün zəruri olan texniki vasitələr (məsələn, hadisə nəticəsində ölmüş şəxsin patoloji-anatomik tədqiqat yerinə aparılması üçün sanitar avtomobili, mobil rabitə vasitələri, əməliyyat qrupunun çətin meteoroloji şəraitdə işləməsi üçün lazım olan xüsusi geyim vasitələri, işıqlandırma cihazları və s.); d) hadisə yerinin mühafizəsi, baxışda iştirak edən şəxslərin təhlükəsizliyinin təmin olunması üçün vasitələr (yolda müvəqqəti hərəkət sxemi tətbiq etmək üçün müvəqqəti yol nişanları, hadisə yerinin təcrid edilməsi üçün lentlər, zərurət olduqda yanğınsöndürmə və qəza xilasetmə vasitələri, hadisədə iştirak etmiş müxtəlif və ekspertizaların predmeti olacaq nəqliyyat vasitəsinin hadisə yerindən aparılması üçün təxliyyə avtomobili və s.).

6. Hadisə yerindəki vəziyyət barədə əvvəl alınmış məlumatların hadisə yerində dəqiqləşdirilməsi. Hadisə yerinə gələndə alınmış məlumatların dəqiqləşdirilməsi həm ümumi vizual müşahidə yolu ilə, həm də hadisə yerində olan şəxslərin, o cümlədən hadisə yerinə daha əvvəl gəlmiş DYP əməkdaşlarının, əməliyyat qrupu üzvlərinin sorğu-sual edilməsi yolu ilə həyata keçirilir. Bu zaman yol-nəqliyyat hadisəsinin xarakteri, baş verdiyi yol şəraiti barədə təsəvvürlər tamamlanır, zərərçəkmişlərə yardım göstərilib-göstərilmədiyi, hadisə yerinin mühafizə olunması vəziyyəti, kənar şəxslərin oradan kənarlaşdırılıb-kənarlaşdırılmadığı aydınlaşdırılır. Hadisə yerində olan DYP və polis digər xidmətlərinin əməkdaşları ilə söhbət yolu ilə hadisənin baş vermə mexanizmi, onun iştirakçıları barədə ilkin məlumatlar, onların

həmin yerdə olub-olmadıqları, hadisə yerində dəyişikliyin edilib-edilmədiyi dəqiqləşdirilir. Hadisə iştirakçılarından hər hansı biri hadisə yerində yoxdursa, onun harada olmasına aydınlıq gətirilməsinə cəhd edilir. Əgər hadisəni törədən şəxs hadisə yerindən yayınmışdırsa, onun isti izlərlə aşkar edilməsi üçün hansı tədbirlər görüldüyü müəyyənləşdirilir, belə tədbirlər görülmədikdə və ya yetərsiz olduqda əməliyyat qrupunun üzvlərinə, habelə müvafiq xidmətlərə bu barədə konkret göstərişlər verilir.

7. Hadisə yerinin hüdudlarının və baxışın keçirilməsi taktikasının müəyyən edilməsi. Təhqiqatçı və ya müstəntiqin hadisə yerində etməli olduğu mühüm hazırlıq tədbirlərindən biri hadisə yerinin hüdudlarının dəqiqləşdirilməsi və baxışın taktiki üsulunun müəyyən edilməsidir. Hadisə yerinin hüdudlarını müəyyən etmək üçün ilkin məlumatlar alındıqdan sonra hadisə yerinə ümumi nəzər yetirilməlidir. Lakin hadisə yerinə ümumi nəzər yetirilməsinin hazırlıq hərəkəti, yoxsa baxışın özü olması barədə müəlliflər arasında vahid mövqe yoxdur. Bəzi müəlliflər hadisə yerinə ümumi nəzər yetirilməsini baxışın mərhələsi (3, 15), digərləri baxışın istiqamətlənmə mərhələsinin elementi (12, 397), bir sıra müəlliflər isə haqlı olaraq baxışa hazırlığın elementi (8, 296; 11, 35-36) hesab edirlər.

Fikrimizcə, hadisə yerinə ümumi nəzər yetirilməsi baxışa hazırlığın tərkib hissəsi sayılmalıdır. Ona görə ki, hadisə yerinə ümumi nəzər yetirilməsi hadisə yeri ilə ilkin tanışlığın tərkib hissəsidir və bu yolla hadisə yerinin hüdudları dəqiqləşdirilir, əsas sübutların harada olduğu təxmin edilir, hadisə yerinin nə dərəcədə qorunub saxlandığı aydınlaşdırılır və s. Həm də nəzərə almaq lazımdır ki, yol-nəqliyyat hadisəsi yerinə baxışın mərhələlərə bölünməsi xeyli dərəcədə şərti əhəmiyyət daşıyır və bu mərhələlər arasında hansısa fasilə, aydın görünən sərhəd olmur. Hətta hadisə yerinə ümumi nəzər yetirərkən hadisə barədə ilkin məlumatlarda əks olunmayan təfərrüatlar (məsələn, hadisədə başqa nəqliyyat vasitəsinin də iştirak etməsi) meydana çıxa, yeni hazırlıq hərəkətlərinə (məsələn, yeni texniki vasitələrin gətirilməsinə) zərurət yarana bilər.

Beləliklə, hadisə yerinə ümumi nəzər yetirilməsi baxışa hazırlığın tərkib hissəsidir və onun gedişində hadisə yerinin maddi vəziyyətinin tədqiqi həyata keçirilmir, yalnız bunun üçün ilkin şərait yaradılır.

Yol-nəqliyyat hadisələrinin özünəməxsusluğu bilavasitə baxışdan əvvəl hadisə yerinə ümumi nəzər yetirilməsini xüsusilə zəruri edir. Hadisə yerinə ümumi nəzər yetirilməsi konkret məsələlərin həllinə yönəlməlidir. Bunlardan ən başlıcası baxışın keçiriləcəyi yerin hüdudlarının müəyyən olunmasıdır. Baxışın keçiriləcəyi yerin hüdudlarına ənənəvi olaraq araşdırılan cinayət hadisəsinin baş verdiyi, onunla əlaqədar olan izlərin, predmetlərin aşkar edildiyi yer, cinayət törətməzdən bilavasitə əvvəl cinayətkarın olduğu yer, cinayətkarın hadisə yerinə gəldiyi və oradan getdiyi yollar daxil edilir (9, 67). Lakin yol-nəqliyyat hadisələrinin özəlliyi hadisə yerinə baxışın hüdudlarının da bəzi özünəməxsusluqlarını ortaya çıxarır. Belə hadisə yerinə baxışın hüdudlarına qəza şəraitinin yarandığı yol sahəsi, yol-nəqliyyat vasitəsinin, zərərçəkmiş şəxslərin, nəqliyyat vasitəsinə aid detalların olduğu yerlər daxil olacaq. Hadisə yerinə ümumi nəzər yetirilərkən həmin yerlərin

hər biri müəyyən edilməli, real görüntülərin hadisə şahidlərinin dedikləri ilə üst-üstə düşüb-düşməməsi aydınlaşdırılmalıdır.

Baxışın keçiriləcəyi yerin ümumi nəzərdən keçirilməsində daha bir məqsəd bu istintaq hərəkətinin icrası üçün taktiki suallara cavab tapılmasıdır. Həmin suallar isə əsasən bunlardır: baxışı haradan (mərkəzdən – qəzanın bilavasitə olduğu nöqtədən, yoxsa kənardan – zərərçəkmişin, yaxud nəqliyyat vasitəsinin olduğu yerdən) başlamaq, hansı tədqiqat metodlarından istifadə etmək, baxış zamanı həmin məkanda necə hərəkət etmək və s. Bu taktiki sualların düzgün həlli baxışın səmərəli keçəcəyinə və qarşıda duran prosessual vəzifələrin uğurla yerinə yetiriləcəyinə əsas zəmindir.

Beləliklə, cinayət xarakterli yol-nəqliyyat hadisələrinin hərtərəfli və obyektiv araşdırılmasında müstəsna əhəmiyyəti olan hadisə yerinə baxış yalnız düzgün hazırlıq hərəkətlərindən sonra vaxtında və uğurla icra oluna bilər. Zəruri hazırlıq olmadan, xaotik icra edilən baxış iş üçün əhəmiyyəti olan izlərin itirilməsinə və ya diqqətdən kənar qalmasına, ibtidai araşdırmanın sonrakı gedişində aradan qaldırılma bilməyən çatışmazlıqlara yol açacaq.

Ədəbiyyat

1. Kriminalistika. Dərslük / K. T. Saricalinskayanın redaktəsi ilə. Bakı, "Hüquq ədəbiyyatı" nəşriyyatı, 1999;
2. Novruzov Z., Hüseynov C. Yol-nəqliyyat hadisələrinin istintaqı, Bakı, 1973;
3. Бабаева Э.У. Некоторые общие положения осмотра места происшествия // Осмотр места происшествия: практическое пособие / Под ред. А.И. Дворкина М., Изд. «Юрист», 2000;
4. Бартенев Е.А. Тактика осмотра места происшествия и трупа: Учебное пособие / Новосибирск, Новосибирский гос. унив-т, 2014;
5. Криминалистика: Учебник / Под ред. Д. И. Сулейманова. Баку, Изд. «Ишыг», 2000;
6. Божинский И.А. Расследование дорожно-транспортных происшествий в ГДР // Проблемы предварительного следствия. Волгоград, 1980;
7. Волоков А.С., Коссович А.А. Осмотр места происшествия при расследовании ДТП / Методические рекомендации. Саратов, 2007;
8. Зеленский В. Д. Тактика осмотра места происшествия // Криминалистика: Учебник // Под общ. ред. Э.П. Ищенко и А.Г. Филиппова М. Изд. «Высшее образование», 2006;
9. Зинин А.М. Криминалист в следственных действиях: Учебно-практическое пособие / М., Изд. «Права и закон», 2004;
0. Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации // Под ред. А.В.Смирного, Санкт-Петербург, Изд. «Питер», 2003;

1. Степанов В.В. Тактика следственного осмотра и освидетельствования // Тактика следственных действий: Учебное пособие / Под ред. В.И. Комиссарова, Саратов, Изд. СГАП, 2000;
2. Центров Е.Е Тактика осмотра места происшествия // Криминалистика: Учебник / Под ред. Н.П. Яблокова М., Изд. «Юрист», 2004;
3. [http:// www.kriminalist.ru/mesta.2.shtml](http://www.kriminalist.ru/mesta.2.shtml);
14. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi;
15. «Yol hərəkəti haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu.

Açar sözlər: yol-nəqliyyat hadisəsi yeri; hadisə yerinə baxış; hadisə yerinə baxışın mərhələləri; hadisə yerinə baxışa hazırlıq; baxışa hazırlıq üzrə tədbirlər; yol-nəqliyyat hadisəsi yerinin mühafizəsi; hadisə yerində təhlükəsizliyinin təmini.

Summary

The essence and importance of the preparation for inspection of the scene, which is one of the investigative actions on the preliminary investigation of a traffic accident are reviewed in the article. It is emphasized that the preparation for inspection consists of two parts, taking into account the specificities of criminal traffic accidents: 1) Readiness for the inspection; 2) measures on preparation for inspection. The measures on preparation for examination are divided into seven groups according to their content and the essence of measures for each group is analyzed.

The author attaches great importance to the preservation of location of traffic accident during preparatory measures. He makes proposal of concrete legislative and organizational nature for the registration of the situation at the scene till inspection.

Key words: location of traffic accident; inspection of the scene; stages of the inspection of the scene; preparation for the inspection of the scene; measures on the preparation of the scene; protection of location of traffic accident; ensuring the safety at the scene.

Резюме

В статье рассматривается сущность и значение подготовки к одному из ключевых процессуальных действий по предварительному расследованию дорожно-транспортных происшествий - к осмотру места происшествия. С учетом особенностей дорожно-транспортных происшествий преступного характера подготовка к осмотру места таких происшествий условно делится на две части: а) состояние готовности к осмотру; б) меры по подготовке к осмотру. Меры по подготовке к осмотру делятся на семь групп и анализируется сущность подготовительных мер в каждой группе.

Автор придает особое значение обеспечению сохранности места дорожно-транспортного происшествия. Он предлагает конкретные законодательное и организационное предложения по фиксации обстановки места происшествия в случаях, когда до осмотра неизбежны изменения в этой обстановке.

Ключевые слова: место дорожно-транспортного происшествия; осмотр места происшествия; стадии осмотра места происшествия; меры по подготовке к осмотру; обеспечение сохранности места дорожно-транспортного происшествия; обеспечение безопасности на месте происшествия;

RAFIQ NƏCƏFQULİYEV

**DİN-in Polis Akademiyası “DİO-nun inzibati fəaliyyəti” kafedrasının dosenti,
polis polkovnik-leytenantı, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru
email: admin_74@inbox.ru**

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA DİNİ EKSTREMİZMƏ ƏKS-TƏSİRİN İNZİBATİ-HÜQUQİ TƏNZİMLƏNMƏSİ

УДК 343.35

Açar sözlər: din, ekstremizm, dövlət, qanun, ölkə, insan hüquqları, azadlıq, inzibati xəta, cinayət, məhdudiyət.

Ключевые слова: религия, экстремизм, государство, закон, страна, права человека, свобода, административное правонарушение, преступление, ограничение.

Key words: religion, extremism, state, law, country, human rights, freedom, administrative offense, crime, restriction.

Hər birimizə tarixdən çox yaxşı məlumdur ki, zəngin mədəni-mənəvi irsə və tolerantlıq ənənələrinə malik ölkəmiz bəşəriyyətin ən qədim sivilizasiya mərkəzlərindən biri olub, uzun əsrlərdən bəri müxtəlif dinlərə mənsub fərdlərin dostluq və əmin-amanlıq şəraitində yaşadığı coğrafiyadır. Ölkəmizin tarixi inkişafının xüsusiyyətləri, coğrafi mövqeyi, əhalisinin etnik tərkibi qədimdən burada müxtəlif dinlərin mövcudluğuna şərait yaratmışdır. Kifayət qədər tarixi dövr boyu Azərbaycanda yaşayan müxtəlif xalqlar arasında dostluq və qardaşlıq münasibətləri mövcud olmaqla, ayrı-ayrı dinlər və etiqadlar qarşılıqlı hörmət və etimad şəraitində fəaliyyət göstərir. Qeyd edilməsi yerinə düşər ki, tarixin müxtəlif dövrlərində Zərdüştilik, Yəhudilik, Xristianlıq, İslam və bir çox başqa dini inanclar ölkəmizin müxtəlif yerlərində bu və ya digər dərəcədə yayılmış, biri-birinə qarşılıqlı təsir göstərməklə, dini həyatın özəlliyini şərtləndirmişdir.

Əhalisinin böyük qismi İslam dininə sitayiş edən ölkələr sırasında Azərbaycan Respublikasında dövlət müstəqilliyinin bərpasından müasir

günümüzdə qədər dövlətçilik təcrübəsində din münasibətlərinin tənzimlənməsində hər bir dinlə bağlı ehtiram nümayiş etdirilib. Yeri gəlmişkən bir məqamı vurğulamaq yerinə düşər ki, keçmiş SSRİ-də siyasi hakimiyyət dinlə bağlı kifayət qədər məhdudiyətlər tətbiq etmişdir. Həmin məhdudiyətlər forma və məzmun baxımından dini təsəvvürlərlə əlaqədar bəzi yanlışlıqların yaranmasına və ge-nişlənməsinə, habelə “maraqlı tərəflərin” bundan sui-istifadə etməsinə şərait yaratmışdır. Ümumilikdə tədqiqatçılar SSRİ-nin dinlə bağlı siyasətini bir neçə mərhələyə bölməklə qeyd edirlər ki, 1920-1927-ci illərdə Azərbaycan xalqının milli adət-ənənələrinə və dini dəyərlərinə qarşı tarixdə misli görünməmiş mübarizəyə başlandı. Bu siyasət ildən-ildə daha da sərtləşdi. Məhz həmin dövrdə Azərbaycanın siyasi partiyalarının kommunistlərə qarşı müxalif əhval-ruhiyyədə olan üzvləri həbs edildi və güllələndi. Bu dövrdə əksəriyyəti ziyalılardan ibarət bir çox Azərbaycan vətəndaşı repressiya və sürgünə məruz qaldı [1, səh.7]. Sovetlər dövründə Azərbaycan ərazisində cəmi 17 məscid fəaliyyət göstərmişdir. Azərbaycan dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra, daha doğrusu, 1990-cı ildən indiyədək ölkədə 814 məscid inşa olunmuşdur. Hazırda ölkədə 306 məscid dövlət tərəfindən tarixi abidə kimi qorunur. Məlum olduğu kimi, 18 oktyabr 1991-ci il tarixində “Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi haqqında Konstitusiyaya Aktı”nın qəbulundan sonra insanların dini inanclarının həyata keçirilməsi sahəsində sovet hakimiyyəti illərində tətbiq edilən bütün məhdudiyətlər aradan qaldırıldı.

Ölkəmizdə yaşayan insanların dini inanclarının həyata keçirilməsi sahəsində (öz Allahlarına və

tanrılarına sitayiş etmələri, dini mərasimlərin təşkili və orada iştirak etmələri, səmavi kitabların təbliği və s.) mövcud vəziyyət deməyə əsas verir ki, bu sahə dövlət səviyyəsində ali dəyərlər kimi diqqətdə saxlanılır və Azərbaycan Respublikasında etnik dini tolerantlıq qorunan bir cəmiyyət kimi formalaşmışdır. Mübahisə edilməzdir ki, Azərbaycan Respublikasında bu arzuolunan vəziyyət özü-özlüyündə deyil, müvafiq inzibati - hüquqi tənzimlənmə hesabına mümkün olur. Həmin tən-zimləmə daxilində ölkədə dini inancların həyata keçirilməsi prosesində yaranacaq ictimai münasibətlərin hüquqi müstəvidə tənzimlənməsi nəzərdə tutulur. Təhlil edilən tənzimləmə ilə dini münasibətlər fonunda ola biləcək hüquqazidd meyillər qabaqlanır, habelə təqsirkar şəxslər məsuliyyətə cəlb edilir, həmçinin onun törədilməsinin səbəb və şəraiti aradan qaldırılır.

Nəzərə almaq vacibdir ki, son dövrlərdə dünyanın müxtəlif dövlətlərində dinin təsir imkanlarından “bir sıra qüvvələr” öz məqsədləri üçün istifadə edir. Təbii ki, bu dini ekstremizm formasında gərcəkləşdirilən və cəmiyyətlərdə təhlükəsizlik mühitini parçalayan təsirlərdə özünü biruzə verir. Akademik R. Mehdiyev çox haqlı olaraq ekstremizmin çoxsaylı formaları arasında ən təhlükəli formalar kimi milli və dini ekstremizmi qeyd edir. O, Rusiyanın Yekaterinburq şəhərində təhlükəsizlik məsələlərinə cavabdeh olan yüksək vəzifəli şəxslərin beynəlxalq görüşündə məruzəsi zamanı bildirmişdir ki, milli və dini ekstremizmin dağıdıcı potensialı olduqca böyükdür, çünki onlar böyük insan qruplarını, hətta bütöv xalqları da əhatə edə bilər. Həmin məruzədə o da qeyd edilmişdir ki, ekstremizmin dağıdıcı nəticələri Azərbaycandan da yan keçməyib [2].

Azərbaycan Respublikasında dini ekstremizm və ona əks-təsirin inzibati-hüquqi tənzimlənmə əsasları haqqında danışarkən “Milli təhlükəsizlik haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa diqqət yetirilməsi məqsədəuyğun sayıla bilər. Həmin qanunun 7-ci maddəsi ilə qanunverici Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinə təhdidlər sırasında siyasi sahədə təhdid olaraq milli və dini münasibətlərin kəskinləşməsinə, separatçılıq, etnik, dini və

siyasi ekstremizm hallarının yayılmasını müəyyən etmişdir. Adı çəkilən qanunun 16-cı maddəsi “Azərbaycan Respublikasının siyasi sahədə milli təhlükəsizliyinin təmin olunması” adlanır. Bu maddənin məzmununa əsasən, Azərbaycan Respublikasının siyasi sahədə milli təhlükəsizliyinin təmin olunması üçün əsas tədbirlərdən biri də separatçılığın, siyasi, etnik, dini ekstremizmin qarşısının alınması üçün millətlər və dini təriqətlər arasında münasibətlərin tənzimlənməsidir [3].

Ölkəmizdə dini ekstremizm və ona əks-təsirin inzibati-hüquqi tənzimlənmə əsasları sırasına daxil olan növbəti hüquqi akt Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 23 may 2007-ci il tarixli 2198 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik konsepsiyası”dır. Odur ki, adı çəkilən hüquqi aktın aidiyyəti hissələrinin də təhlil edilməsi məqsədəuyğun hesab edilir. Belə ki, həmin sənədin 3.3-cü maddəsi “Separatçılıq, etnik, siyasi və dini ekstremizm” adlanır. Adı çəkilən maddəyə əsasən, separatçılıq, etnik, siyasi və dini ekstremizm özünün istənilən formasında dövlətin və cəmiyyətin fundamental əsaslarını sarsıtmaqla, ölkənin milli təhlükəsizliyinə ciddi təhlükə mənbəyi ola bilər [4].

Son iyirmi ildən başlayaraq Azərbaycan Respublikasında dini ayinlərin icrasında bir qisim yeni meyillərə rast gəlinir. İlk belə meyl Bakı və digər mərkəzi şəhərlərdə Krişna ardıcılarının fəaliyyətləri nəticəsində müşahidə olunmuşdur. Onlar küçələrə çıxaraq öz inanclarını mütəmadi təbliğ etməklə, adi insanları yığıncaqlarına çağırır və pulsuz kitablar paylayırdılar. Digər meyillərə (sektalara) isə sələfilik və nurçuları misal göstərə bilərik. Azərbaycan Respublikasında qeyri-ənənəvi dinlərin yayılması ilə formalaşan təhlükəsizlik, xüsusən də dini təhlükəsizlik mühiti təhdid obyektinə çevrilə bilər. Yeri gəlmişkən vurğulamaq lazımdır ki, müstəqil dövlətçilik tariximizdə bu kimi arzuolunmaz kifayət qədər faktlar olub. Odur ki, dini dözümlülük mühitinin davam etməsi və zəruri sayılan qabaqlayıcı təsirlər üçün aidiyyəti normativ hüquqi aktların qəbul edilməsi və onların əsasında zəruri olan

dövlət-hakimiyyət mexanizminin yaradılması (fasiləsiz və operativ fəaliyyət göst-ərməklə) xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Ölkəmiz üçün həmin mexanizmin əsas tərkib hissəsi olaraq “Dini etiqad azadlığı haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun qəbul edilməsini və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərma-nı ilə “Azərbaycan Respublikasının Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsi”-nin yaradılmasını göstərə bilirik. Təqdirəlayiq haldır ki, Azərbaycan Respubli-kası Konstitusiyasının 18-ci maddəsində dini münasibətlərə dair müddəə öz əksini tapıb. Həmin müddəə “Din və dövlət” adlanmaqla, Azərbaycan Respub-likasında dinin dövlətdən ayrı olmasını bəyan edir. Adı çəkilən maddəyə əsasən, bütün dini etiqadlar qanun qarşısında bərabərdir. İnsan ləyaqətini alçaldan və ya insanpərvərlik prinsiplərinə zidd olan dinlərin (dini cərəyanların) yayılması və təbliği qadağandır [5, s.9].

Təbii ki, konstitusiyada təsbit olunan bu müddəə “Dini etiqad azadlığı haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda cəmiyyətimizin hər bir fərdinə (insanına) məxsus subyektiv hüquq olaraq daha da detallaşdırılmışdır. Həmin qanunun 5-ci maddəsi “Dövlət və dini qurumlar” adlanır. Qanunvericinin mövqeyinə əsasən, Azərbaycan Respublikasında din və dini qurumlar dövlətdən ayrılır. Dövlət ona aid olan hər hansı işin yerinə yetirilməsini dini qurumlara tapşırır və onların fəaliyyətinə qarışmır. Bütün dinlər və dini qurumlar qanun qarşısında bərabərdir. Heç bir din (dini cərəyan) və dini qurum barəsində digərlərinə nisbətən hər hansı üstünlük və ya məhdudiyət müəyyən edilə bilməz. Dini qurumlar cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılmasının və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinin qarşısının alınması məqsədi ilə onlar üçün müvafiq qanunvericiliklə müəyyən edilmiş tədbirləri yerinə yetirməlidirlər [6].

Təhlil edilən bu müddəanın məzmunu deməyə əsas verir ki, dövlət aidiyyəti dini qurumların fəaliyyətinə heç bir müdaxilə etmir və ikincilər də qanunvericiliyin müddəalarına riayət etmək öhdəliyi daşıyırlar. Əgər onların fəaliyyətində qeyri-leqal davranış müəyyən

edilərsə dövlət səlahiyyətli qurumları vasitəsilə müvafiq hüquqi tədbirləri həyata keçirməyə haqlıdır. Daha dəqiq desək, ölkə ərazisində dini fəaliyyət sahəsində dövlət siyasətinin həyata keçirilməsini və dini qurumlarla bağlı qanunvericiliyin müddəalarına riayət olunmasını Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 21 iyin 2001-ci il tarixli 512 nömrəli Fərmanı ilə yaradılan Azərbaycan Respublikasının Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsi təmin edir. Adı çəkilən Komitənin vəzifələrindən biri də dini qurumların qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş qaydada dövlət qeydiyyatının həyata keçirilməsi, dini qurumların dövlət reyestrinin aparılması, dini qurumların dövlət qeydiyyatı haqqında məlumatların kütləvi informasiya vasitələrində dərc edilməsi, dini qurumların təşkilati işlərinin qanunauyğun qurulmasına köməklik göstərmək, habelə müxtəlif dini etiqadların dini qurumları arasında qarşılıqlı hörmət, anlaşma və dözümlülük mühitinin möhkəmlənməsinə kömək edilməsi, dini radikalizmin və ekstremizmin, dini zəmində qarşıdurma və ayrı-seçkilik hallarının, digər mənfi təzahürlərin qarşısının alınmasıdır. Bu vəzifələr ilə yanaşı, dini, milli, siyasi və digər sahələrdə ekstremist fikirlərin təbliği ilə məşğul olan qeyri-ənənəvi dini sekta və məzhəblərin cəmiyyətə (dini qurumlara və ibadət evlərinə) ola biləcək təsirinin qabaqlanması və qarşısının alınması, eləcə də onların tamamilə zərərsizləşdirilməsi istiqamətində tədbirlərin forma və məzmun baxımından gücləndirilməsi də Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin fəaliyyət dairəsinə daxildir. Bu qurumun digər bir vəzifəsi ölkə ərazisində dini ekstremizmə əks-təsin inzibati-hüquqi tənzimlənmə əsasları sırasında nəzarət markası ilə markalanmış dini təyinatlı materiallarının satışı üzrə ixtisaslaşdırılmış satış məntəqələrində yoxlamalar aparılması, həmin məntəqələrin fəaliyyətində qanun pozuntusu aşkarlandığı təqdirdə, fəaliyyətinin dayandırıl-masını, eləcə də təqsirkar şəxslərin məsuliyyətə cəlb edilməsidir.

Dini ekstremizmə əks-təsin inzibati-hüquqi tənzimlənmə əsasları haqqında danışarkən “Dini ekstremizmə qarşı mübarizə haqqında” Azərbaycan Respublikasının 4 dekabr 2015-

ci il tarixli Qanununun qeyd edilməsi zəruridir. Qanunverici adı çəkilən normativ hüquqi aktla Azərbaycan Respublikasında dini ekstremizmə qarşı mübarizə üzrə aşağıdakı təşkilati-hüquqi əsasları müəyyən etmişdir [7]:

- dini ekstremizmə qarşı mübarizə üzrə məqsədlər;
- dini ekstremizm əleyhinə mübarizədə səlahiyyətli dövlət orqanlarının hüquqi statusu;
- dini ekstremizmə qarşı mübarizənin əsas prinsipləri;
- dini ekstremizm əleyhinə mübarizədə vətəndaşların hüquq və vəzifələri;
- dini ekstremizm əleyhinə mübarizə həyata keçirilən ərazinin hüquqi rejimi;
- dini ekstremizm əleyhinə mübarizə üzrə cəmiyyətin məlumatlandırıl-ması;
- dini ekstremizmin qarşısının alınması və vurulan zərərə dair hüquqi rejim və s.

Təhlilimiz çərçivəsində qeyd edilməsi vacib fikirlərdən biri də budur ki, sadalanan təşkilati-hüquqi əsaslara uyğun olaraq gündəlik icraedici-sərəncamverici fəaliyyətlərini gercəkləşdirən ölkəmizin aidiyyəti dövlət-hakimiyyət orqanları dini-siyasi ekstremizmin aşağıdakı əsas fəaliyyət istiqamətlərini qabaqlayır:

- dünyəvi ictimai-siyasi quruluşu dağıdılıb, klerikal dövlət quruluşunun yaradılması;
- ölkənin bir hissəsində, yaxud bütün ərazisində yalnız bir dini konfessiyanın üstünlüyünə nail olunması;
- dövlətin konstitusiyaya quruluşunun devrilməsi, yaxud ərazi bütövlüyünün pozulması məqsədilə xaricdən yönləndirilən fəaliyyət;
- dini baxımdan əsaslandırılmış separatist fəaliyyət;

- müəyyən dini təlimin dövlət ideologiyası kimi təqdim edilməsi [8, səh.16].

“Dini ekstremizmə qarşı mübarizə haqqında” haqqında Azərbaycan Respublikasının qanununda diqqət çəkən məqamlardan biri də budur ki, qanunverici dini ekstremist fəaliyyətdə iştiraka görə təqsirkar şəxslər üçün ilkin məsuliyyətə dair əsaslar müəyyən etmişdir. Daha dəqiq desək, adı çəkilən qanunun 13-cü maddəsi “Dini ekstremist fəaliyyətdə iştiraka görə məsuliyyət” adlanır. Həmin müddəaya əsasən, dini ekstremist fəaliyyətdə iştirak edən şəxslər Azərbaycan Respublikasının Cinayət, İnzibati Xətalar və Mülki məcəllələrində nəzərdə tutulmuş hallarda məsuliyyət daşıyırlar. Qeyd edilməsi məqsədəuyğundur ki, İnzibati Xətalar Məcəlləsində dini ekstremist fəaliyyət ilə əlaqədar (məsələn: ekstremizm meylləri və ideyaları, dini və məzhəb dözümsüz-lüyünü təbliğ edən ədəbiyyatların və digər materialların ölkəyə gətirilməsi və ya ölkə ərazisində hazırlanması və (və ya) yayılması) təqsirkar şəxslər (fiziki, hüquqi və ya vəzifəli şəxslər) üçün konkret məsuliyyət müəyyən edən tərkiblər nəzərdə tutulmayıb. Göstərilən məsələ ilə bağlı qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsində müvafiq cinayət əməlinə dair hüquqi məsuliyyət müəyyən edən müstəqil tərkiblər mövcuddur. Cinayət hüquqi müstəvidən tam fərqli olaraq, inzibati hüquqi tənzimləmə prosesində aidiyyəti icraatın aparılması zamanı səlahiyyətli subyekt ümumi norma tətbiq etməyə məcbur olur. Bu kimi vəziyyətin aradan qaldırılması məqsədilə qanunverici tərəfindən xüsusi norma şəklində (müstəqil tərkib formasında) inzibati məsuliyyətin müəyyən edilməsi məqsədəuyğun sayılır.

İstifadə edilən mənbələr:

1. C. Məmmədov. Sovet hakimiyyəti illərində Azərbaycan SSR-də dövlət-din münasibətləri (1920-1927-ci illər). Dövlət və din ictimai fikir toplusu № 02 (49) mart-aprel 2017. 120 s.
2. R. Mehdiyev. Ekstremizmə qarşı mübarizədə əməkdaşlığın gücləndirilməsi dünyada baş verən proseslərlə əlaqədar getdikcə daha çox aktualıq kəsb edir. URL: <http://azertag.az/print/539428>
3. “Milli təhlükəsizlik haqqında” Azərbaycan Respublikasının 29 iyun 2004-cü il tarixli Qanunu. URL: <http://www.e-qanun.az/framework/5455>
4. “Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik konsepsiyası”. URL: <http://www.e-qanun.az>

az/framework/13373

5. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Azərbaycan dilində. Bakı- “Hüquq Yayım Evi”-2017.
6. “Dini etiqad azadlığı haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. URL:<http://www.e-qanun.az/framework/7649>.
7. “Dini ekstremizmə qarşı mübarizə haqqında” Azərbaycan Respublikasının 4 dekabr 2015-ci il tarixli Qanunu. URL: <http://www.e-qanun.az/-framework/31509>.
8. S. Hüseynov. Dini ekstremizmə qarşı mübarizənin hüquqi və maarifçilik istiqamətləri. Dövlət və din ictimai fikir toplusu № 02 (49) mart-aprel 2017. 120 s.

Рафиг Наджафгулиев

АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ПРОТИВАДЕЙСТВИЯ РЕЛИГИОЗНОМУ ЭКСТРЕМИЗМУ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ

РЕЗЮМЕ

Безопасность важна для каждого члена общества, иногда она становится объектом нападений негативных явлений. Естественно, общественная и национальная безопасность обеспечивается не сама по себе, а соответствующей деятельностью органов государственной власти. Как мы знаем из правовой доктрины безопасность - это обстановка. Исследование, проведенное в этой статье, посвящено анализу административно-правового регулирования предупреждений и пересечения молодежного экстремизма.

Rafiq Najafguliyev

ADMINISTRATIVE AND LEGAL COUNTERMEASURES REGULATION OF RELIGIOUS EXTREMISM IN THE AZERBAIJAN REPUBLIC

SUMMARY

Safety is important for every member of society, sometimes it becomes the object of attacks of negative phenomena. Naturally, public and national security is provided not by itself, but by the relevant activities of public authorities. As we know from the legal doctrine, security is a situation. The research conducted in this article is devoted to the analysis of administrative and legal regulation of warnings and the intersection of religious extremism.

CEYHUN SÜLEYMANOV

Azərbaycan Respublikası DİN-in Polis Akademiyası «Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi» kafedrasının rəisi, dosent, Rusiya hüquq elmləri Akademiyasının üzvü, polis polkovniki

DEMOKRATİK DÖVLƏT HAKİMİYYƏTİ FUNKSIYALARININ AKTUAL PROBLEMLƏRİ

Açar sözlər: dövlət, hakimiyyət, funksiya, idarəetmə, qanunvericilik

Ключевые слова: государство, власть, функция, управление, законодательство

Keywords: state, power, function, administration, legislation

Bəzi hüquq ədəbiyyatlarında dövlət hakimiyyəti dövlətin subyektiv hüququ kimi xarakterizə olunur. Subyektiv hüquq kimi dövlət hakimiyyəti müxtəlif formalarda həyata keçirilir. Məsələn, qanunların qəbulu, qanun və məhkəmə qərarlarının icrası və s. Dövlət hakimiyyətinin həyata keçirilməsinin bu formaları hüquq elmində hakimiyyətin funksiyaları adlanır.

Dövlət hakimiyyətinin funksiyaları problemlərin öyrənilməsi böyük nəzəri və təcrübi əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, dövlət hakimiyyətinin mahiyyəti, gələcək inkişaf perspektivləri suallarının müəyyən olunması, müasir demokratiyanın əsas əlaməti sayılan hakimiyyətlər bölgüsü mexanizminin səmərəli təşkili və təkimilləşdirilməsi dövlət hakimiyyətinin funksiyaları probleminin daha geniş tədqiqini tələb edir.

Təəssüf ki, elmdə dövlət hakimiyyətinin funksiyaları probleminin tədqiqinə çox az diqqət yetirilir. Burada daha çox dövlətin funksiyaları və dövlət hakimiyyəti orqanlarının funksiyaları sualları öyrənilir. Bu hadisələrin dövlət hakimiyyətinin funksiyaları anlayışı ilə sıx bağlılığına baxmayaraq, hesab edirik ki, onları eyniləşdirmək olmaz.

Müasir nəzəri ədəbiyyatlarda bəzi tədqiqatçılar dövlətin funksiyaları ilə dövlət hakimiyyətinin funksiyaları anlayışlarını eyniləşdirir. Hesab edirik ki, bu mövqe ilə tam razılaşmaq düzgün olmazdır. Hər şeydən əvvəl ona görə ki, dövlət və dövlət hakimiyyəti fərqli, müstəqil terminlərdir.

Dövlət cəmiyyətin vahid siyasi-ərazi ittifaqıdır. Bu kontekstdə dövlətin funksiyaları həmçinin cəmiyyətin funksiyaları kimi də xarakterizə oluna bilər. Digər tərəfdən kütləvi hakimiyyətin mövcudluğu dövlətin əsas əlamətlərindən biridir və dövlət öz funksiyalarını dövlət hakimiyyəti vasitəsilə gerçəkləşdirir. Bu mənada dövlətin funksiyaları dövlət hakimiyyətinin funksiyalarına nisbətə ilkindir, dövlət hakimiyyətinin funksiyaları dövlətin funksiyalarının gerçəkləşdirilməsinə istiqamətlənən fəaliyyətdir. Bu baxımdan dövlət hakimiyyətinin funksiyaları dövlətin funksiyaları ilə birgə tədqiq olunmalıdır.

Dövlət hakimiyyətinin funksiyalarına nisbətə ilkin xarakter daşdığı üçün öncə dövlətin funksiyalarını nəzərdən keçirək. Elmi ədəbiyyatlarda dövlətin funksiyaları müxtəlif cür izah olunsalar da, demək olar ki, mahiyyətə bir-birindən bir o qədər fərqlənmirlər. Həmin təriflərdə dövlətin funksiyaları – dövlətin fəaliyyətinin əsas istiqamətləri kimi xarakterizə olunur (5,60). Demokratik siyasi rejimdə dövlətin funksiyaları xalqın mənafeyi ilə müəyyən olunur və bu funksiyalar həm də xalqın funksiyaları kimi çıxış edir. Demokratik dövlət istər ölkə daxilində, istərsə də xaricində, yəni dövlətlərarası münasibətlərində xalqın mənafeyini müdafiə etməlidir. Bununla əlaqədar olaraq dövlətin iki əsas funksiyası – daxili və xarici funksiyası fərqləndirilir. Bu yanaşmadan çıxış edən nəzəriyyəçilərin bir çoxu daxili funksiyalara iqtisadi, sosial, ekoloji, hüquq mühafizəedici və ya hüquq qaydasının mühafizəsi, siyasi funksiyaları aid edirlər. Bu cür geniş yanaşmanın tərəfdarları onu əsas götürürlər ki, sadalanan həmin funksiyalar dövlətin mövcud olduğu bütün dövrlərə aid olan funksiyalardır. Belə hesab olunur ki, iqtisadiyyatın sabit axarda tənzimlənməsi və inkişaf etdirilməsi (iqtisadi funksiya), dövlət suverenliyinin qorunub saxlan-

ması, cəmiyyətin idarə olunması (siyasi funksiya), insanların sosial tələbatlarının ödənilməsi məqsədilə bu və ya digər tədbirlərin həyata keçirilməsi (sosial funksiya), ətraf mühitin qorunması, təbiətdə pozulmuş balansın bərpa edilməsi (ekoloji funksiya), ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsi, pozulmuş insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının bərpası və hüquq pozuntularının qarşısının alınması, hüquq pozuntularına görə məsuliyyət məsələlərinin həll edilməsi (hüquq qaydasının mühafizəsi və ya hüquq mühafizəedici funksiya), əhali arasında maarifləndirmə işinin təşkil edilməsi, təhsilin, elmin, mədəniyyətin inkişaf etdirilməsi ilə bağlı müəyyən fəaliyyətin həyata keçirilməsi (ideoloji funksiya) həmin funksiyalarla bağlı fəaliyyətin hansı məzmununda təzahür olunmasından asılı olmayaraq hər bir dövlətdə mövcuddur. Müasir demokratik dövlətlərdə isə həmin funksiyaların ümumsosiallığı daha da artır. Dövlətin funksiyaları sistemində ümumsosial funksiyaların rolu gücləndikcə cəmiyyətdəki maraqlar arasında ziddiyyətlərin həll edilməsi, ictimai kompromisin əldə olunması daha demokratik xarakter alır, hüquqi dövlət, hüququn aliliyi ideyaları daha çox reallaşır.

Xarici funksiyalar beynəlxalq aləmdə dövlət fəaliyyətinin əsas istiqamətlərini özündə təcəssüm etdirir. Onlar dövlətin aşağıdakı vəzifələrini həll etməyə xidmət edir, başqa dövlətlərlə normal münasibətlərin müəyyən edilməsi və saxlanması, mümkün xarici təcavüzdən ölkənin müdafiəsinin təmin edilməsi. Göstərilən vəzifələrə uyğun olaraq, dövlətin iki əsas xarici funksiyası fərqləndirilir: başqa dövlətlərlə qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıq və xarici hücumdan ölkənin müdafiəsi.

Xarici funksiyalar dövlətlərarası, həmçinin dövlətlə beynəlxalq və regional təşkilatlar arasındakı münasibətlərin tənzimlənməsində ifadə olunmaqla dövlətin xarici siyasətinin əsas istiqamətlərinə əks etdirir.

Bəzən elmi ədəbiyyatda dövlətin funksiyaları ilə vəzifələrinin eyniləşdirilməsi hallarına da rast gəlirik. Qərb hüquq elmində isə, dövlətin funksiyalarından yox, dövlətin vəzifələrindən danışmağa üstünlük verilir. Nəzəriyyəçilərin bir çoxu belə hesab edir ki, «dövlətin funksiyaları» ilə «dövlətin vəzifələri»nin bir-birinə çox yaxın anlayışlar olmasına baxmayaraq, onlar fərqli hadisələri ifadə edir. Buna görə də onları eyniləşdirmək olmaz. Dövlətin vəzifələri dövlətin qarşısında duran (dövlətin sosial təyinatı ilə müəyyənlanmış) əsas tələbləri, dövlətin nələri etməli olduğunu ifadə edir. Dövlətin funksiyaları isə dövlətin vəzifələrinin həyata keçirilməsinə istiqamətlənmiş fəaliyyətdir, vəzifələrin icra olunması prosesidir.

Dövlətin vəzifələri dövlət hakimiyyətinin, dövlət idarəetməsinin həyata keçirilməsinin prioritet istiqamətləri və bu istiqamətləri müəyyənləşdirən əsas məsələlərdir. Funksiyalar isə onların həllinə yönələn fəaliyyət növləridir. Ona görə də, dövlətin funksiyalarını onun məqsəd və vəzifələrin həyata keçirilmə vasitələri kimi başa düşmək olar.

Dövlətin əsas funksiyalarını həm də dövlət orqanlarının funksiyalarından fərqləndirmək lazımdır. Dövlətin funksiyaları dövlətin mahiyyətini ifadə edir və ayrı-ayrı orqanların deyil, bütövlükdə dövlət aparatının fəaliyyətinin başlıca istiqamətini təşkil edir.

Yuxarıda qeyd olunanlar əsasında dövlətin funksiyalarının aşağıdakı cəhətlərini göstərmək olar:

1. Dövlətin funksiyaları dövlət vəzifələrinin həyata keçirilməsinə istiqamətlənmiş fəaliyyətdir, vəzifələrin icra olunma prosesidir. Həmin vəzifələr dövlətin funksiyalarına münasibətdə başlanğıc kimi çıxış edir, onların bilavasitə şərtləndirilməsi kimi təzahür olunur. Dövlətin funksiyaları isə onun vəzifələrinin reallaşması, həyata keçirilməsi vasitəsidir.

Dövlətin məqsəd və vəzifələri dövlət hakimiyyətinin xarakterində, dövlət iradəsinin ifadə tərzində, dövlətin təmsil etdiyi sivilizasiyanın, mədəniyyətin doğru-duğu dəyərlərdə, prinsiplərdə və institutlarda konkretləşir, bu təşkilatın fəaliyyətini onlarla əlaqəli şəkildə istiqamətləndirir. Onların qanunvericilikdə bəyan edilməsi cəmiyyətin inkişafının son dövrlərində baş vermişdir, yəni konstitusiyalı dövlətlərin formalaşması həm də dövlətin məqsəd və vəzifələrinin konstitusiyada təsbit olunmasına səbəb olmuşdur. Bu proseslərin gedişində dövlət insan

və cəmiyyət qarşısında öhdəliklərə malik olan təşkilat kimi qəbul edildiyindən onun məqsəd və vəzifələrinə də xüsusi maraq yaranmışdır.

2. Xüsusi olaraq müəyyən fəaliyyət üçün təsis edilən çoxsaylı dövlət orqanlarının funksiyalarından fərqli olaraq, dövlətin funksiyaları onun fəaliyyətini bütünlüklə əhatə edir. Əgər dövlətin funksiyaları bütün dövlət aparatının və onun hər bir orqanının işinin tabe olduğu, onun fəaliyyətinin əsas ictimai əhəmiyyətli istiqamətlərinə uyğun gəlsə, ayrı-ayrı dövlət orqanlarının funksiyalarında isə dövlətin sosial təyinatı və mahiyyəti heç də həmişə ifadə olunmur. Lakin yuxarıda deyilənlər dövlətin müəyyən funksiyalarının həyata keçirilməsində ayrı-ayrı orqanların əhəmiyyətini azaltmır, belə ki, bəzən bu orqanlar dövlətin əsas vəzifələrinin həllində aparıcı rol oynayır (məsələn, ölkənin xarici hücumlardan müdafiəsi funksiyasının yerinə yetirilməsində Silahlı Qüvvələrin aparıcı rolu).

3. Dövlətin funksiyaları kompleks, ümumiləşdirilmiş xarakter daşıyır və dövlət fəaliyyətinin növlərindən fərqlənir. Dövlət fəaliyyəti növləri ya bunun üçün xüsusi səlahiyyət verilmiş orqanlar tərəfindən, ya da müxtəlif dövlət orqanlarının struktur bölmələri tərəfindən həyata keçirilir (məsələn, cinayət işlərinin istintaqı, gömrük nəzarəti və s.).

5. Dövlətin funksiyaları müəyyən forma və metodlar əsasında həyata keçirilir. Dövlətin funksiyalarının həyata keçirilməsi formaları problemi ətrafında daha geniş dayanmaq istərdik. Dövlətin funksiyalarının həyata keçirilməsinin formaları ilə əlaqədar elmi ədəbiyyatlarda sosioloji, hüquqi, idarəetmə və s. kriteriyalar əsasında fərqli təsnifatlar yaradılmışdır.

Sosioloji kriteriyadan çıxış edən müəlliflər dövlətin funksiyalarının həyata keçirilməsinin iqtisadi, siyasi, inzibati və ideoloji forma və metodlarından danışmağa üstünlük verirlər. Politoloji yanaşmaya görə, dövlətin funksiyalarının həyata keçirilməsinin forma və metodları iki əsas qismə: liberal (islahatçı) və zorakı forma və metodlara bölünür. Konkret idarəetmə kriteriyasından yanaşdıqda isə, bilavasitə dövlət idarəetməsi ilə bağlı olan fəaliyyət forması və metodları əsas götürülür.

Hüquq elmində daha çox hüquqi kriteriya əsasında aparılan təsnifatın öyrənilməsinə üstünlük verilir. Dövlətin funksiyalarının həyata keçirilməsinin forma və metodları hüquqi kriteriya əsasında təsnifləşdirilərkən dövlət mexanizminin əsas tərkib hissələrinin fəaliyyətinə, yəni dövlət fəaliyyətinin spesifik növlərinə xüsusi əhəmiyyət verilir.

Bu mövqedən yanaşdıqda dövlətin funksiyalarının həyata keçirilmə formalarına aşağıdakılar aid edilir:

- dövlətin qanunvericilik fəaliyyəti;
- dövlətin idarəetmə fəaliyyəti;
- ədalət mühakiməsi sahəsində dövlət fəaliyyəti;
- qanunların həyata keçirilməsi üzərində nəzarətin həyata keçirilməsi ilə bağlı olan fəaliyyət.

Göründüyü kimi, bu halda dövlət fəaliyyətinin müxtəlif xüsusiyyətlər və onların fəaliyyətinin spesifik növləri nəzərə alınır. Beləliklə də, qanunvericilik fəaliyyəti, dövlət idarəçiliyi (icra), ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi üzrə fəaliyyət, həmçinin də nəzarətedici fəaliyyət dövlətin funksiyalarının həyata keçirilməsinin əsas formaları kimi qəbul edilir.

Qanunvericilik fəaliyyəti fiziki və hüquqi şəxslərin, dövlət qurumlarının, vətəndaşların azad iradəsi əsasında yaranan təşkilatların, müəsisələrin fəaliyyətini tənzimləyən ümumməcburi xarakterli davranış qaydalarının, hüquq normalarının müəyyənlişməsi üzrə dövlət fəaliyyətidir. Hüquq normaları vasitəsilə təsbit olunan ümumməcburi davranış qaydaları, ilk növbədə, konstitusiyada və qanunlarda öz əksini tapır. Ümumi qaydaya əsasən, qanunlar nümayəndəli orqan kimi təşkil olunan parlament tərəfindən qəbul edilir. Parlament qanunvericilik səlahiyyətini xalqdan alır və buna görə də ona xalqın adından qanunvericilik işini həyata keçirmək həvalə olunur.

Qanun tabeli normativ hüquqi aktlar isə parlament tərəfindən deyil, digər dövlət orqanları tərəfindən qəbul edilir. Həmin normativ hüquqi aktlar Konstitusiyaya və qanunlara uyğun olmalıdır.

Qanunlara və digər normativ hüquqi aktlara

dövlətin ərazisində olan bütün fiziki və hüquqi şəxslər, o cümlədən, əcnəbilər tərəfindən riayət olunmalıdır. Onların pozulması hüquqi məsuliyyətin yaranmasına səbəb olur.

Dövlətin qanunvericilik fəaliyyəti onun funksiyalarının həyata keçirilməsi forması kimi çıxış etməklə həmin funksiyaların reallaşması üçün hüquqi əsas yaradır. Məhz bu fəaliyyətin hesabına dövlət fəaliyyətinin normativ bazası yaranır və dövlət öz funksiyalarını həyata keçirərkən həmin bazaya əsaslanır.

Yuxarıda qeyd olunan təsnifatın tərəfdarları dövlət idarəetməsini icraedici, inzibati fəaliyyəti də əhatələməklə, əsasən geniş tərkibə və mürəkkəb struktura malik olan icra aparatının fəaliyyəti ilə əlaqələndirirlər. Dövlət idarəetmə fəaliyyəti, ilk növbədə, konstitusiyaya və qanunlara əsaslanır. Bununla bərabər, həmin fəaliyyətin həyata keçirilməsi icra orqanları tərəfindən normativ aktların qəbul edilməsini və onların vasitəsilə həyata keçirilməsini ehtiva edir.

Dövlət idarəçiliyi ictimai həyatın bütün sahələri ilə bağlı olduğundan dövlətin funksiyalarının həyata keçirilməsinin bu forması həmin funksiyaların reallaşması baxımından çox mühüm əhəmiyyətə malikdir. Həmin forma dövlətin funksiyalarının həyatda maddiləşməsini, real münasibətlər müstəvisinə keçməsinə, dövlət orqanlarının, vəzifəli şəxslərin fəaliyyətində reallaşmasını təmin edir. Dövlət idarəetməsi çox aspektli fəaliyyətdir və bu fəaliyyət məhz dövlət mexanizminin müxtəlif elementləri vasitəsilə reallaşır. Dövlət idarəetməsinin dövlət mexanizmi tərəfindən reallaşması sistemli xarakter daşıyır. Belə bir xüsusiyyətə malik olmadan dövlət idarəetməsinin həyata keçirilməsi mümkün deyil. Belə ki, dövlət idarəetməsində müxtəlif dövlət orqanları və dövlətin digər strukturları, vəzifəli şəxslər və digər dövlət qulluqçuları iştirak edir, böyük həcmdə idarəetmə qərarları qəbul olunur. Yalnız dövlət idarəetməsinin sistemliliyi onların fəaliyyətinə məqsədyönlü xarakter qazandırır, koordinasiya edir, subordinasiya olunmasına imkan yaradır və səmərəli nəticə verməsinə yol açır.

İqtisadiyyatın, mədəniyyətin, elmin, sosial təminat sahəsinin, səhiyyənin, nəqliyyat və rabitə sisteminin inkişaf etdirilməsi, ictimai asay-

ışın, hüquq qaydasının təmin edilməsi, ölkənin müdafiə olunması və s. sahələrdə dövlət idarəetməsinin səmərəliliyi həm prioritetlərin dəqiq şəkildə müəyyənləşməsi və strateji fəaliyyət proqramlarının işlənilib hazırlanması, həm də cari məsələlərin dərhal, operativ və qanunçuluğun tələblərinə uyğun şəkildə həyata keçirilməsindən asılıdır. Bu isə, dövlət idarəetməsi sahəsində düzgün kadr siyasətinin aparılması, kadr hazırlığı işinin yüksək səviyyədə həyata keçirilməsi, inzibati aparatın keyfiyyətli şəkildə təşkil olunması və bürokratik əngəllərin minimum səviyyəyə endirilməsi ilə əlaqəlidir. Dövlət idarəetməsində ən vacib məqamı isə bu fəaliyyətin hüquq və azadlıqların nəzərə alınması, onların təmin edilməsi yolu ilə reallaşması, qanunun tələblərinə riayət olunmasının və hüquqiliyin vacib prinsip kimi qəbul edilməsi, hüquq pozuntuları baş verdiyi hallarda məsuliyyətin labüdlüyünün təmin edilməsidir.

Ədalət mühakiməsi sahəsində dövlət fəaliyyəti məhkəmə sisteminə daxil olan məhkəmələr tərəfindən ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi yolu ilə reallaşır. Ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi, yalnız dövlət hakimiyyətinin müstəqil bir qolu olan məhkəmə hakimiyyətinin səlahiyyətindədir.

Hüquqi dövldə ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının, bütün fiziki və hüquqi şəxslərin hüquqlarının və qanuni mənafələrinin hər cür qəsdlərdən və qanun pozuntularından müdafiə edilməsi, hüquq qaydasının təmin edilməsi məqsədlərinə xidmət edir.

Məhkəmələr ədalət mühakiməsini həyata keçirməklə dövlət funksiyalarının qanunçuluq əsasında reallaşmasına xidmət edir və onlara verilmiş səlahiyyətlərə uyğun olaraq həmin funksiyaların reallaşmasının əleyhinə yönələn hüquqazidd xarakterli əməllərin qarşısını alır. Beləliklə, ədalət mühakiməsi sahəsində dövlət fəaliyyəti dövlətin funksiyalarının həyata keçirilməsinin bir forması kimi çıxış edir.

Qanunların həyata keçirilməsi üzərində dövlət nəzarəti müxtəlif təşkilati-hüquqi formada reallaşmaqla qanunçuluğun təmin edilməsinə xidmət edir. Dövlət nəzarəti həm subordinasiya

qaydasında bir-birindən asılı olan dövlət orqanlarının fəaliyyətində (hakimiyyət səlahiyyətləri baxımdan daha yüksəkdə duran orqanların onlara tabe olan orqanlar üzərində nəzarəti həyata keçirməklə), həm də xüsusi səlahiyyətli orqanların onların tabeçiliyində olmayan və ya onlardan asılı olmayan orqanlar üzərində nəzarətin həyata keçirilməsində ifadə olunur.

Ümumiyyətlə, qanunçuluğun təmin edilməsi məqsədi ilə həyata keçirilən dövlət nəzarətinin iki əsas növünü fərqləndirmək olar. Onlardan biri məhkəmə nəzarəti, digəri isə inzibati nəzarətdir.

Məhkəmə nəzarəti məhkəmə orqanları tərəfindən həyata keçirilən hüquq mühafizəetmə fəaliyyəti ilə reallaşır. Məhkəmə nəzarəti sahəsində konstitusiyaya nəzarətinin xüsusi yeri var.

İnzibati nəzarətin həyata keçirilməsində isə müxtəlif dövlət strukturları, o cümlədən, gömrük, maliyyə, vergi, ekoloji, sanitariya-epidemiya və s. nəzarətlə bağlı ixtisaslaşmış qurumlar iştirak edir. Bu növ nəzarət həyata keçirilərkən müxtəlif inzibati məcburiyyət və inzibati məsuliyyət tədbirlərindən istifadə olunur. İnzibati məsuliyyət tədbirləri inzibati hüquqpozmalarına yol verildiyi halda tətbiq olunur.

Bəzən geniş səlahiyyətli xüsusi dövlət nəzarəti orqanları da yaradılır. Qanunların həyata keçirilməsi üzərində dövlət nəzarətinin spesifikliyi ondan ibarətdir ki, nəzarəti həyata keçirən orqan müvafiq obyektin operativ-təsərrüfat və ya digər peşə fəaliyyətinə bilavasitə müdaxilə etmir, onun fəaliyyətində qanunçuluğun səviyyəsini yoxlayır, faktları müəyyənləşdirir və öz qərarlarında həmin faktlara qiymət verir. Buna əsas olduqda isə müvafiq qaydada məsuliyyət məsələsinin həll edilməsi təşəbbüsünü həyata keçirir.

Hüquq nəzəriyyəsində dövlətin funksiyalarının həyata keçirilməsi formalarının təsnifləşdirilməsi üçün geniş istifadə olunan başqa bir kriteriya isə dövlət orqanlarının xarici əlamətlərinə görə eyni növdən olan fəaliyyəti ilə bağlıdır.

Həmin təsnifləşdirmədə dövlətin funksiyalarının həyata keçirilməsinin hüquqi və təşkilati (faktiki) formaları fərqləndirilir. Hüquq nəzəriyyəsində dövlətin funksiyalarının həyata keçirilməsinin aşağıdakı təşkilati formalarından

bəhs olunur:

- 1) təşkilati-reqlamentləşdirici fəaliyyət forması;
- 2) təşkilati-təsərrüfat fəaliyyət forması;
- 3) təşkilati-ideoloji fəaliyyət forması.

Təşkilati-reqlamentləşdirici fəaliyyət dövlət mexanizminin tərkib hissələrinin fəaliyyət göstərə bilməsi üçün texniki-təşkilati təminatın yaradılması, o cümlədən, bu və ya digər konkret-siyasi məsələlərin həlli ilə bağlı operativ-təşkilati işlərin həyata keçirilməsində ifadə olunur.

Təşkilati-təsərrüfat fəaliyyəti dövlətin müxtəlif funksiyalarının həyata keçirilməsinin maddi təminatını yaratmaq məqsədində xidmət edən operativ-texniki, cari təsərrüfat işlərinin görülməsi ilə bağlı olan fəaliyyətdir.

Təşkilati-ideoloji fəaliyyət isə dövlətin funksiyalarının reallaşması üçün mütəmadi olaraq operativ-izahedic, tərbiyəedic, maarifləndirici və informasiya təminatı ilə bağlı fəaliyyətin həyata keçirilməsi yolu ilə reallaşan fəaliyyətdir (2,159).

Bir çox hallarda təşkilati formalara qeyri-hüquqi formalar da deyilir. Lakin bu, onları bir-birinə qarşı qoymaq, bir-birindən ayırmaq kimi başa düşülməməlidir. Belə ki, dövlətin funksiyalarının həyata keçirilməsinin hüquqi formaları həm də təşkilati formada olur. Lakin təşkilati formalardan elələri var ki, onlar bilavasitə hüquqi əhəmiyyət kəsb etmir. Bura dövlət orqanları və vəzifəli şəxslər tərəfindən həyata keçirilən gündəlik təşkilati, cari operativ işlər, iqtisadiyyatın və mədəniyyətin inkişaf etdirilməsi ilə bağlı proqramların işlənilməsi və hazırlanması və həyata keçirilməsi, təbii fəlakətin doğurduğu nəticələrin aradan qaldırılması üçün ekstremal tədbirlərin görülməsi və s. fəaliyyət növləri aiddir.

Professor V.V.Lazarevin redaktorluğu ilə hazırlanan "Ümumi hüquq və dövlət nəzəriyyəsi" adlı dərslikdə qeyd olunur ki, hüquqi formalar dövlət hakimiyyətinin həyata keçirilməsinin bütün formalarını ehtiva etmir. Onlarla yanaşı tez-tez dövlətin təşkilati fəaliyyəti adlanan müxtəlif növ qeyri-hüquqi formalardan da geniş istifadə olunur. Qeyri hüquqi formalara təşkilati fəaliyyətdən başqa həm də maddi-texniki əməliyyatların həyata keçirilməsi, məsələn, hüquqi aktların qəbulu üçün materialların hazırlanması,

arayışların, hesabatların tərtibi, kargüzarlığın aparılması və s. aid edilir. (6,381)

Yuxarıda deyilənləri əsas götürərək belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, dövlət hakimiyyətinin funksiyaları dövlətin funksiyalarının həyata keçirilməsi formaları kimi izah oluna bilər. Fəaliyyət istiqamətlərinə görə dövlət hakimiyyəti funksiyalarının qanunvericilik, icra və məhkəmə funksiyalarının bölünməsi təklifi isə ümumilikdə dövlət hakimiyyətinin deyil, onun ayrı-ayrı qollarının funksiyaları kimi xarakterizə olunmalıdır. Həmçinin, hesab edirik ki, həyata keçirilməsinin hüquqi formalarına görə dövlət hakimiyyətinin hüquqyaradıcılığı və hüquq tətbiqetmə (hüquqicra və hüquqmühafizə) funksiyalarının fərqləndirilməsi natamamdır, məhdud xarakter daşıyır. Zənnimizcə, nəticə etibarilə dövlətin funksiyalarının həyata keçirilməsi forması kimi, dövlət hakimiyyətinin tənzimləyici, təşkilati-icra və nəzarət funksiyalarının fərqləndirilməsi daha düzgündür. Birincisi, bu bölgü ümumdür, obyektivdir və istənilən hakimiyyət, o cümlədən dövlət hakimiyyəti üçün xarakterikdir; İkincisi, bu funksiyalar hakimiyyətlər bölgüsü mexanizmində hər bir hakimiyyət qolu üçün xarakterikdir.

Dövlət hakimiyyətinin ümumi funksiyaları da öz növbəsində konkret funksiyalara bölünə bilər. Məsələn: tənzimləyici-ümumi və fərdi tənzimləmə, qanunyaradıcılığı və qanuntabeli normativ tənzimləmə; təşkilati-funksiya əsasən dövlət hakimiyyətinin icra və sərəncam fəaliyyətində ifadə olunan dövlət siyasətinin, qərarlarının həyata keçirilməsinin praktiki təşkilində ifadə olunur. Lakin, təşkilati-icra funksiyası yalnız dövlət hakimiyyətinin icra və sərəncam fəaliyyətində deyil, eyni zamanda tənzimləmə və mühafizə fəaliyyətində də təzahür edir. Mühafizə funksiyasına bütün təşkilat və müəssisələrdə qanunçuluğun mühafizəsi, ictimai asayişin təmin olunması, dövlət sərhədlərinin, təhlükəsizliyinin və s. mühafizəsi daxildir.

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Qulluğu Məcəlləsinin layihəsində dövlət orqanına verilən definisiyada qeyd olunur ki, dövlət orqanı Azərbaycan Respublikasının məqsəd və funksiyalarını (dövlət idarəetmə və nəzarət funksiyalarını) həyata keçirən, dövlət büdcəsindən maliyyələşdirilən,

qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanı, habelə onlara aid edilməyən və statusu Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, qanunları və ya müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilən digər qurumdur.

Layihədə müəyyən olunan normanın təfsiri əsasında belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, qanunverici dövlətin funksiyaları ilə dövlət hakimiyyətinin funksiyalarını eyniləşdirir. Yuxarıda biz bu cür yanaşmanın səhv olduğunu göstərdik. Eyni zaman layihədə dövlət hakimiyyəti funksiyalarının idarəetmə və nəzarət funksiyaları ilə məhdudlaşdırılması ideyasını da qismən qəbul edirik. Birincisi, idarəetmə funksiyası yalnız icra hakimiyyəti qolu üçün deyil, həmçinin digər hakimiyyət qolları üçün xarakterikdir və özündə 4 elementi ehtiva edir:

1. Planlaşdırma - məqsədlərin seçilməsi və onlara çatmaq üçün müvafiq planların işlənilib hazırlanmasıdır;

2. Təşkil etmə-ayrı-ayrı işçilər və onların birlikləri arasında vəzifələrin bölüşdürülməsi və qarşılıqlı əməkdaşlığın müəyyən edilməsidir;

3. Rəhbərlik – konkret vəzifələrin yerinə yetirilməsi üçün tabelikdə olan insanların, kollektivlərin fəaliyyətinə təsir göstərmək prosesidir.

Bəzi ədəbiyyatlarda idarəetmə və rəhbərlik anlayışları da bərabər tutulur. Hesab edirik ki, bu düzgün yanaşma deyildir. İdarəetmə həm sosial, həm də texniki xarakterli ola bilər. Rəhbərlik isə yalnız insanları və onların birliklərini ehtiva edir.

Ümumilikdə rəhbərlik anlayışı üç aspektdə izah oluna bilər:

- Tabelikdə olan şəxslər nə etməlidirlər barədə göstərişlərin verilməsi;

- Kollektivlərin üzvləri arasında əməkdaşlığın təmin edilməsi;

- Müəyyən məqsədlərə çatmaq üçün insanların həvəsləndirilməsi.

Yuxarıda qeyd olunanlara əsasən göstərmək olar ki, rəhbərlik edən şəxs həm də idarəetməni həyata keçirir. Lakin hər cür idarəetmə hələ rəhbərlik demək deyildir.

4. Nəzarət – planlaşdırılan işlərin əldə olunan nəticələrə uyğun olmasının yoxlanılmasıdır.

İkincisi, layihədə dövlət hakimiyyətinin tənzimləmə funksiyası göstərilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, dövlətin funksiyalarına müvafiq olaraq dövlət hakimiyyətinin funksiyaları da ölkə daxilində (iqtisadi, siyasi, sosial, ekoloji və s.) və xarici beynəlxalq fəaliyyət sahəsində (ölkənin müdafiəsi, sülhün, beynəlxalq təhlükəsizliyin dəstəklənməsi və təmin edilməsi digər dövlətlərlə əməkdaşlıq və s.) təzahür edir.

Yuxarıda qeyd olunan mülahizələr əsasında belə bir nəticə çıxarmaq olar ki, dövlət hakimiyyəti funksiyalarının maddi (obyektiv) və formal (subyektiv) bölgüsü bir-biri ilə üzvi surətdə bağlı olsalar da üst-üstə düşümlər.

Hesab edirik ki, müasir ümumxalq dövlətində bu əlaqənin təkmilləşdirilməsi, xalq suverenliyini təmin edən hakimiyyətlər bölgüsü mexanizminin daha səmərəli təşkili və təkmilləşdirilməsi hakimiyyətlər bölgüsü konsepsiyasının həm

tarixi kontekstə, həm də müasir demokratik dövlətlərin praktikasında öyrənilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu sahədə aparılan tədqiqat Azərbaycan Respublikasında xalq suverenliyinin təminatçısı kimi daha səmərəli, optimal hakimiyyətlər bölgüsü modelinin müəyyən edilməsinə imkan yarda bilər.

İstifadə olunan ədəbiyyatlar siyahısı:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası “Hüquq yayını Evi”, Bakı, 2016. 92 səh.
2. Hüquq nəzəriyyəsi. Dərs vəsaiti. Bakı: Mütərcim, 2014. 428 səh.
3. Теория государства и право: Учебник Под ред. Проф В.К.Бабаева. – М.: Юристъ. 2006. 637 с.
4. Теория государства и право: Учебник Под ред. Проф. В.М.Корельского и проф. В.Д.Перевалова. – 2-е изд, изм. и доп. – М.: Издательство НОРМА, 2002,-616 с.
5. Теория государства и права: Курс лекций/Под. Ред. Н.И.Матузова и А.В.Малько. – 2-е изд, перераб. и доп. М.: Юристъ, 2001,- 776 с.
6. Ümumi hüquq və dövlət nəzəriyyəsi. Dərslik/ V.V.Lazarevin redaktorluğu ilə. 3-cü əlavə və dəyişikliklə edilmişdir. Nəşr. Bakı-Qanun-2006, 491 səh.

Джейхун Сулейманов

Актуальные проблемы функций демократической государственной власти

РЕЗЮМЕ

Как форма осуществления государственных функций функции государственной власти объективны. Таким образом, они характерны как для государственной власти, так и для любой власти. В этом контексте можно показать 3 функции государственной власти:

1. Регулирующая
2. Организационно-исполнительная
3. Охранительная

Общие функции государственной власти, в свою очередь, можно разделить на конкретные функции. Например, общее и индивидуальное регулирование, законотворчество и подзаконное нормативное регулирование; организационная функция выражается в практической организации осуществления государственной политики, решений, выражающаяся, в основном, в

исполнительной и распорядительной деятельности государственной власти. Но организационно-исполнительная функция встречается не только в исполнительской и распорядительской деятельности государственной власти, но и охранительной деятельности. Охранительная функция предполагает охрана законности всех организаций и предприятий, границ, безопасности, обеспечение общественного порядка

Как видно из вышеизложенного, несмотря на то, что деление функций государственной власти на материальную (объективную) и формальную (субъективную) не совпадает, они тесно взаимосвязаны. Считаем, что усовершенствование этой связи в современном государстве, более эффективная организация и усовершенствование механизма разделения властей, обеспечивающий народный суверенитет и изучение концепции разделения властей как в историческом контексте, так и практике современных государств, является очень важным. Исследование в данной сфере позволяет определить оптимальную модель разделения властей как гаранта народного суверенитета в Азербайджанской Республике.

Jeyhun Suleymanov

Actual problems of the functions of democratic state power

SUMMARY

As a form of exercising state functions, the functions of state power are objective. Thus, they are typical for both state power and any power. In this context, you can show 3 functions of state power:

1. Regulatory
2. Organizational and executive
3. The protective

General functions of state power, in turn, can be divided into specific functions. For example, general and individual regulation, lawmaking and subordinate regulatory regulation; the organizational function is expressed in the practical organization of the implementation of state policy, decisions, expressed mainly in the executive and administrative activities of state power. But the organizational and executive function is found not only in the executive and administrative activities of state power, but also in protective activities. The protective function presupposes the protection of the legality of all organizations and enterprises.

As can be seen from the foregoing, despite the fact that the division of the functions of state power into the material (objective) and formal (subjective) does not coincide, they are closely interrelated. We believe that the improvement of this connection in the modern state, the more effective organization and improvement of the mechanism of separation of powers, ensuring people's sovereignty and studying the concept of separation of powers in both the historical context and the practice of modern states, is very important. The research in this area allows to determine the optimal model for the separation of powers as a guarantor of people's sovereignty in the Republic of Azerbaijan.

MƏHƏRRƏMOV FUAD MİKAYİL OĞLU

Bakı Dövlət Universiteti, Konstitusiya Hüququ Kafedrasının müəllimi

h.ü.f.d, dosent əvəzi

YERLİ ÖZÜNÜİDARƏETMƏNİN YARANMASI VƏ TARIXI İNKİŞAF YOLU

Açar sözlər: yerli özünüidarəetmə, yerli idarəetmə, qanunvericilik, yerli özünüidarəetmənin təşkili, özünüidarəetmənin problemləri.

Ключевые слова: местное самоуправление, местное управления, законодательство, организация местного самоуправления, проблемы местного самоуправления.

Keywords: local self-government, local government, legislation, statement of local self-government, problems of local self-government.

Müxtəlif idarəçilik strukturları siyasi təşkilat forması kimi dövlətdən öncə də mövcud olmuşlar. Zaman keçdikcə, xüsusi mülkiyyətin meydana gəlməsi, sosial ziddiyyətlərin artması idarəçilik strukturlarında müəyyən dəyişikliklərə səbəb oldu. Belə ki, qeyd olunan dəyişikliklər sosial idarəçiliyin ilk institutları hesab olunan icma, qəbilə və tayfa ittifaqlarının dövlətə transformasiya olmasına gətirib çıxartdı. Ümumiyyətlə, dövlət özünün inkişafında müxtəlif etnik-regional xüsusiyyətləri nəzərə alırdı, belə ki, Qədim Şərqdə torpaq üzərində icma mülkiyyətinin uzun müddət saxlanması, icmanın kollektiv idarəçiliyi bu ərazilərdə bütün inkişaf mərhələlərində yerli özünüidarəetmənin müəyyən əlamətlərinin mövcudluğunun bariz nümunəsidir. Qədim Misirdə icma şuralarının kəndlilərdən formalaşmaqla təsərrüfat, inzibati hakimiyyət və məhkəmə fəaliyyətini həyata keçirməsi, Qədim Babilə kənd icma və tayfalarının müstəqiliyinin tam məhdudlaşdırılmaması, Qədim Çində icmaların təsərrüfat vahidi kimi müstəqilliklərini saxlaması, icmalara icma atası tərəfindən başçılığın həyata keçirilməsi, Qədim Şərqdə yerli özünüidarəetmənin əlamətləri barədə təsəvvürlərin formalaşmasına imkan

yaradır. Lakin, Qədim Şərqdən fərqli olaraq, Antik qərb dövlətlərində yerli özünüidarəetmənin özünəməxsus xüsusiyyətləri mövcud idi. Antik qərb dövlətlərində yerli özünüidarəetmə qapalı xarakter daşıyırdı. Yerli özünüidarəetmə sferasında Qədim Şərq və Avropa arasındakı mövcud fərqlər ilkin feodalizm dövründə də mövcud olmuşdur.

Feodalizm dövründə Avropa dövlətlərində icma ittifaqının sosial-iqtisadi zərurətdən deyil, senyordan müdafiə olunmaq xarakteri daşması, şərq ilə qərb dövlətləri arasında yerli özünüidarəetmə sahəsində mühüm fərqlərdən biri hesab olunurdu. Orta əsrlərdə təhkimçilik hüququnun bərqərar olması yerli özünüidarəetmənin zəifləməsinə təsiredən mühüm amillərdən oldu, lakin, şəhər özünüidarəetməsi uğrunda mübarizə feodal asılılığından azadlığa və yerli özünüidarəetmənin yenidən mövcudluğuna və inkişafına istiqamətlənirdi.

Orta əsrlər dövrünün bitməsi, feodalizmə qarşı mübarizə, millətlərin öz azadlığı uğrunda mübarizəyə qalxması yerli özünüidarəetmənin gələcək inkişafı üçün mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir. Müxtəlif ölkələrdə yerli özünüidarəetmənin yaranma tarixi, inkişafı və yerli özünüidarəetmə orqanlarının fəaliyyətinə ölkələrdəki mövcud siyasi, sosial-iqtisadi vəziyyət, həmin ölkədə yerli özünüidarəetmənin məxsus olduğu sistemlər və.s. xüsusi təsir göstərmişdir. Ölkələrə nisbətə yerli özünüidarəetmənin yaranması və tarixi inkişaf yolu da müxtəlifdir. Məsələn, Fransada burjuva inqilablarının baş verməsi nəticəsində ölkə ərazisində ictimai-siyasi vəziyyət dəyişmiş, digər sferalarda olduğu kimi bu sferada da müəyyən nailiyyətlər əldə olunmuşdur. Fransada yerli özünüidarəetmə sahəsində dəyişikliklər

Napoleon dövründə baş vermişdir. Ümumiyyətlə isə Fransada bələdiyyə sisteminin inkişaf tarixi 3 mərhələyə bölünmüşdür:

-1789-cu ildən – XIX əsrin 70-ci illərinə qədər olan dövr;

-XIX əsrin 70-ci illərindən – XX əsrin ortalarına qədər olan dövr;

-XX əsrin ortalarından – müasir dövrə qədər olan dövr.

12 dekabr 1789-cu il tarixli Qərarnamə ilə ölkə ərazisində 44000 kommuna yaradıldı. Kommunalarnın demokratik qurum kimi fəaliyyət göstərməsi isə yalnız XIX əsrdə mümkün olmuşdur. 1832-ci ildən başlayaraq yenidən yerli özünüidarətmə orqanlarının seçkilər yolu ilə formalaşdırılması prosesinə başlandı. Napoleon dövründə formalaşdırılmış yerli özünüidarətmə orqanlarının əsas xüsusiyyətlərinə aid idi:

- inqilabla birlikdə formalaşdırılan yerli özünüidarətmə orqanları ölkə ərazisində geniş yayılmış bir hal aldı və onların ərazi böyüklüyündən asılı olmayaraq hamısı üçün eyni hüquqi normalar tətbiq olundu. Hər inzibati ərazi vahidində bir yerli özünüidarətmə orqanı formalaşdırıldı;

- bələdiyyələrin səlahiyyətləri öz səlahiyyətləri və dövlət tərəfindən onlara verilən səlahiyyətlər olmaqla iki qrupa ayrıldı;

- 1789-cu il inqilabı ilə birlikdə yerli özünüidarətmə orqanlarının seçkilər yolu ilə formalaşdırılması qaydası mənimsənilsə də, özünüidarətmə orqanlarını həyata keçirən şəxslər seçkilər yolu ilə deyil, kral tərəfindən vəzifəyə təyin olunurdular. Fransadakı yerli özünüidarətmə orqanları 1982-ci ilə qədər Napoleon dövründəki mərkəziyyətçi xüsusiyyətlərini qoruyub saxlamışdır[4]. Böyük Britaniyada yerli özünüidarətməyə səlahiyyət verən ilk qanun 1601-ci ildə qəbul edilmişdir. Qəbul edilmiş qanunda yoxsulluqla mübarizə sahəsində yerli özünüidarətmə orqanlarına verilmiş səlahiyyətlər də öz əksini tapmışdı. XVIII əsrdə sənayenin sürətli inkişafı, əhalinin sayında artımın müşahidə olunması iqtisadi və sosial sferada dəyişikliklərə səbəb olmuş və ortaya çıxan problemlərin həll edilməsində yerli özünüidarətmə orqanlarına

daha geniş səlahiyyətlərin verilməsinə səbəb olmuşdur. Böyük Britaniya tarixində yerli özünüidarətmənin inkişafına bu sahədə qəbul olunmuş qanunlar əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərmişdir. 1834-cü ildə “Kasıbların himayəsi haqqında” Qanun qəbul edildi. Qanun bələdiyyələrə yoxsulluğun aradan qaldırılması üçün müəyyən səlahiyyətlər verdi[2]. 1835-ci ildə “Bələdiyyə korporasiyaları haqqında” Qanun qəbul edildi. Bu qanuna əsasən İngiltərə və Uelsdə seçkilər yolu ilə formalaşdırılmış 178 bələdiyyə yaradılması nəzərdə tutulmuşdu. Bələdiyyələrin isə Bələdiyyə Şurası, Bələdiyyə Şurasının sədri və Bələdiyyə Şurasına seçilən “oldermanlar” tərəfindən idarə olunması nəzərdə tutulmuşdu. Müvafiq islahatlar Şotlandiyaya 1833-cü il qanunu ilə tətbiq olundu [6]. 1888-ci ildə qraflıqlarda yerli özünüidarətmə sistemini formalaşdıran “Yerli idarəetmə haqqında” Qanun qəbul edildi. Qanuna əsasən şəhərlər 3 kateqoriyaya bölündü:

- şəhər qraflıqları – qeyd olunan qanunun qəbulundan sonra şəhər qraflıqlarının sayı 65-ə çatmışdır. Şəhər əhalisinin sayı 50000-dən az olmamalı idi və ölkə parlamenti tərəfindən onu təsdiq edən akt qəbul olunmalı idi.

- bələdiyyə şəhərləri - əhalisi 10000-dən 50000-dək olan şəhərlərə aid idi. Bələdiyyə şəhərləri məhdud məsələlərlə bağlı olsa da, müəyyən məsələlərdə şəhər qraflıqlarına tabe idilər. Məsələn, yolların salınması və s.

- şəhər dairələri - əhalisinin sayı 10000-dən az olan şəhərlər daxil edilirdi.

1972-ci ildə “İngiltərə və Uelsin yerli idarəetməsi haqqında” Qanun qəbul edildi. Qəbul edilmiş qanuna əsasən İngiltərə və Uels qraflıqlara, qraflıqlar isə öz növbəsində dairələrə bölünürdü. Şotlandiya isə regionlara və dairələrə bölündü. 1888-ci il “Yerli idarəetmə haqqında” Qanuna əsasən yaradılmış şəhər qraflıqları 1985-ci il “Yerli idarəetmə haqqında” Qanunla ləğv edildi[4, s.11]. Şəhərlərin idarəsi şəhər dairəsinin səlahiyyətinə aid edildi. Yuxarıda qeyd olunan qanunlardan Böyük Britaniyanın yerli özünüidarətmə sistemində uzun inkişaf yolu keçdiyi qənaətinə gəlmək olar.

Azərbaycanda isə XIX əsrin sonlarına qədər

yerli özünüidarəetmənin şərq ənənələri üstünlük təşkil etmişdir. Torpaqların bölünməsi, kənd ağsaqqallarının seçilməsi, ümumi icma xərcləri üçün vəsait toplanması, icma ərazisində abadlıq işlərinin görülməsi və s. kimi səlahiyyətlərə malik olan icmaların ali orqanı icma yığıncağı idi. Azərbaycanda yerli özünüidarəetmə sisteminin müxtəlif səviyyələrdə fəaliyyət göstərməsi ölkə ərazisində mövcud olmuş dövlətlərlə əlaqəli olmuşdur. Özünüidarəçilik sistemi əsasən şəhərlərdə mövcud olmuşdur. Məsələn, Ərəb xilafəti zamanında Azərbaycan şəhərlərindən Dərbəndin azad şəhər statusu saxlanılmış və şəhər nizamnamə əsasında idarə edilmişdir. Ərəb xilafəti dövründən sonrakı dövrlərdə də özünüidarə sistemi mövcud olmuşdur, belə ki, Səfəvilər dövründə də özünüidarə sistemi mövcud olmuşdur. Bəzən mərkəzi hakimiyyət şəhər özünüidarəetməsini saxlamaq məcburiyyətində qalmışdır. Səfəvilər dövlətinin XVIII əsrin sonlarında ruslarla müharibələri səfəvilərin hakim olduqları ərazilərdə idarəetmənin zəifləməsi və Azərbaycan ərazisində xanlıqların meydana gəlməsi üçün zəmin yaratmışdı.

Azərbaycan xanlıqları dövründə özünüidarə elementləri şəhər mərkəzləri üçün xarakterik olmuşdur, lakin, xanlıqlar zamanında mövcud olmuş şəhər idarəçiliyi qarışıq sistemə malik olmuşdur. Bir tərəfdən xanı təmsil edən ağsaqqal-şəhər bəyi və digər bürokratlar idarəçiliyi həyata keçirirdilərsə, digər tərəfdən ustaların rəhbərlik etdiyi şəhər idarəçiliyində mühüm rol oynayan ağsaqqal-şəhər bəyindən fərqləndirən sənətkarlarının (əsnafların) təşkilatlarının fəaliyyəti diqqəti cəlb edirdi. Əsnafların ən mühüm cəhəti onların səlahiyyətlərinin məhdud olması ilə bağlı idi. Onlar yalnız sənətkarların inzibati, maliyyə və mülki məhkəmə işlərinə baxırdılar.

Ölkə ərazisi Çar Rusiyası tərəfindən işğal edildikdən sonra bir sıra islahatlar həyata keçirildi. Ölkə ərazisi inzibati ərazi vahidi baxımından 50 quberniyaya bölündü. 19 fevral 1861-ci ildə təhkimçiliyi ləğv edən qanun qəbul edildi.

1866-cı il avqustun 23-də təsdiq edilmiş "Bakı quberniyasında kənd cəmiyyətləri, onların ictimai idarəsi, dövlət və ictimai mükəlləfiyyətlər

haqqında" Əsasnamə qəbul edildi. Əsasnaməyə müvafiq olaraq kənd icmalarının orqanları kənd yığıncaqları və kətxudalar idilər. Kənd yığıncaqlarında yalnız ciddi şəkildə məhdudlaşdırılmış məsələlərə, kənddə vəzifəli şəxslərin seçilməsi, hökm çıxarılması, qəyyum və himayədarların təyin edilməsi və s. məsələlərə baxıla bilərdi. Kənd inzibati orqanlarının seçkili olmasını tətbiq edən hökumət kətxudaların qubernatorlar tərəfindən təsdiq edilməsi tələbini irəli sürürdü. Kətxudaya inzibati-polis hüquqları verilirdi. Kənd icmalarının idarə olunması haqqında Əsasnamələr kəndliləri bəylərin məhkəmə və polis özbaşınalığından xilas etdiyindən və kənddə vəzifəli şəxslərin seçkili olmasını təmin etdiyindən müəyyən obyektiv mütərəqqi əhəmiyyətə malik idi.

İşğaldan sonra digər sahələrdə olduğu kimi şəhərlərin idarəetməsini həyata keçirmək üçün də islahatlar həyata keçirildi. 1870-ci il iyunun 16-da təsdiq edilmiş Əsasnaməyə müvafiq olaraq, şəhər idarələri və dumalar yaradılmalı idi. Dumalara seçkilərdə əmlak senzinin nəzərə alınması əhalinin aşağı təbəqələrinin burada iştirakını məhdudlaşdırırdı. Bundan başqa, seçilmiş deputatların yalnız 50% -i müsəlmanlardan ibarət ola bilərdi, bu isə şəhər Əsasnaməsinin milli-qeyri bərabərliyini də təsdiq edirdi. Şəhər özünüidarə orqanları məhdud səlahiyyətlərə malik idilər. 1870-ci ilin Şəhər əsasnaməsi yalnız 1878-ci ildə Bakıya tətbiq olundu. Bakı şəhər özünüidarəsinin icraiyyə orqanı dörd il müddətinə seçilən və дума üzvlərindən ibarət olan Şəhər bələdiyyəsi idi. Şəhər dumasının icraedici orqanlarına seçkilər ikiqat səsvermə yolu ilə keçirilirdi. Bakıda Duma üzvlərinin sayı 72 nəfərdən artıq ola bilməzdi. Belə ki, Bakıda sadəcə 1631 nəfərin digər bir ifadə ilə əhalinin 1.5%-nin Duma seçkilərində iştirak etmək hüququ var idi[5]. Halbuki Rusiyanın öz iri şəhərlərində deputatların sayı çox idi. Şəhər ictimai özünüidarə məsələlərinin həll edilməsi, vergilər və rüsumların təyin olunması, şəhər əmlakına rəhbərlik edilməsi, büdcəyə baxılması və onun təsdiq edilməsi və s. Dumanın fəaliyyətinin əsasını təşkil edirdi. Şəhər islahatı yuxarı dairələri təmin etmədiyi üçün 1892-ci ildə çar tərəfindən yeni şəhər əsasnaməsi təsdiq

edildi. Qəbul edilmiş yeni Şəhər Əsasnaməsi ilə qubernatorların şəhərlərin özünüidarə işlərinə müdaxilə etmək hüquqları genişləndirildi. Bu Əsasnaməyə uyğun olaraq Gəncədə tam həcmli şəhər özünüidarəsi, Lənkəran, Şəki, Şamaxı, Quba və digər şəhərlərdə isə səlahiyyətləri məhdud olan idarəçilik tətbiq edildi. 1892-ci il Şəhər Əsasnaməsinə görə qubernatorun səlahiyyətlərinə daxil idi: şəhər idarəsi icra orqanlarının göstərişləri, şəhər əmlakının idarə olunması qaydaları və s. sənədləri təsdiq etmək; şəhərin vəzifəli şəxslərini işdən azad etmək; inzibati məsuliyyətə cəlb etmə və s. Yeni şəhər əsasnaməsi quberniya və iri qəza şəhərlərində tətbiq edilən ictimai idarələrlə yanaşı, kiçik şəhərlərdə sadələşdirilmiş şəhər idarəsinin təşkilini nəzərdə tuturdu. Belə şəhərlərdə şəhər dumasının əvəzinə 12-15 nəfərlik şəhər müvəkilləri təsis olunurdu. Şəhər rəisi başda olmaqla, şəhər bələdiyyə idarəsinin əvəzinə icra orqanı – özünüidarəsi bir və ya iki köməkçisi olan şəhər starostası idi. Sadələşdirilmiş şəhər ictimai idarəsinin orqanları şəhər dumalarına nisbətən daha məhdud hüquqlara malik idilər. Yüksək əmlak senzinin qoyulması səbəbi ilə seçicilərin sayı kəskin şəkildə ixtisara düşdü.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin süqutundan sonra yaranan hakimiyyət orqanları -Sovetlər həm yerli idarəetmə, həm də yerli özünüidarəetmə orqanlarının funksiyalarını özündə cəmləşdirmiş oldular. Özünəməxsus özünüidarəetmə vahidləri kimi yerli sovetlər öz başlanğıcını hələ 1905-ci ildən götürmüşdülər. Həmin dövrdə Bakıda ilk fəhlə deputatları Soveti yaradılmış və özünüidarəetmə əsasları ilə fəaliyyət göstərmişdir. Sovetlər formal olaraq ictimai təşkilatlar kimi qalsalar da, onlar bir sıra dövlət funksiyalarını da öz üzərlərinə götürmüşdülər.

XX əsrin əvvəllərində şəhər idarə sistemində elə bir dəyişiklik olmamışdı. Hələ 1892-ci ildə tətbiq edilmiş Şəhər Əsasnaməsi onun işlərində əhəlisinin iştirakını ixtisara salmaqla özünüidarə hüquqlarını daha da məhdudlaşdırmışdı. Əsasnamə dumalara və şəhər idarə orqanlarına qubernator nəzarətini xeyli gücləndirmiş, yalnız sərbəst əmlaklarının

qiyməti 300 rubldan 2 min rubla qədər olan şirkət və idarələrin, birinci və ikinci dərəcə ticarət-sənaye gildiyası sahiblərinin seçki hüququnu saxlamışdı. Şəhər Əsasnaməsinin 44-cü maddəsində müsəlmanların özünüidarə orqanlarında iştirakı məhdudlaşdırılırdı. İctimaiyyətin dəfələrlə vəsatət qaldırması nəticəsində çarın 14 dekabr 1900-cü il fərmanı ilə dumada müsəlman deputatların sayı 50 faizə çatdırıldı. Azərbaycanda müsəlmanların hüququnu məhdudlaşdıran hökumət tədbirləri Bakı şəhər özünüidarəsində daha kəskin idi. 1920-ci il aprelin 28-də Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti quruldu. İlk vaxtlar respublikada ali qanunvericilik və icra hakimiyyətini Azərbaycan İnqilab Komitəsi həyata keçirirdi. Yerlərdə sovet hakimiyyəti qəza, məntəqə və kənd inqilab komitələrinin əlində idi. İnqilab Komitələrinin təşkili prinsipləri və vəzifələri qəzalarda sinfi təbəqələşmənin dərəcəsi və milli tərkib, kəndlilərin siyasi şüuru və mütəşəkilliyinin səviyyəsi nəzərə alınmaqla müəyyən olunurdu. Qəza inqilab komitələrinin rəhbərliyini Daxili İşlər Komissarlığı təyin edirdi. İnqilab komitələrinin yaradılmasına kömək etmək məqsədilə rəhbər partiya və sovet işçiləri, inqilabi hərəkatın fəal iştirakçıları, respublikanın müxtəlif millətlərinin nümayəndələri qəzalara göndərilmişdi. Onların bir çoxu yerli inqilab komitələrinə başçılıq edirdi. İnqilab Komitəsinin 1920-ci il 12 may tarixli dekreti ilə bütün meşələr, sular və yeraltı sərəvələr respublika dövlətinin mülkiyyəti elan olundu. Qeyd olunan mülkiyyət barəsində sərəncam vermə hüququ mərkəzi sovet hakimiyyətinin nəzarəti altında yerli sovetlərə verildi. Kəndlilər pay torpağından istifadəyə görə xəzinəyə ödəncdən və mülkədar torpağından istifadəyə görə isə natural vergidən azad edildilər. Sovet hakimiyyəti general-qubernatorluqları, Bakı şəhər rəisliyini, quberniya idarələrini, şəhər və qəza polis idarələrini və s digər təsisatları ləğv etdi, xalq məhkəmələri yaratdı. Yerli sovetlərə onların sayının müəyyənləşdirilməsi səlahiyyəti verildi[11].

1921-ci ilin yanvarından etibarən sovetlərə seçkilər keçirilməsinə hazırlıq başlandı. Seçkilərin keçirilməsinə rəhbərlik etmək üçün bütün qəza təşkilatlarına qanun göndərilmişdi.

Qanuna əsasən seçki kampaniyası başa çatdıqdan sonra hər bir qəza şəhərində qəza, kəndli, fəhlə və əsgər deputatları soveti fəaliyyət göstərməli idi. Seçiləcək deputatların sayına məhdudiyət qoyulmuşdu, belə ki, onların sayı 300-dən artıq olmamalı idi. Dinindən, milliyətindən, oturaqlığından asılı olmayaraq 18 yaşından yuxarı, məhsuldar və ümumi faydalı əməklə özünə dolanacaq qazanan şəxslərin, gəlir götürmək məqsədilə maddəli əməkdən istifadə etməyən kəndlilərin sovetlərə seçmək və seçilmək hüququ var idi[12]. Azərbaycanlı qadınların seçkilərdə fəal iştirak etməsi, həmçinin qəzaların bir çoxunda deputat seçilməsi əlamətdar hadisə idi. Seçkilərdə 30 minə qədər deputatı olan 1400 kənd soveti seçilmişdi.

1936-cı ildə SSRİ Konstitusiyası qəbul edildikdən sonra müttəfiq respublikalarda, o cümlədən Azərbaycan SSRİ-də 1937-ci il Konstitusiyası qəbul edildi. Konstitusiyaya əsasən yerlərdəki nümayəndəli orqan sovetlər oldu. Qəbul olunmuş Konstitusiya ilə mövcud olan yerli orqanlar ləğv edildi. Yerlərdə idarəetməni Konstitusiyada Zəhmətkeş Deputatlar Soveti adlanan yerli sovetlər həyata keçirməyə başladı. Yerli sovetlər həmin ərazidə yaşayan yerli əhali tərəfindən ümumi, bərabər və birbaşa seçki hüququ əsasında seçilirdi. Səsvərmə gizli həyata keçirilirdi, bunun əhəmiyyəti isə səsvərən şəxsin iradəsinə hər hansı xarici təsirin edilməsinin qarşısını almaq idi. Yerli sovetlərin səlahiyyət müddəti iki il idi. Yerli sovetlərin səlahiyyətlərinə daxil idi:

- yerli büdcənin müəyyənləşdirilməsi;
- mədəni-siyasi və təsərrüfat quruculuğuna rəhbərlik;
- dövlət qaydalarının mühafizəsinin təmin olunması;
- ölkənin müdafiə qabiliyyətinin möhkəmlənməsinə xidmət etmək;
- qanunlara riayət olunmasını və vətəndaşların hüquqlarının müdafiəsinin təmin olunması.[10]

Sovetlərin yuxarıdan aşağıya qədər bütün sistemi partiyanın ciddi nəzarəti altında idi. Sovetlərə seçkilərin təşkil olunması, sovetlərin orqanlarına rəhbərlərin təyin olunması partiyanın səlahiyyətinə aid idi. Sovetlərin hər bir

pilləsi üzrə ayrı qanun qəbul edilmişdi. SSRİ dövründə digər respublikalarda olduğu kimi Azərbaycan SSRİ-də faktiki olaraq ərazi üzrə ictimai özünüidarə orqanları mövcud idi. Sovet hakimiyyətinin ilk illərində sovetlərlə yanaşı, məhəllə komitələri yaradılmışdı. Kommunal və sosial xarakterli məsələlərin həll edilməsi məhəllə komitələrinin səlahiyyətinə daxil idi. Məhəllə komitələri qeyd olunan məsələlərin həll edilməsi üçün maliyyə vəsaitlərinə malik idi. İctimai özünüidarənin fəaliyyətinə nəzarəti sovetlərdə olduğu kimi, partiya komitələri və icraiyyə komitələri həyata keçirirdi. Kənd yerlərində ictimai özünüidarəetmənin ənənəvi forması kimi vətəndaşların toplanış və yığıncaqları idi. Toplanış və yığıncaqlarda qəsəbə, kənd sovetləri deputatlığına namizədlərin irəli sürülməsi, ictimai qaydanın təmin olunması və s. kimi məsələlərə baxılırdı. Yerli özünüidarəetmənin həyata keçirilməsində mühüm əhəmiyyətə malik olan Zəhmətkeş deputatları sovetinin səlahiyyəti müddəti 1978-ci il Azərbaycan SSR Konstitusiyası ilə iki ildən iki il yarıma qədər uzadıldı.

“Azərbaycan SSR kənd, qəsəbə zəhmətkeş deputatları soveti haqqında” Azərbaycan SSR Qanununda deputatlar sovetinin səlahiyyətləri müəyyən edilmişdi. Səlahiyyətlər müxtəlif sahələr üzrə təsnifləşdirilmişdi. Onlara planlaşdırma, uçot və hesabat sahəsində; büdcə-maliyyə işi sahəsində; kənd təsərrüfatı sahəsində; sənaye sahəsində; torpaqdan istifadə sahəsində; tikinti, nəqliyyat və rabitə sahəsində; ticarət, ictimai iaşə, əhaliyə məişət xidməti sahəsində; yerli idarəetmə orqanları mənzil-kommunal təsərrüfatı və abadlaşdırma sahəsində; əmək və ictimai təminat sahəsində və s. sahələrə aid olan səlahiyyətlər aid idi. Yerli sovetlərin icraedici orqanı qismində icraiyyə komitələri fəaliyyət göstərirdi. Təsərrüfat və mədəni quruculuq işlərinə rəhbərliyi kollegial orqan olan icraiyyə komitələri həyata keçirirdi. Komitənin tərkibinə sədr, sədrin müavinləri, sədr katibi və icraiyyə komitəsi üzvləri daxil idi. Qeyd olunan qanunlar vətəndaşlara yerli məsələlərin həll edilməsində iştirak etmək hüququ verirdi, lakin, bu mexanizm formal xarakter daşıyırdı, belə ki, bütün məsələlər

partiya orqanlarının nəzarəti ilə həyata keçirilirdi.

Müstəqil Azərbaycan Respublikasının ilk Konstitusiyası 12 noyabr 1995-ci il tarixində ümumxalq səsverməsi (referendum) yolu ilə qəbul edilmişdir. Qəbul olunmuş Konstitusiyada yerli demokratiyanın həyata keçirilməsinə zəmin yaradan və siyasi-iqtisadi cəhətdən müstəsna əhəmiyyət kəsb edən yerli özünüidarə orqanlarının-bələdiyyələrinin yaradılması nəzərdə tutulmuşdu. Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdiyi andan etibarən ölkə ərazisində 5 bələdiyyə seçkisi keçirilib. 1999-cu il dekabrın 12-də Azərbaycanda ilk bələdiyyə seçkiləri keçirildi. İlk bələdiyyə seçkilərinə hazırlıq dövründə püşkatma yolu ilə 74 ərazi seçki komissiyası və 4683 məntəqə seçki komissiyası yaradılmışdır. Seçkilərdə 43 min nəfərdən çox vətəndaş bələdiyyə üzvlüyünə namizəd olmaq üçün müraciət etmiş, səsvermənin nəticəsi olaraq isə 20456 nəfər bələdiyyə üzvü seçilib. Seçkilərdə seçici siyahısına daxil olmuş seçicinin 52,6 faizi iştirak etmişdir. Demokratik qaydada, seçicilərin yüksək fəallığı ilə keçirilmiş seçkilər nəticəsində Azərbaycan Respublikasında 51 şəhər, 8 şəhərdə rayon, 123 qəsəbə və 2409 kənd bələdiyyəsi seçilmişdir. 1999-cu ildə ilk keçirilmiş bələdiyyə seçkilərindən sonra növbəti bələdiyyə seçkiləri

17 dekabr 2004-cü ildə keçirildi. Ümumən ölkə üzrə 2731 bələdiyyəyə seçki keçirilmiş və bu seçkilərdə 38041 namizəd iştirak etmişdir[12].

2009-cu ilin dekabrın 23-də Azərbaycan Respublikasında növbəti bələdiyyə seçkiləri keçirilmişdir. Seçkilərdə qalib gəlmiş şəxslərin 10 min 705-nin namizədliyi siyasi partiyalar, 77-nin namizədliyi təşəbbüs qrupları, 4809 nəfərin namizədliyi isə özləri tərəfindən irəli sürülmüşdür. Ümumiyyətlə, seçkilərdə 4 min 813 seçki məntəqəsi fəaliyyət göstərmişdir, seçkilərdə iştirak edən seçicilərin sayı isə 4 milyon 600 min təşkil etmişdir[12].

2014-cü il 23 dekabrda sonuncu bələdiyyə seçkiləri keçirilmişdir. Seçkilərin hazırlanması və keçirilməsi dövründə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının, Seçki Məcəlləsinin və digər qanunvericilik aktlarının norma və tələblərinə riayət olunmaqla, qeydə alınmış 37077 bələdiyyə üzvlüyünə namizədə təşviqat dövründə bərabər şərait yaradılmışdır. Bütün bələdiyyə üzvlərinin 35%-i yaxud 5236 nəfəri qadınlar, 36.4%-i və ya 5450 nəfəri gənclərdir.[3,s.6]

Qeyd olunanlardan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, Azərbaycanda yerli özünüidarəetmənin yaranması və formalaşması uzun inkişaf yolu keçmişdir.

İstifadə edilmiş mənbələr:

1. Выдрин И.В. Местное самоуправление в Российской Федерации: от идеи к практике (конституционно-правовой аспект). Екатеринбург, 1998. С. 120.
2. Граверт Р. Финансовая автономия органов местного самоуправления в ФРГ // Государство и право. 1992. №10.
3. Евдокимов В.Б., Старцев Я.Ю. Местные органы власти зарубежных стран: правовые аспекты. М.: Спарк, 2001. С. 62.
4. Ежевский А-О. Местное самоуправление в Соединенном Королевстве Великобритании и Северной Ирландии: Дисс. на соиск. уч. степ. канд. юрид. наук. М., 2005. С. 12 — 47.
5. Животовская И.Г. Местные органы власти и предпринимательства в Италии. М., 1994. С. 8.
6. Куфакова Н.А. Местное управление в буржуазных странах, освободившихся от колониальной зависимости. М., 1969. С. 9.
7. Ökmen.M, Elma. Fikret. Türk Dünyasında yerel yönetimler.No:4, 2013.
8. Özkan.M. Fransada yerel yönetim yapısı. 5 dekabr 2009-cu il.
9. Wollmann. H. Local government Reforms in Great Britain, Sweden, Germany and France: Between Multi-Function and Single-Purpose Organisations.

İnternet resurs mərkəzləri:

10. <http://www.tarix.gov.az>.-Tarix İnstitutu.
11. <http://www.history.az>.-Tarix portalı.
12. <http://cec.gov.az>. –AR MSK-nın rəsmi saytı.
13. <http://www.belediyye.proline-az.com>. –Azərbaycan Bələdiyyələrinin elektron portalı.

Магеррамов Фуад Микаил оглы

Предлагаемая статья посвящена отличиями по вопросам местного самоуправления и местного самоуправления в странах СНГ. Согласно статье, автор описал легальную деятельность и вовлечение местного самоуправления в тех странах. Также автор отличает юридические отличиями между моделями местного самоуправления с различными моделями местного самоуправления.

Maharramov Fuad Mikail

Resume

The proposed article is dedicated to the differences on local self-government and local-government in CIS countries. According to the presented article, author described the legal activity and engagement of local self-government in some countries. Also author distinguished the legal differences between local self government models with different local government models.

QƏDIR RÖVŞƏN OĞLU XƏLİLOV

hüquq elmləri üzrə fəlsəfə doktoru Bakı Dövlət Universiteti, Hüquq fakültəsi,

Beynəlxalq xüsusi hüquq və Avropa hüququ kafedrasının doktorantı

Tel: +994 55 277 77 60

E-poçt: gadirkhalilov@yahoo.com

YERLİ ÖZÜNÜİDARƏETMƏNİN BEYNƏLXALQ HÜQUQI TƏMINATLARI

Açar sözlər: beynəlxalq hüquq normaları, daxili qanunvericilik, beynəlxalq müqavilə öhdəlikləri, beynəlxalq hüquq normalarının prioriteti, konstitusiyaya, yerli özünüidarəetmə

Bələdiyyə hakimiyyəti ilə bağlı birbaşa normalar universal səviyyədə mövcud olmasa da bu sahədə əlaqəli hüquqlar, o cümlədən insan hüquqları, özünüidarəetmə haqqında normalar İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında 1966-cı il beynəlxalq Paktında, Mülki və siyasi hüquqlar haqqında 1966-cı il beynəlxalq Paktında və s. beynəlxalq müqavilələrdə ifadə edilib.

Bilavasitə bələdiyyələr üzrə beynəlxalq hüquq normaları regional səviyyədə, xüsusən də Avropa Şurası, Müstəqil Dövlətlər Birliyi (MDB) və s. çərçivəsində qəbul edilib. Beynəlxalq müqavilələrdən 1985-ci il Yerli özünüidarəetmə haqqında Avropa Xartiyasını, Ərazi birliklərinin və ya hakimiyyətlərinin transsərhəd əməkdaşlığı üzrə Avropa çərçivə Konvensiyasını (1980) [5], Şəhər hüquqlarının Avropa Bəyannaməsini (1992), Şəhərlərin Avropa Xartiyasını (1992) [7], Avropada regionalizm üzrə Bəyannaməni (1996) [4], Regional özünüidarəetmənin Avropa Xartiyasını (1997) [6], Yerli və Regional Hakimiyyətlər Konqresinin yerli özünüidarəetmə haqqında Avropa Xartiyası prinsiplərinin izahı üzrə tövsiyələri və s. aid etmək lazımdır.

2009-cu il noyabrın 16 və 17-də Utrextdə (Hollandiyada) yerli və regional idarəetməyə cavabdeholan Avropa Şurası Nazirlər Konfransının 16-cı Sessiyasında Yerli Özünüidarəetmə üzrə Avropa Xartiyasının Yerli hakimiyyətin işlərində iştirak hüququna Əlavə Protokol (Additional Protocol of European Charter of Local Self-

Government) qəbul edilmişdir. Konfransda “21-ci əsrdə yerli və regional səviyyədə effektiv idarəetmə” və “Transsərhəd əməkdaşlıq” problemləri müzakirə obyektinə olmuş, eyni zamanda Protokolun imzalanması yerli səviyyədə yeni ölçüləri müəyyən edib. Protokol preambula və 7 maddədən ibarətdir. Protokol 1985-ci ildə qəbul edilmiş Xartiyadakı boşluğu doldurur. O vaxt yerli özünüidarəetmənin prinsipləri, yerli özünüidarəetmənin bütün kateqoriyalarının sistemi müqavilədə verilməmişdir. Xartiyada ifadə olunan iştirak prinsipinin Avropa Şurasına Üzv Dövlətlərin ümumilikdə malik olduğu vətəndaşların hüququ kimi qəbul edildiyinə baxmayaraq, bunun üçün əsas indiyə qədər Xartiyaya daxil edilməmişdir. İndi Əlavə Protokolda (m.1.1) nəzərdə tutulur ki, yerli səviyyədə iştirak hüququ hər kəsə aiddir və bu, qanunda ifadə edilməlidir. Bu hüququn həyata keçirilməsi üçün bütün mexanizmlər təfəssilatı ilə müəyyən edilir.

Seçki hüququnun məhdudlaşdırılması xüsusi halda yalnız konstitusiyaya və beynəlxalq hüquqa uyğun olaraq məhdudlaşdırıla bilər. Protokol yerli və regional səviyyədə Avropa Şurasının Üzv Dövlətlərində Effektiv İdarəetmənin [1] prinsiplərini müəyyən edir. İctimaiyyətin yerli və regional səviyyədə iştirakını təmin edir. Yerli demokratiya üçün Avropa Xartiyasının [2] qəbul olunmasından bəri baş verən dəyişikliklər baxımından Protokol xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Yerli səviyyədə baş verən məsələlərdə ictimai iştirak hüququna aid olan Yerli Özünüidarəetmə üzrə Avropa Xartiyasına Əlavə kimi digər razılaşmaları gündəmə gətirir. Məsələn, yerli səviyyədə ictimai kontekstdə xarici vətəndaşların

iştirakına aid olan Sazişə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Bundan başqa yerli səviyyədə ictimai kontekstdə vətəndaşların iştirakına dair Məsləhət, yerli və regional səviyyədə iştirak və iştirak siyasətinin qiymətləndirilməsi, təftişi və monitorinqinə dair Üzv Dövlətlərin Nazirlər Komitəsindən Məsləhəti də qeyd edilməlidir.

Protokol dövlətlərin siyasi sisteminə təsir edir. Regional və yerli səviyyədə iştirakla bağlı yeni dəyişikliklər sayəsində hökumət quruluşunun demokratik və konstitusional keyfiyyəti əhəmiyyətli dərəcədə artır. Hesab olunur ki, yalnız yerli səviyyədə iştirakın hər kəsə verilməsi demokratik idarəetmə üçün deyil, həmçinin, müxtəlif hökumət səviyyələrində effektiv idarəetmə üçün zəmanət verir.

Azərbaycan Respublikası Protokolu ratifikasiya etməmişdir. Xartiyanın davamı olmaqla yerli özünüidarəetmə hakimiyyətinin hüquqiliyini yeni səviyyəyə qaldırılmasını nəzərdə tutur.

Protokola görə ictimai iştirakın həyata keçirilməsi zamanı yerli özünüidarəetmənin məsuliyyəti etik normaların şərtlərinə və şəffaflıq prinsipinə uyğunlaşdırılmalıdır. İstənilən qanunvericilik və d. məhdudiyət siyasi demokratiyanın səmərəliliyinə xidmət etməlidir. Protokol çərçivə xarakterli akt olduğu üçün yerli özünüidarəetmədə iştirak hüququnun həyata keçirilməsi hüququnun təmin edilməsi üçün daxili qanunvericilik tədbirləri də reallaşdırılmalıdır. Protokolun 3-cü maddəsində onun tətbiq edildiyi hakimiyyət qeyd edilir. Həmin maddəyə görə bu Protokol iştirakçı tərəfin bütün yerli özünüidarəetmə qurumlarına tətbiq edilir. Eyni zamanda iştirakçı tərəf istənilən vaxt bu və ya digər yerli özünüidarəetmə ərazisinə Protokolun tətbiqi ilə bağlı qeyd-şərt edə bilər. Qeyd-şərt Protokolun həm tətbiqi, həm də istisna edilməsi ilə əlaqədar ola bilər. Yerli Özünüidarəetmə üzrə Avropa Xartiyasının Yerli hakimiyyətin işlərində iştirak hüququna Əlavə Protokol 8 Avropa Şurası üzv dövlətinin ratifikasiyasından sonra qüvvəyə minməli idi. Hazırda 12 dövlət Protokolun iştirakçısıdır.

Yerli özünüidarəetmə ilə bağlı beynəlxalq normaların bir qismini də qeyd etdiyimiz

kimi beynəlxalq təşkilatların proqram xarakterli tövsiyələri təşkil edir. Bunlardan bələdiyyələrarası əməkdaşlıq sahəsində ən yaxşı təcrübələr üzrə BMT İnkişaf Proqramı, Avropa Şurası tərəfindən birgə hazırlanan təlimatlar Azərbaycan Respublikası üçün Avropa Birliyinin dəstəklədiyi və Avropa Şurasının həyata keçirdiyi 2015-2017-ci illərdə Şərq Tərəfdaşlığı üzrə Əməkdaşlığın Çərçivə Proqramının icra sənədi qeyd edilə bilər. Bu proqramın əsas məqsədi müvafiq qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi vasitəsilə Şərq Tərəfdaşlığı Proqramının iştirakçısı olan ölkələrdə, o cümlədən Azərbaycan Respublikasında yerli özünüidarə islahatlarına dəstək verməkdir.

Proqramın əsas istiqamətlərindən biri də Azərbaycan Respublikasında bələdiyyələrin mövcud durumunun qiymətləndirilməsi yerli özünüidarə qurumlarının funksiyalarının icrasına təminat verən hüquqi, siyasi və təşkilati çərçivələrini müəyyənləşdirməkdir. Sənəddə yalnız mövcud durumun qiymətləndirilməsi deyil, həmçinin bələdiyyələrin inkişafı üçün real potensiala malik sektorlar, ictimai xidmət növləri nəzərdən keçirilir. İnkişaf məqsədilə tövsiyələr ifadə olunur.

Postsovet dövlətləri üçün yeni məzmununda yerli özünüidarəetmə üzrə beynəlxalq normalar, onların üzv olduğu subregional təşkilatlar səviyyəsində də qəbul edilmişdir. Buna nümunə kimi 1994-cü il MDB iştirakçı dövlətlərinin Parlamentlərarası Assambleyasının iştirakçı-dövlətlərində yerli özünüidarəetmənin prinsipləri haqqında Bəyannaməni qeyd edə bilərik. Digər sahələrdə olduğu kimi yerli özünüidarəetmə sahəsində də ən təkmil regional normalar Avropa Şurası çərçivəsində fəaliyyət göstərdiyindən və Azərbaycan Respublikasının da bu qurumda üzv olduğundan həmin normaların daxili qanunvericiliklə müqayisəli təhlilinə çalışacağıq.

İfadə etdiyimiz beynəlxalq aktların əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, onlar bələdiyyə hakimiyyətinin reqlamentləşdirilməsini yeni səviyyəyə qaldırır. Məsələn, yerli özünüidarəetmə sahəsində beynəlxalq sənəd olan 15 oktyabr 1985-ci il tarixli “Yerli özünüidarəetmə haqqında” Avropa Xartiyası yerli özünüidarəetmə sisteminin

minimal hüquq və təşkilati standartlarını təsbit edərək göstərir ki, bu fəaliyyəti həyata keçirən orqanların müstəqilliyinə və azad şəkildə fəaliyyət göstərməsinə dövlət tərəfindən hüquqi və digər təminatlar yaradılmalıdır. Xartianın 2-ci maddəsində deyilir ki, yerli özünüidarə prinsipi ölkə qanunvericiliyində və imkan daxilində ölkənin konstitusiyasında (kurs – müəll.) təsbit olunmalıdır.

Xartiyaya qoşulmaq istəyən dövlət onun 11-ci maddə də (Yerli özünüidarə orqanları səlahiyyətlərinin və ölkə konstitusiyasında və qanunvericiliyində təsbit olunmuş yerli özünüidarə prinsiplərinə riayət edilməsinin sərbəst həyata keçirilməsini təmin etmək üçün məhkəmə müdafiəsi hüququna malik olmalıdırlar) daxil olmaqla ən azından on maddəsi üzrə öhdəlik götürməlidir. Azərbaycan Respublikası Xartianın 17-dən çox maddəsinə qoşulub. Azərbaycan Respublikasında yerli özünüidarəetmə ilə bağlı hüquqi münasibətləri tənzimləyən əsas beynəlxalq akt kimi Avropa Xartiyası qanunvericilik sisteminin ayrılmaz tərkib hissəsinə çevrilmişdir. Belə ki, Yerli özünüidarəetmə haqqında Avropa Xartiyasının təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Qanunu 25 dekabr 2001-ci il tarixində qəbul edilmiş və 2002-ci ildə hüquqi qüvvəyə minmişdir.

Azərbaycan Respublikası Avropa Xartiyasına və d. beynəlxalq aktlara tərəfdar çıxmaqla özünün daxili qanunvericiliyini beynəlxalq hüquq normalarına uyğun formalaşdırmağa başlamışdır. Bu yolla həm xüsusi qanunvericilik (məsələn, Bələdiyyələrin statusu haqqında, Yerli rəy sorğusu haqqında, Yerli vergilər və ödənişlər haqqında, Bələdiyyələrin birgə fəaliyyəti, birləşməsi, ayrılması və ləğv edilməsi haqqında, Bələdiyyələrin maliyyə əsasları haqqında Qanunları) aktları, həm də bu və ya digər formada bələdiyyələrin də fəaliyyəti ilə əlaqəli olan qanunvericilik (məsələn, Ekoloji təhlükəsizlik haqqında, Ətraf mühitin mühafizəsi haqqında, Xüsusi mühafizə olunan təbiət əraziləri və obyektləri haqqında və s.) aktları dəyişiklik və yeniliyə, təkmilləşməyə məruz qalmışdır. Yalnız Bələdiyyələrin statusu haqqında

Qanuna Xartianın müəyyən etdiyi öhdəliklər istiqamətində 17-dən çox dəyişiklik edilib.

Xartiyaya qoşulmaqla bələdiyyələrin müstəqilliyi, dövlət hakimiyyət sistemindən fərqli olması, onların müstəqilliyinin əsaslarının təminatlandırılması, yerli özünüidarəetmə orqanlarının öz qanuni hüquq və mənafelərinin məhkəmə müdafiəsi hüququ, bələdiyyə qurumlarının birlik və ya ittifaqlar yaratmaq hüququ, dövlət hakimiyyət orqanlarının yerli özünüidarəetmə orqanlarına zəruri vəsaitlə təmin etməklə müəyyən dövlət səlahiyyətləri vermək və onların həyata keçirilməsinin qanuniliyini və məqsədəməvafiqliyini nəzərdə saxlamaq hüququ, yerli özünüidarəetmə orqanlarının səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsinin qanuniliyinə dövlət nəzarət hüququ və s. kimi məsələlər yeni məzmununda formalaşdırılıb.

Bir sıra məsələlər daha öncədən özünün konstitusiyaya əsasına malik olub. Məsələn, Xartianın 2-ci maddəsindən irəli gələn öhdəliyini Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya qaydasında həmin akta tərəfdar çıxmaqdan çox öncə təmin etmişdir. Bu onu göstərir ki, Azərbaycan Respublikası özünün Konstitusiyasını qəbul edərkən Avropa dəyərlərinə, xalq hakimiyyəti prinsiplərinə dövlət siyasəti kimi baxmışdır. Məlum olduğu kimi yerli özünüidarəetmə hakimiyyəti həyata keçirilərkən müstəqilliyə əsaslanır və qəbul edəcəyi qərarları hər hansı bir dövlət hakimiyyət qurumu ilə öncədən razılaşdırmır. Başqa sözlə, yerli özünüidarəetmənin bu özünüidarəetmə funksiyası Xartianın 4-cü maddəsinin 2-ci hissəsində ifadə edilib. Həmin maddədə deyilir ki, yerli özünüidarəetmə qanunla müəyyən edilmiş hüdudlarda onların səlahiyyət dairəsindən kənara çıxmayan və hər hansı digər hakimiyyət orqanlarının səlahiyyətinə daxil olmayan hər bir məsələ üzrə öz təşəbbüsünü realizə etmək üçün tam fəaliyyət azadlığına malikdir. Xartianın ifadə etdiyimiz müddəasını Konstitusiyanın 146-cı maddəsi də nəzərdə tutur.

Xartianın 4-cü maddəsinin 1-ci hissəsində yerli özünüidarəetmənin səlahiyyətlərinə, daha doğrusu səlahiyyətlərin qanunvericilik qaydasında ifadə edilməsi zərurətinə həsr edilib.

Burada da səlahiyyətlərin konstitusiyaya qaydasında “və ya” qanunla təsbit edilməsi zərurəti tövsiyə edilir. Konstitusiyanın 144-cü maddəsi Xartiyaya uyğun olaraq bələdiyyələrin səlahiyyətlərinə həsr edilib. Maddədə səlahiyyətlərin müəyyən bir dairəsi ifadə edilmiş, Bələdiyyələrin statusu haqqında Qanunda isə, müəyyən sahələr üzrə, ayrı-ayrı müddələrdə (m.4; 5; 6; 10; 37; 38; 39 və s.) bu səlahiyyətlər təsbit edilmişdir.

Məlum olduğu kimi istənilən hakimiyyətin fəaliyyət müstəqilliyini şərtləndirən əsas amillərdən biri onun maliyyə müstəqilliyinə malik olmasıdır. Xartiyanın 9-cu maddəsində yerli özünüidarəetmə orqanlarına kifayət qədər maliyyə resurslarına malik olmaq və səlahiyyətlərin həyata keçirilməsi zamanı bu vəsaitlərə sərbəst surətdə sərəncam verə bilmələri nəzərdə tutulmuşdur. Qeyd edilən maddənin 2-ci hissəsində deyilir ki, yerli özünüidarə orqanlarının maliyyə vəsaitləri konstitusiyaya ilə, yaxud qanunla onlara verilən səlahiyyətlərə mütənasib olmalıdır. Lakin Xartiyanın bu müddəası yerli özünüidarəetməyə həmin hüquqların verilməsini milli iqtisadi siyasət imkanları çərçivəsi ilə məhdudlaşdırır. Müvafiq maddənin 1-ci hissəsində deyilir ki, yerli özünüidarə orqanlarının milli iqtisadi siyasət çərçivəsində kifayət qədər maliyyə vəsaitlərinə malik olmaq hüququ vardır,... Bu maddənin 1-ci hissəsinin müvafiq formulu nəinki milli iqtisadi siyasət imkanlarını, daha çox bələdiyyələr üçün ayrılan vəsaitin məhdudlaşdırılmasına “xidmət etmək” təəssüratı yaratmaqdadır. Təbii haldır ki, bələdiyyənin kifayət qədər vəsaitləndirilməsi dövlətin iqtisadi gücündən asılıdır. Bu mənada qeyd-şərt etmək təəssüratı yaradan bu hissənin ləğv edilməsi daha düzgün olardı.

Bələdiyyələrin statusu haqqında Qanun bu məsələdə daha məqbul ifadəyə malikdir. Qanunun 41-ci maddəsinin I hissəsində deyilir ki, qanuna uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının dövlət orqanları bələdiyyələrə verilmiş səlahiyyətlərin normal yerinə yetirilməsi kifayət edən yerli büdcələrin zəruri xərclərinin ödənilməsi üçün gəlir mənbələrini təsbit etmək yolu ilə bələdiyyələrin büdcələrini formalaşdırırlar.

Xartiyanın 9-cu maddəsinin 7-ci hissəsi yerli özünüidarəetmə qurumlarının müstəqilliyinə

daha bir təminat yaradır. Maddədə deyilir ki, yerli özünüidarə orqanlarına verilən subsidiyalar imkan daxilində müəyyən layihələrin müəyyənləşdirilməsi üçün nəzərdə tutulmamalıdır. Subsidiyaların verilməsi yerli özünüidarə orqanlarının özlərinin səlahiyyətləri sahəsində siyasət seçimində əsas sərbəstliyinə ziyan vurmamalıdır. Normanın məzmunu ona yönəlib ki, yerli özünüidarəetmənin siyasətinə qarşı maliyyə təsir vasitəsindən istifadə edilməməli, verilən subsidiyalar konkret proqramların maliyyələşdirilməsi üçün irəlicədən təyinatlanmamalıdır. Subsidiyaların verilməsi yerli özünüidarəetmənin səlahiyyət dairəsinə aid olan yerli siyasətin azad seçimi prinsipinə zidd olmamalıdır. Lakin yenə də Xartiyanın müvafiq müddəasındakı “imkan daxilində” termini yerli özünüidarəetmə orqanlarının müstəqilliyinə xələl gətirmək xüsusiyyəti daşıyır. Xüsusən də, maliyyə böhranları zamanı bu arqument bələdiyyələrin fəaliyyətini məhdudlaşdırmaya əsas verə bilər [9]. Bu hal əslində bələdiyyə büdcələrinə sərbəst sərəncam vermək prinsipinə də ziddiyyət yaradır. Bələdiyyələrin statusu haqqında Qanunun 40-cü maddəsinin 2-ci hissəsində deyildiyi kimi bələdiyyələr yerli büdcələrin vəsaiti barəsində müstəqil sərəncam verirlər.

Konstitusiyanın 144-cü maddəsi yerli özünüidarəetmə orqanlarının maliyyə-iqtisadi sahədə müstəqil olaraq həyata keçirdiyi səlahiyyətlərə yerli vergilərin və ödənişlərin müəyyən edilməsi, yerli büdcənin və onun icrası haqqında hesabatların təsdiq edilməsi, bələdiyyə mülkiyyətinə sahiblik, istifadə və sərəncam verməsi və s. kimi məsələləri aid edir. Yerli vergilər və ödənişlər bələdiyyələrin fəaliyyətinin xüsusi bir sahəsini, onların normal mövcudluğunu təmin edir. Bu məsələ Konstitusiyada ifadə edilməklə eyni zamanda ayrı-ayrı qanunvericilik aktlarında təsbit edilib. Azərbaycan Respublikasında vergi məsələləri üzrə mühüm qanunvericilik aktı Vergi Məcəlləsidir. Vergi Məcəlləsi vergitutma ilə bağlı ümumi prinsipləri müəyyən edən qanunvericilik aktı olmaqla bərabər bələdiyyə hakimiyyət qurumlarının vergi sferasında fəaliyyətinin də ümumi parametrlərini müəyyən edir. Vergi Məcəlləsinin 8-ci maddəsi bilavasitə

yerli vergilərə, bələdiyyə vergilərinə həsr edilib. Yerli (bələdiyyə) vergilər və ödənişlər haqqında 2001-ci il AR Qanununun 3-cü maddəsinə görə bələdiyyələrə müəyyən növ ödənişlər almaq səlahiyyəti verilib. Burada yerli vergilərin anlayışının verilməsi ilə bərabər (m.3.1), yerli ödənişlərin hansı mənbədən ödənilməsi də ifadə edilib. Qanunun 3.3 maddəsində deyilir ki, bələdiyyələr tərəfindən tətbiq edilən ödənişlər bu qanunla müəyyənləşdirilən ödənişlərdən, habelə yerli rəy sorğularının nəticələri əsasında həyata keçirilən məqsədli layihələrin müəyyənləşdirilməsi üçün hüquqi və fiziki şəxslərin öhdəliklərindən, könüllü birdəfəlik ödənişlərdən ibarətdir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 73-cü maddəsinin 2-ci hissəsinə və Vergilər Məcəlləsinin 1.1 maddəsinə görə vergi və ödənişlər qanuni əsasa malik olmalıdır. Başqa sözlə, vergilərin müəyyən edilməsi üzrə ümumi siyasəti ehtiva edən qanunvericilik funksiyasının yalnız dövlət hakimiyyətinə mənsub olması bələdiyyələrin vergi və ödənişləri müstəqil surətdə müəyyən etmək səlahiyyətinin məhdudlaşdırılması anlamına gəlməməlidir. Azərbaycan Respublikasının 1999-cu il “Bələdiyyələrin maliyyəsinin əsasları haqqında” Qanunun 7-ci maddəsində nəzərdə tutulan vergi dərəcələrinin yuxarı həddinin müəyyən edilməsi, tətbiqinin zərurəti və konkret dərəcələrinin yerli şəraitdən asılı olaraq bələdiyyələrinin qərarları ilə müəyyənləşdirilməsini, bələdiyyələr tərəfindən müstəqil olaraq özlərinin xüsusi vergilərini tətbiq etmək imkanını onların maliyyə müstəqilliyinə verilən təminat kimi dəyərləndirmək lazımdır.

Həm “Yerli (bələdiyyə) vergilər və ödənişlər haqqında”, həm də “Bələdiyyələrin maliyyəsinin əsasları haqqında” Qanunlar bələdiyyələrin beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlıqda iştirakını ehtiva etməməsi də qeyd edilməlidir. Bələdiyyələrin sosial-iqtisadi inkişafı üçün sərmayələrə, xüsusən də xarici sərmayələrə ciddi zərurət duyması qanunvericilik qaydasında xarici sərmayədarların vergi güzəştləri, ikiqat vergi qoyma və s. kimi məsələlər də tənzimlənməlidir [3]. Bu mənada ifadə etdiyimiz son iki qanunvericilik aktlarında beynəlxalq əməkdaşlıq məsələləri, beynəlxalq

müqavilələrin prioritet əhəmiyyət kəsb etməsinin nəzərdə tutulması məqsədamüvafiq olardı. Xüsusən də, Vergilər Məcəlləsinin 2.5; 2.6-cı maddələrinin formulundan istifadə edilə bilər.

Bələdiyyələrlə bağlı bütün aktlar, o cümlədən tərəfdar çıxılan beynəlxalq müqavilələr, qanunvericilik aktları, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanları və sərəncamları qanunvericiliyə uyğun olaraq rəsmi nəşrlərdə dərc olunur. Normativ-hüquqi aktlar haqqında Azərbaycan Respublikasının 2010-cu il Qanununa görə rəsmi qaydada dərc olunmuş normativ hüquqi aktlar qüvvəyə mindikdən sonra onların hər hansı orqan tərəfindən yerlərə göndərilmiş faktından asılı olmayaraq, bütün dövlət orqanları və vəzifəli şəxslər tərəfindən tətbiq və icra olunmalıdır. Azərbaycan Respublikası qanunları, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanları və Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarları, onların özündə başqa müddət nəzərdə tutulmamışdırsa, dərc edildiyi gündən qüvvəyə minir.

İfadə etdiyimiz prinsip bələdiyyələrin əsaslarının təmin edilmədiyini halda hüquqi məsuliyyəti nəzərdə tutur. Bununla da yerli özünüidarəetmə siyasi sistemin əhəmiyyətli elementi kimi tanınmaqla qanunvericilik tənzimlənməsinin bütün təminatlarına malik olur [8]. Qanunun xüsusi bir prosedur qaydasında hazırlanması, müzakirəsi, qəbulu və dərc edilməsi digər sferalarda olduğu kimi bələdiyyələrin fəaliyyət sferasında da xüsusi bir təminatın yaradılmasıdır. Yerli özünüidarəetmənin qanunçuluq prinsipi həm tərəfdar çıxılan beynəlxalq hüquqi normaları, həm də daxili qanunvericilik aktları, o cümlədən Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası, Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrin bağlanması, icrası və ləğvi qaydaları haqqında (1995), Normativ hüquqi aktlar haqqında (2010) Qanunları və d. aktları ilə tənzimlənir.

Beləliklə, bələdiyyə qanunvericiliyi yerli əhəmiyyətli məsələlərin həlli üzrə bələdiyyə orqanlarının fəaliyyətinə dövlət hakimiyyət orqanlarının müdaxiləsini qadağan etməklə yerli özünüidarəetmənin müstəqilliyini təminatlandırır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı:

1. 5 Addink G.H., Effektiv İdarəetmənin Prinsipləri: İnzibati Hüquqdan dərslər Körtin D.M., Vessel R.A., (red.), Effektiv İdarəetmə və Avropa İttifaqı: anlayışlar, müəssisələr və mahiyyətə dair düşüncələr, Antverp: Intersentia 2005, səh. 21-48.
2. 6 Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinin Sənədləri (2009)76, 5 May 2009; Parlament Assambleyasının nöqteyi-nəzəri, 15 İyun 2009, Sən. 11950. Məsləhətlərə bax M (81)8, M (96)2 və Məs (2001)19.
3. 8 Yerel və Bölgəsel Demokratsinin Elli Yılı. Ankara: EPA-MAT Basım Yayım Tic. Ltd. Şti. 2007, (85s.) s.62-63
4. 3 Декларация по регионализму в Европе. Страсбург, 1996; http://www.aer.eu/fileadmin/user_upload/PressComm/Publications/DeclarationRegionalism/.dam/110n/ru/DR_RUSSE.PDF
5. 1 Европейская рамочная конвенция о приграничном сотрудничестве территориальных сообществ и властей, Мадрид, 1980; <http://lawmix.ru/abro/11399>
6. 4 Европейская Хартия регионального самоуправления. Страсбург, 1997; <http://vasilieva.narod.ru/mu/csipfo/kpr/frames/guide/conglocregauthor.htm>
7. 2 Материалы XXVII сессии Постоянной Конференции местных и региональных органов власти в Европе. Страсбург, 1992; <http://www.uristinfo.net/2010-12-18-14-34-28/42-pdbilenchuk-mistseve-samovrjaduvannja-v-ukrayini/743-evropejskaja-hartija-gorodov.html>
8. 9 Слива А. Местное самоуправление ограничено только законом. Законность. 1996, №3, с.26-29
9. 7 Local Government in critical Times: Policies For Crisis, Recovery and Sustainable Future. Council of Europe Texts. Ediled by Kenneth Davey. 2012. Strasburg p.61-62, (152p.)

Yerli özünüidarəetmənin beynəlxalq hüquqi təminatları

Xülasə

Məqalədə yerli özünüidarəetmənin beynəlxalq hüquqi təminatları olaraq həm spesifik, həm də ümumi xarakterli beynəlxalq müqavilələr tədqiq edilir. Beynəlxalq aktların əhəmiyyətindən danışılarkən qeyd edilir ki, beynəlxalq aktlar bələdiyyə hakimiyyətinin reqlamentləşdirilməsini yeni səviyyəyə qaldırır. Yerli özünüidarəetmə sahəsində beynəlxalq sənədlər yerli özünüidarəetmə sisteminin minimal hüquq və təşkilati standartlarını təsbit edərək bu fəaliyyəti həyata keçirən orqanların müstəqilliyinə və azad şəkildə fəaliyyət göstərməsinə dövlət tərəfindən hüquqi və digər təminatların yaradılması zərurətini nəzərdə tuturlar. Bələdiyyə hakimiyyəti ilə bağlı ümumi xarakterli beynəlxalq müqavilələrdə, məsələn, insan hüquqları, özünüidarəetmə haqqında normaların da bu sahədə idarəetmə hüququ üzrə minimum standartları formalaşdırması ifadə edilib.

Международные правовые гарантии местного самоуправления

Резюме

Ключевые слова: международно правовые нормы, внутреннее законодательство, международно-договорные обязательства, приоритет норм международного права, конституция, местное самоуправление

В статье исследуется международные правовые гарантии местного самоуправления в качестве специфического также и общего характера международных договоров. Говоря о значении международных актов отмечается, что международные акты поднимает на новый уровень регламентацию муниципальной власти. Посредством установления минимальных правовых и организационных стандартов, международные документы в области местного самоуправления предусматривают необходимость создания независимых и свободных действий органов осуществляющих эту деятельность правовых и других гарантий со стороны государства. В международных договорах общего характера об органах муниципальной власти, например, по правам человека, отмечается что в положениях о самоопределении также были указаны на минимальные стандарты формирования по управленческому праву в этой области.

International legal guarantees of local self-government

Summary

Keywords: international legal norms, domestic law, international treaty obligations, priorities for international legal norms, constitution, local self-government

The article examines the international legal guarantees of local self-government as well as specific and general international treaties. Focusing on the significance of international acts noted that international acts raises to a new level reglementation of the municipal authorities. By setting the minimum legal and organizational standards, international documents in the field of local self-government include necessity of creation independent and free actions of carrying out this activity legal and other guarantees from the state. In the international treaties a general character on the municipal authorities, for example, Human Rights, noted that the provisions on self-determination is also indicated on the minimum standards for the formation of management rules in this area.

ORUC CƏMİL OĞLU MƏMMƏDOV

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin (UNEC) Tədris-metodiki mərkəzinin direktor müavini, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

DÖVLƏT QULLUĞU PEŞƏKAR ƏMƏK FƏALİYYƏTİNİN XÜSUSİ NÖVÜ KİMİ: HÜQUQİ MODELİ

Açar sözləri: dövlət qulluğu, dövlət qulluqçusu, dövlət qulluğu fəaliyyəti, peşəkar əmək fəaliyyəti, hüquq model

Problemin aktuallığı. Ümummilli Lider Heydər Əliyevin Azərbaycan dövlətinin inkişaf konsepsiyası mütərəqqi təməllər üzərində qurulmuş və müasir dövrdə möhtərəm Prezidentimiz İlham Əliyev cənabları tərəfindən uğurla davam və inkişaf etdirilərək həyata keçirilir.

Ümummilli Lider Heydər Əliyevin memarı olduğu Azərbaycan Respublikasının 12 noyabr 1995-ci il tarixli ilk milli Konstitusiyası [2], “Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında hüquqi islahat komissiyasının yaradılması haqqında” 21 fevral 1996-cı il tarixli Sərəncamı [4], “Azərbaycan Respublikasının dövlət idarəetmə sistemində islahatlar aparılması üzrə dövlət komissiyasının yaradılması haqqında” 29 dekabr 1998-ci il tarixli Fərmanı [5], Dövlət qulluğu haqqında Azərbaycan Respublikasının 21 iyul 2000-ci il tarixli Qanunu [12], Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev cənablarının müəllifi olduğu Azərbaycan dövlətinin müasir inkişaf modelinin əsaslarını özündə ehtiva edən “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyası” [7] və digər müvafiq hüquqi aktlar tarixi, sosial, siyasi, hüquqi və milli-mənəvi dəyərlər baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir, Azərbaycan dövlətinin uzunmüddətli inkişaf konsepsiyasının təməl prinsiplərini, o cümlədən də dövlət qulluğu sisteminin, dövlət qulluğu hüquq institutunun inkişaf istiqamətlərini və tənzimləmə metodlarını özündə ehtiva edir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev cənabları dövlət qulluğu siyasətinin və dövlət qulluğu fəaliyyətinin

əhatə dairəsini kompleks qiymətləndirərək ifadə etmişdir ki, «dövlət qulluğu siyasətinin əsas məqsədi ölkəmizdə səmərəli, məsuliyyətli və demokratik idarəçiliyin yaradılmasından, dövlət orqanlarının fəaliyyətində çevikliyin və şəffaflığın gücləndirilməsindən, o cümlədən vətəndaşların qayğı və ehtiyaclarının daha dolğun təmin edilməsindən ibarətdir» [1, s.76]. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev cənabları tərəfindən müasir dövlət qulluğu sisteminin yaradılması dövlət siyasətinin əsas vəzifələrindən biri, dövlət qulluğu işə dövlət siyasətinin həyata keçirilməsinin əsas təminat vasitəsi və xüsusi fəaliyyət növü kimi ifadə edilmişdir. Bu ideyalarda dövlət qulluğu Azərbaycan ictimai elminin tədqiqat obyektinə kimi ehtiva olunmuş, dövlət qulluğunun əsas elmi-tədqiqat istiqamətləri, ümumi elmi-nəzəri və təcrübi əhəmiyyəti müəyyən edilmiş, ictimai elmlərin, o cümlədən də hüquq elminin qarşısında həlli zəruri olan bir sıra əsaslı vəzifələr qoyulmuşdur.

Dövlət qulluğunu peşəkar əmək fəaliyyətinin xüsusi növü kimi xarakterizə edən baza normativ hüquqi akt Dövlət qulluğu haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunudur [12]. Akademik R.Ə.Mehdiyev həmin Qanununa yüksək dəyər verərək qeyd etmişdir ki, «Bu Qanun dövlət orqanlarının üzərinə düşən funksiyaların səmərəli şəkildə yerinə yetirilməsinə xidmət edən təcrübəli, peşəkar və etibarlı işçi korpusunun formalaşdırılmasını və inkişafını stimullaşdırır» [22, s.575]. Prof. Ə.Z.Abdullayev dövlət qulluğuna dair problemləri kompleks xarakterizə edərək qeyd etmişdir ki, inzibətçiliklə bilavasitə bağlı olan elm sahələrinin inkişafı müasir demokratik dövlətlərin diqqətindən yayınmır. Hesab edilir ki, nəzəriyyə və praktikanın qarşılıqlı

əlaqəsini nəzərə alaraq sivil, bütün hakimiyyət atributlarına malik dövlətin qurulması tələbinin yerinə yetirilməsi üçün dövlət qulluğunun nəzəri-konseptual əsasları yaradılmalıdır [15, s.259].

Dövlət qulluğu peşəkar əmək fəaliyyətinin xüsusi növü kimi mürəkkəb tərkib elementlərinə və özünəməxsus hüquqi modelə malikdir. Dövlət qulluğu institutu peşəkar fəaliyyət sahəsi olaraq geniş xarakterizə olunur və siyasi (xüsusi ilə dövlət idarəçiliyi), iqtisad, tarix, hüquq, sosiologiya, psixologiya, pedaqogika və s. elm sahələrinin tədqiqat obyektini kimi çıxış edir. Dövlət qulluğu hüquq institutu olaraq böyük əhəmiyyət kəsb edir və geniş hüquqi tənzimləmə bazasına malikdir.

Yuxarıda qeyd olunanların kontekstində demək olar ki, dövlət qulluğunu peşəkar əmək fəaliyyətinin xüsusi növü kimi xarakterizə edən cəhətlərin, onun tərkib elementlərinin, məcmu olaraq hüquqi modelinin elmi-nəzəri təhlili məhz bu tip vəzifələrdən və həlli zəruri olan aktual problemlərdən biridir. Dövlət qulluğu sahəsində yaranan ictimai münasibətlər kompleks hüquqi xarakter daşıyır və dövlət qulluğu hüquq institutunun bütövlüyünü təmin edir. Dövlət qulluğu hüquq institutunu əhatə edən ictimai münasibətlər hüququn müxtəlif sahələrinin qarşılıqlı vəhdətini özündə ehtiva edir. Dövlət qulluğu dövlət qulluqçuları vasitəsi ilə həyata keçirilir və peşəkar əmək fəaliyyətinin xüsusi növü kimi xarakterizə olunur. Heç şübhəsiz ki, dövlət qulluğu peşəkar əmək fəaliyyətinin xüsusi növü olaraq əmək hüquq münasibətləri sistemində daxil olur və ictimai əməyin tərkib hissəsi kimi çıxış edir.

Tədqiqatın məqsədi dövlət qulluğunu peşəkar əmək fəaliyyətinin xüsusi növü kimi xarakterizə edən hüquqi tərkib elementlərinin - hüquqi modelinin müəyyən edilməsindən ibarətdir. Göstərilən məqsədə nail olmaq üçün tədqiqat zamanı qarşıya aşağıdakı vəzifələr qoyulmuşdur: dövlətqulluğunupeşəkarəmək fəaliyyətininxüsusi növü kimi xarakterizə edən konstitusion, dövlət qulluğu və əmək hüquqi tərkib elementlərinin - hüquqi modelinin xarakterik xüsusiyyətlərini müəyyən etmək; həmin sahə üzrə normativ və elmi-nəzəri müddəaları ümumiləşdirmək; təcrübi problemlərin həlli yollarını müəyyən etmək;

qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsinə və müasir elmi-nəzəri konsepsiyanın formalaşdırılmasına dair mülahizələr irəli sürmək.

Əsas materialın şərhini. Azərbaycan Respublikasında uğurla həyata keçirilən səmərəli və məqsədyönlü islahatlar bütün sahəni əhatə etməklə kompleks xarakter daşıyır və müasir hüquqi dövlətin hərtərəfli inkişafının Azərbaycan modelinin tərkib hissəsini təşkil edir. Ədəbiyyatda qeyd olunur ki, cəmiyyət həyatının müxtəlif sahələrində qazanılmış nailiyyətlərin başlıca səbəblərindən biri də güclü və işgüzar dövlətin olmasıdır. Belə bir dövlətin olması üçün isə hüquq mühafizə orqanları və ordu ilə yanaşı peşəkarlıq səviyyəsi, işgüzarlığı yüksək olan idarəçilik sistemi də zəruri şərtlərdən biridir [15, s.5]. Həyata keçirilən islahatların təminat vasitələrindən biri kimi dövlət qulluğunun səmərəliliyi çıxış edir. Dövlət qulluğunun səmərəliliyi isə dövlət qulluqçularının peşəkar fəaliyyəti ilə sıx bağlıdır. Müasir dövlət qulluğunu şərtləndirən amillər sistemində dövlət hakimiyyətinin həyata keçirilməsi, hüquqi, demokratik vətəndaş cəmiyyətinin sürətli inkişafının təmin edilməsi və dövlətlə cəmiyyət arasında münasibətlərin tənzimlənməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir [24, s.63]. Dövlət qulluğunu şərtləndirən əsas elementlərdən biri peşəkarlıq anlayışıdır. Peşəkarlıq anlayışı, o cümlədən də bu anlayışın yaranmasına səbə olan digər anlayışlar terminoloji baxımdan maraq kəsb edir. Azərbaycan dilinin izahlı lüğətində «iş, əmək, peşə, peşəkar, peşəkarlıq, qulluq, qulluq etmək, qulluqçu, qulluqçuluq» kimi anlayışların mənaları izah edilmiş, bütün hallarda əsas məna kimi «iş» anlayışından istifadə olunmuşdur [8, s.589, 590, 108; 9, s.587, 207, 208]. Bu anlayışlar dövlət qulluğunu əmək fəaliyyətinin bir növü olaraq əhatə edir və onun əsas mahiyyətini, məzmununu şərtləndirir. Dövlət qulluğu ilə bağlı həyata keçirilən tədbirlərin mahiyyətini açan, onun məğzini müəyyən edən əsas anlayışlardan biri məhz peşəkarlıqdır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev cənabları peşəkar dövlət qulluğu fəaliyyətinin mahiyyətini şərh edərək qeyd etmişdir ki, «... dövlət qulluğunda olmaq

imtiyaz deyil, məsuliyyətdir, insanlara xidmət imkanındır. Tutduğu vəzifənin səviyyəsindən və əhəmiyyətindən asılı olmayaraq, dövlət qulluqçusu həmişə xatırlamalıdır ki, o, xalqın xidmətçisidir, insanlara xidmət, onların qayğıları ilə yaşamaq onun əsas vəzifəsidir [1, s.77-78]. Ədəbiyyatda haqlı olaraq qeyd olunur ki, müasir dövrdə rəhbər işçidən daha yüksək peşəkarlıq tələb olunur. İndi idarəçilik sözün əsl mənasında peşəkarlıq deməkdir, peşədir [15, s.8].

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev cənabları dövlət qulluqçularının peşə fəaliyyətinə yüksək dəyər verərək «Dövlət qulluqçularının peşə bayramı gününün təsis edilməsi haqqında» 25 may 2006-cı il tarixli Sərəncam [14] imzalamışdır. Həmin Sərəncamla müəyyən edilmişdir ki, «Azərbaycan Respublikasında demokratik, hüquqi və dünyəvi dövlət qurulması prosesində dövlət qulluğunun rolunu və Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Assambleyası tərəfindən iyunun 23-ü Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Dövlət Qulluğu Günü elan edildiyini nəzərə alaraq hər il iyunun 23-ü Azərbaycan Respublikasında Dövlət Qulluqçularının Peşə Bayramı kimi qeyd edilsin». Həmin Sərəncam dövlət qulluğu hüququ üçün mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir. Burada: dövlət qulluğu peşəkar fəaliyyət növü kimi ifadə edilmiş, dövlət qulluqçularının əməyinin qiymətləndirilməsi kontekstində peşə bayramı günü təsis edilmiş, dövlət qulluğu ictimai əməyin tərkib hissəsi, dövlət qulluqçularının peşəkar fəaliyyəti isə ictimai əməyin xüsusi növü kimi müəyyən edilmişdir.

Dövlət idarəçilik nəzəriyyəsində dövlət qulluqçularının peşə hazırlığı və peşə-ixtisas təhsili peşəkar dövlət qulluğu fəaliyyətinin əsas amillərindən biri kimi göstərilmişdir. Orada qeyd edilir ki, dövlət orqanlarının kadr heyəti – dövlət qulluqçuları – müxtəlif ixtisaslaşmaya malik olan peşəkar hazırlıqlı kadrlar korpusudur ki, özlərinin şəxsi və işguzar keyfiyyətləri və təhsilinə görə dövlət idarəetməsi funksiyalarını peşəkar səriştə ilə yerinə yetirməyə qadir olurlar. Onlar sayca böyük və yetərincə təsirli sosial qrupdur [15, s.118]. Ədəbiyyatda dövlət qulluqçusunun hazırlığı, yenidən hazırlığı və

təhsilinin artırılmasının prinsipləri üç qrupda: birinci - ümumi vətəndaş; ikinci - peşəkarlıq; üçüncü - korporativ daxili [30, s.328] prinsiplərdə birləşdirilmişdir.

Peşəkar qulluq fəaliyyəti daha geniş mənə ifadə edir və peşəkar dövlət qulluğu fəaliyyətindən fərqli elementlərə malikdir. Burada peşəkar bələdiyyə qulluğu fəaliyyətini xüsusi qeyd etmək lazımdır. Müasir elmi ədəbiyyatda qulluq anlayışına, peşəkar qulluq fəaliyyətinə dair müxtəlif yanaşmalar və elmi fərziyələr daha çox yer tutur. Ədəbiyyatda haqlı olaraq göstərilir ki, dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarəetmə orqanları idarəçilik fəaliyyəti vasitəsilə dövlət idarəetməsinin məqsəd və vəzifələrini (funksiyalarını) həyata keçirirlər. İdarəçilik fəaliyyəti xüsusi hazırlıq, səriştə və təyinatlı şəxslər qrupunun ictimai peşəkar əməyinin təzahürüdür. İdarəçilik fəaliyyəti tarixi baxımdan obyektiv qaydada şərtləndirilmiş prosesdir. Nəticə etibarilə dövlət idarəetmə mexanizmi idarəçilik fəaliyyəti üzrə peşəkar əməyin kompleks məcmusundan ibarətdir [15, s.97].

Fikrimizcə, dövlət qulluğu hüquq normalarının tənzim etdiyi ictimai münasibətlər təmin hissələrini özündə birləşdirməklə vahid dövlət qulluğu hüquq sistemini yaradır. Müasir dövrdə demək olar ki, dövlət qulluğu hüququ müstəqil hüquq sahəsi kimi formalaşmanın yekun mərhələsindədir. Dövlət qulluğunu əmək hüquqi kateqoriya kimi müəyyən edən cəhətlərdən biri də onun peşəkar əmək fəaliyyətinin xüsusi növü kimi xarakterik xüsusiyyətlərə malik olmasıdır. Bu baxımdan dövlət qulluğunu peşəkar əmək fəaliyyət kimi xarakterizə edən normativ müddəalar və elmi konsepsiyalar böyük maraq kəsb edir.

Dövlət qulluğunu peşəkar əmək fəaliyyətinin xüsusi növü kimi ehtiva edən əsas amillərdən biri onun konstitusion tərkib elementlərə malik olmasıdır. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 1-ci maddəsinə əsasən «Azərbaycan Respublikasında dövlət hakimiyyətinin yeganə mənbəyi Azərbaycan xalqıdır. Azərbaycan xalqı Azərbaycan Respublikası ərazisində və ondan kənarında yaşayan, Azərbaycan dövlətinə və onun

qanunlarına tabe sayılan Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarından ibarətdir; bu isə beynəlxalq hüquqla müəyyənləşdirilmiş normaları istisna etmir» [2]. Dövlət hakimiyyətinin və dövlət idarəetməsinin həyata keçirilməsinin konstitusion təminat vasitələrindən biri də vətəndaşların dövlətin idarə olunmasında iştirak etmək hüququ, başqa sözlə vətəndaşların dövlət qulluğu hüququdur. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 55-ci maddəsində («Dövlətin idarə olunmasında iştirak etmək hüququ») təsbit ediləndir ki, «Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının dövlətin idarə olunmasında iştirak etmək hüququ vardır. Bu hüququ onlar bilavasitə və ya nümayəndələri vasitəsi ilə həyata keçirə bilərlər. Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları dövlət orqanlarında qulluq etmək imkanına malikdirlər. Dövlət orqanlarının vəzifəli şəxsləri Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları sırasından təyin edilirlər. Əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər dövlət qulluğuna qanunla müəyyənləşdirilmiş qaydada qəbul edilə bilərlər» [2]. Prof. Ə.H.Rzayev haqlı olaraq belə qənaətə gəlir ki, dövlət qulluğunun əsas prinsipləri Azərbaycan Respublikasının konstitusiyası prinsipləri ilə müəyyən edilir. Dövlət qulluğu: dövlətlə vətəndaş birləşdirir, dövlətlə vətəndaş arasında əlaqə və münasibətləri formalaşdırır, dövlət qulluqçusu vətəndaş statusunda xalq hakimiyyətinin daşıyıcısı; dövlət idarəetməsinin subyektini kimi çıxış edir; dövlət qulluqçusunun peşəkar fəaliyyətinin kökündə əmək fəaliyyəti dayanır. Dövlət qulluqçusu Konstitusiyada göstərilən niyyətlərin və prinsiplərin həyata keçirilməsində həm vətəndaş, həm də vəzifəli şəxs statusunda iştirak edir [27, s.202].

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 35-ci maddəsində («Əmək hüququ») təsbit ediləndir ki, «Əmək fərdi və ictimai rifahın əsasıdır. Hər kəsin əməyə olan qabiliyyəti əsasında sərbəst surətdə özünə fəaliyyət növü, peşə, məşğuliyyət və iş yeri seçmək hüququ vardır. Heç kəs zorla işlənilə bilməz. Əmək müqavilələri sərbəst bağlanılır. Heç kəs əmək müqaviləsi bağlamağa məcbur edilə bilməz. ... Hər kəsin təhlükəsiz və sağlam şəraitdə işləmək, heç bir ayrı-seçkilik qoyulmadan öz işinə görə

dövlətin müəyyənləşdirdiyi minimum əmək haqqı miqdarından az olmayan haqq almaq hüququ vardır. ...» [2]. Konstitusion normalarda əmək hüququ üçün mühüm olan bir sıra prinsiplər, o cümlədən də əməyin azadlığı prinsipi təsbit edilmişdir. Prof. A.M.Qasimov əmək hüququnun əsas prinsiplərini şərh edərək əməyin azadlığı prinsipinin əsas mahiyyətini aşağıdakı kimi ifadə etmişdir: «Əməyin azadlığı hər kəsin azad surətdə seçdiyi, yaxud hər kəsin azad surətdə razılaşdığı əməyə olan qabiliyyəti əsasında sərbəst surətdə özünə fəaliyyət növü, peşə, məşğuliyyət və iş yeri seçmək hüququ da daxil olmaqla, əməklə bağlı olan bütün ictimai münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsini xarakterizə edən sahələrarası prinsipdir» [21, s.118]. Vətəndaşlar dövlət qulluğunu özünə fəaliyyət növü seçməkdə tam sərbəsdirlər. Bu sərbəslük vətəndaşların konstitusion əmək hüququnun əməyin azadlığı prinsipindən irəli gəlir. Nəticə etibarını ilə demək olar ki, dövlət qulluğu əmək hüququ çərçivəsində sərbəst seçim əsasında vətəndaşlar tərəfindən həyata keçirilir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 35-ci və 55-ci maddələri vətəndaşların iki konstitusion hüququnun - əmək hüququnun və dövlətin idarə olunmasında iştirak etmək hüququnun həyata keçirilməsi imkanlarını özündə ehtiva edir. Eyni zamanda bu konstitusion normalar dövlət qulluqçularının əmək münasibətlərinin dövlət idarəetmə və əmək müqaviləsi münasibətləri sistemində birləşdirir, dövlət qulluğu hüquq münasibətlərinin tərkib elementləri kimi çıxış edir.

Vətəndaşlar Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 55-ci maddəsində təsbit edilmiş dövlətin idarə olunmasında bilavasitə iştirak etmək hüququnu həyata keçirərkən 35-ci maddədə təsbit edilmiş əmək hüququnu həyata keçirmə formalarından, başqa sözlə əmək fəaliyyətinin növlərindən birini - dövlət qulluğunu seçmiş olur. Fikrimizcə, bu iki konstitusion hüququ mahiyyət etibarını ilə aşağıdakı kimi ifadə etmək olar. Vətəndaş dövlətin idarə olunmasında bilavasitə iştirak etmək hüququnu həyata keçirmək üçün əməyə olan qabiliyyəti əsasında sərbəst surətdə özünə dövlət qulluğunu fəaliyyət növü kimi

seçir, peşəkar əmək fəaliyyətinin xüsusi növü ilə məşğul olur, dövlət hakimiyyət və dövlət idarəetmə orqanlarını özünə iş yeri seçir. Bununla da, vətəndaşlar dövlət qulluğu fəaliyyəti ilə məşğul olurlar. Məşğulluq haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununun 1.0.1-ci maddəsində [23] məşğulluğa aşağıdakı məzmununda anlayış verilmişdir. Qanuna əsasən məşğulluq dedikdə, Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının, Azərbaycan Respublikasında daimi yaşayan vətəndaşlığı olmayan şəxslərin və əcnəbilərin Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə zidd olmayan və bir qayda olaraq onlara qazanc (gəlir) gətirən hər hansı fəaliyyəti başa düşülür. Bu anlayışa müvafiq olaraq demək olar ki, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları dövlət qulluğu vəzifəsinə - seçilməklə, təsdiq edilməklə, təyin edilməklə və ya qəbul edilməklə dövlət qulluğu fəaliyyəti ilə məşğul olurlar.

Dövlət qulluğunu peşəkar əmək fəaliyyətinin xüsusi növü kimi müəyyən edən əsas normativ hüquqi aktlardan biri də Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsidir (bundan sonra AR ƏM). AR ƏM-nin preambulasında «Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının ikinci bölməsində nəzərdə tutulan əmək, istirahət, təhlükəsiz və sağlam şəraitdə işləmək hüququnun, habelə digər əsas insan hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi prinsipləri və qaydaları» [3] kimi mühüm normalar təsbit edilmişdir. Bu normalar ümumi xarakter daşımaqla dövlət qulluqçularının da əmək, istirahət, təhlükəsiz və sağlam şəraitdə işləmək və dövlət qulluğu fəaliyyəti üzrə digər hüquqlarını da əhatə edir.

AR ƏM-nin 2-ci maddəsinə («Azərbaycan Respublikası Əmək Məcəlləsinin vəzifələri və prinsipləri») əsasən «AR ƏM: işçilərlə işəgötürənlər arasında yaranan əmək münasibətlərini, habelə onlarla müvafiq dövlət hakimiyyəti orqanları, hüquqi şəxslər arasında həmin münasibətlərdən törəyən digər hüquq münasibətlərini tənzim edir; fiziki şəxslərin əmək hüquqlarının və bu hüquqların həyata keçirilməsini təmin edən qaydaların minimum normalarını müəyyən edir; əmək münasibətlərində tərəflərin: hüquq bərabərliyinin təmin edilməsi;

mənafehlərinin haqq-ədalətlə və qanunun aliliyinin təmin olunması ilə qorunması; maddi, mənəvi, sosial, iqtisadi və digər həyatı tələbatlarını ödəmək məqsədi ilə əqli, fiziki və maliyyə imkanlarından sərbəst istifadə etməsinin təmin edilməsi; əsasən əmək müqaviləsi (kontrakt) üzrə öhdəliklərinin icrasına hüquqi təminat yaradılması prinsiplərinə əsaslanır» [3]. Bu normalar konstitusion əmək hüququnun həyata keçirilməsinin əsas vəzifələrini və təməl prinsiplərini müəyyən edir, bütün işçi kateqoriyasına, o cümlədən də dövlət hakimiyyəti və dövlət idarəetmə orqanlarında fəaliyyət göstərən hər bir vəzifəli şəxsə (işçi nöqtəyi-nəzərdən), dövlət qulluqçularına münasibətdə tətbiq edilir, xüsusi fəaliyyət sahələri üzrə münasibətləri tənzim edən hüquqi aktlarda nəzərə alınması mütləq xarakter daşıyır.

AR ƏM-nin 3-cü maddəsində «Azərbaycan Respublikasının əmək qanunvericiliyində işlədilən əsas məfhumların anlayışları» təsbit ediləndir [3]. Dövlət qulluğu haqqında qanunvericilikdə dövlət qulluğunu əmək fəaliyyətinin xüsusi növü kimi xarakterizə edən normaların demək olar ki, böyük əksəriyyəti həmin maddədə təsbit edilmiş anlayışları əks etdirir və eyni mənada ifadə olunur. Müəssisə, işçi, işəgötürən, əmək kollektivi, əmək müqaviləsi (kontraktı), əmək müqaviləsi bildirişi, iş yeri, əmək funksiyası, əməyin mühafizəsi, əmək şəraiti, işçilərin nümayəndəli orqanı, kollektiv əmək mübahisəsi, fərdi əmək mübahisəsi, tətillər və s. bu kimi anlayışlar ifadə formasından asılı olmayaraq eyni mənəni ifadə etməklə əmək və dövlət qulluğu haqqında qanunvericiliklərdə təsbit edilmiş və təcrübədə geniş istifadə edilir.

Dövlət qulluğu haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu [12] dövlət qulluğunu peşəkar əmək fəaliyyətinin xüsusi növü kimi müəyyən edən əsas normativ hüquqi aktlardan biridir. Həmin Qanunla dövlət qulluğu hüquq münasibətlərinin ictimai və fərdi xüsusiyyətləri, əsas qanunvericilik bazası və əsasən mərkəzləşdirilmiş tənzimətmə metodu yaradılmışdır.

Dövlət qulluğu haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununun 1-ci maddəsində («Qanunun məqsədi») [12] təsbit ediləndir

ki, «Bu Qanun Azərbaycan Respublikasında dövlət qulluğu sahəsində dövlətlə dövlət qulluqçuları arasında yaranan münasibətləri və dövlət qulluqçularının hüquqi vəziyyəti ilə bağlı məsələləri tənzimləyir». Qanunvericilikdə təsbit edilmiş bu anlayış dövlət qulluğu hüquq münasibətlərinin ictimai-hüquqi xarakterini, dövlətin və dövlət qulluqçularının hər birinin ayrı-ayrılıqda dövlət qulluğu hüquqsubyektliliyini, dövlət hüquq münasibətlərinin kompleks dairəsini, o cümlədən də dövlət qulluqçularının peşəkar əmək fəaliyyəti üzrə hüquq münasibətlərini özündə ehtiva edir.

Prof. A.M.Qasımov haqlı olaraq yazır ki: əmək hüquq münasibətinin predmetini işçinin haqq müqabilində əmək funksiyasını (müəyyən peşə, ixtisas və ya vəzifə üzrə iş) şəxsən yerinə yetirilməsi təşkil edir. Bu predmet əmək funksiyasının konkretliliyi və onun müstəsna surətdə işçinin şəxsi əməyi ilə yerinə yetirilməsinin mümkünlüyü ilə xarakterizə olunur [21, s.180]. Bu konsepsiyada irəli sürülən «işçinin şəxsi əməyi ilə yerinə yetirilməsinin mümkünlüyü» müddəaları qanunla dövlət qulluğuna verilmiş leqal anlayışda diqqəti cəlb edir. Dövlət qulluğu haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununun 2.1-ci maddəsində [12] dövlət qulluğuna aşağıdakı məzmununda leqal anlayış verilmişdir. Həmin maddəyə görə, «Dövlət qulluğu Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və digər qanunvericilik aktlarına uyğun olaraq dövlətin məqsədlərinin və funksiyalarının həyata keçirilməsi sahəsində dövlət qulluqçularının öz vəzifə səlahiyyətlərini yerinə yetirməsidir». Bu anlayışda əmək hüququ üçün xarakterik olan əsas elementlərdən biri - dövlət qulluğunun dövlət qulluqçuları tərəfindən şəxsən yerinə yetirilməsi tam aydın görünür, lakin dövlət qulluğu vətəndaşların peşəkar fəaliyyəti kimi xarakterizə edilmir. Fikrimizcə, qanunvericilikdəki bu boşluğu aradan qaldırmaq üçün həmin maddəyə «vətəndaşların peşəkar fəaliyyətidir» elementlərinin əlavə edilməsi məqsədəmüvafiq olardı.

Müqayisəli-hüquqi təhlil metodu baxımından qeyd etmək lazımdır ki, Dövlət qulluğu haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunundan fərqli

olaraq Rusiya Federasiyasının qanunvericiliyində dövlət qulluğuna verilmiş leqal anlayışda dövlət qulluğu vətəndaşların peşəkar qulluq fəaliyyəti kimi təsbit olunmuş və onun əhatə dairəsi müəyyən edilmişdir. «Rusiya Federasiyasının dövlət qulluğu sistemi haqqında» Federal Qanununda təsbit edilibdir ki, «Rusiya Federasiyasının dövlət qulluğu - Rusiya Federasiyasının; federal dövlət hakimiyyəti orqanlarının, digər federal orqanların; Rusiya Federasiyasının subyektlərinin; Rusiya Federasiyasının subyektlərinin dövlət hakimiyyəti orqanlarının, Rusiya Federasiyasının subyektlərinin digər dövlət orqanlarının; Rusiya Federasiyasının Konstitusiyası, federal qanunları ilə müəyyən edilən federal dövlət orqanlarının səlahiyyətlərinin bilavasitə icrası üçün vəzifə tutan şəxslərin; Rusiya Federasiyası subyektlərinin konstitusiyaları, nizamnamələri, qanunları ilə müəyyən edilən Rusiya Federasiyasının subyektlərinin dövlət orqanlarının səlahiyyətlərinin bilavasitə icrası üçün vəzifə tutan şəxslərin səlahiyyətlərinin icrasının təmin edilməsi üzrə Rusiya Federasiyasının vətəndaşlarının peşəkar qulluq fəaliyyətidir» [36].

Dövlət qulluğu haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununun 2-ci maddəsi ilə vətəndaşların peşəkar dövlət qulluğu fəaliyyətinin həyata keçirilməsinin əhatə dairəsi müəyyən edilmişdir. Həmin Qanunun normativ müddəaları dövlət qulluğunu peşəkar əmək fəaliyyətinin xüsusi növü kimi xarakterizə edir. Bu yanaşmanı özündə ehtiva edən əsas normalardan biri həmin Qanununun 34-cü maddəsində təsbit edilibdir. Orada deyilir ki, «Bu Qanunda və ona uyğun qəbul edilmiş qanunvericilik aktlarında tənzimlənməyən dövlət qulluğu keçmə ilə bağlı digər məsələlər Azərbaycan Respublikasının əmək qanunvericiliyi ilə tənzimlənilir [12]. AR ƏM-nin 5-ci maddəsinin 2-ci hissəsində isə təsbit edilibdir ki, «Bu Məcəllə dövlət qulluqçularına, habelə prokurorluq, polis və digər hüquq-mühafizə orqanlarının qulluqçularına onların hüquqi statusunu tənzimləyən normativ hüquqi aktlarla müəyyən olunmuş xüsusiyyətlər nəzərə alınmaqla şamil edilir. Bu normativ hüquqi aktlarda həmin qulluqçuların əmək, sosial və

iqtisadi hüquqları bütünlüklə əhatə olunmayıbsa, bu Məcəllədə nəzərdə tutulmuş müvafiq normalar onlara tətbiq edilir» [3]. Burada təsbit edilmiş müddəalara müvafiq olaraq aşağıdakı məqamları ifadə etmək olar: dövlət qulluğuna dair qanunvericilik əmək qanunvericiliyinin tərkib hissəsinə daxil olur; dövlət qulluğu hüququ ilə əmək hüququ qarşılıqlı vəhdət təşkil edir; dövlət qulluğu keçmə xüsusi normalarla yanaşı ümumi normalarla tənzimlənir; dövlət qulluğu peşəkar fəaliyyətin bir növüdür; dövlət qulluğu vətəndaşların peşəkar əmək fəaliyyətinin xüsusi növü kimi çıxış edir.

Dövlət qulluğunu vətəndaşların peşəkar əmək fəaliyyətinin xüsusi növü kimi ehtiva edən normaların bir qismi Dövlət qulluğu haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununun 30-cu maddəsində («Dövlət qulluğunun şərtləri») [12] təsbit edilibdir. Dövlət qulluğunda iş vaxtı, dövlət qulluqçularının ayrı-ayrı kateqoriyaları üçün qanunla müddəti qısaltılmış iş vaxtı, qulluq üçün zəruri olduqda haqqı ödənilən və ödənilməyən iş vaxtından artıq iş, haqqı ödənilən əsas və əlavə məzuniyyət, xidməti ezamiyyə zamanı təminatlar, ödənişsiz məzuniyyət, müvəqqəti olaraq başqa yerə qulluğa keçirilən dövlət qulluqçusunun ailəsinin təminatları kimi normalar həmin maddədə öz əksini tapmışdır. Orada qeyd olunur ki, müvəqqəti olaraq başqa yerə qulluğa keçirilməklə bağlı olan digər məsələlər AR ƏM ilə tənzim olunur. 30.6-cı maddədə isə göstərilir ki, «Yardımcı vəzifələr tutun dövlət qulluqçularının əmək münasibətləri bu Qanunun müddəaları nəzərə alınmaqla Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsi ilə tənzimlənir».

Dövlət qulluğu haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununun [12] bir sıra maddələrində təsbit edilmiş normalar dövlət qulluğunu əmək fəaliyyəti üçün xarakterik olan peşə hazırlığının və peşə-ixtisas təhsilinin tərkib hissəsi kimi müəyyən edir. Məsələn, vətəndaşların öz qabiliyyətlərinə, xidməti nailiyyətlərinə və peşə hazırlığına uyğun olaraq dövlət qulluğunun hər hansı vəzifəsini tutmaqda hüquq bərabərliyi (maddə 4.1.8); dövlət qulluqçusunun əlavə təhsili fasiləsiz təhsilin və peşə hazırlığının

tərkib hissəsi olmaqla, peşə-ixtisas təhsilinin hər hansı pilləsini bitirmək haqqında dövlət sənədi olan hər bir dövlət qulluqçusunun (o cümlədən stajçı kimi və sınaq müddətinə qəbul edilmiş şəxslərin) fasiləsiz təhsil almaq imkanını təmin edir (maddə 22-1.1); Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin, Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin, Azərbaycan Respublikası Məhkəmə-Hüquq Şurasının və Azərbaycan Respublikası İnsan hüquqları üzrə müvəkkilinin (ombudsmanın) aparatlarında, habelə 2-ci-5-ci kateqoriya dövlət orqanlarında ali hüquq təhsili tələb edən vəzifələrdə qulluq keçən dövlət qulluqçuları mütəmadi olaraq müvafiq icra hakimiyyəti orqanının tədris-elm müəssisəsində peşə hazırlığına və ixtisasının artırılmasına cəlb edirlər (maddə 22-1.9); Azərbaycan Respublikasının 16 yaşına çatmış, irqindən, milliyyətindən, dinindən, dilindən, cinsindən, sosial mənşəyindən, əmlak vəziyyətindən, yaşayış yerindən, əqidəsindən, ictimai və digər birliklərə mənsubiyyətindən asılı olmayaraq müvafiq vəzifənin tələblərinə uyğun peşə hazırlığına malik olan və Azərbaycan Respublikasının dövlət dilini sərbəst bilən vətəndaşlarının dövlət qulluğuna qəbul edilmək hüququ vardır (maddə 27.1); müsahibə zamanı müsahibədə iştirak edən şəxsin bilik səviyyəsi, peşə hazırlığı, ümumi dünyagörüşü, barəsində müsahibə elan edilən vəzifə üçün zəruri olan keyfiyyətləri yoxlanılmaqla, müvafiq vəzifəyə yararlılığı müəyyən edilir (maddə 29.8); peşə bilikləri (maddə 30-1.3.1) kimi normalar bu qəbildəndir.

Dövlət qulluğunu vətəndaşların peşəkar əmək fəaliyyətinin xüsusi növü kimi xarakterizə edən əsas elementlərdən biri də onun qanunla müəyyən edilmiş prinsipləri sırasında bu və ya digər aspektlər üzrə yer tutmasıdır. Bu prinsiplər Dövlət qulluğu haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununun 4-cü maddəsində [12] təsbit edilmişdir. «Dövlət qulluğuna qəbulun şəffaflığı; vətəndaşların dövlət qulluğuna müsabiqə və müsahibə əsasında qəbul edilməsi; vətəndaşların öz qabiliyyətlərinə, xidməti nailiyyətlərinə və peşə hazırlığına uyğun olaraq dövlət qulluğunun hər hansı vəzifəsini tutmaqda hüquq bərabərliyi;

dövlət qulluqçularının potensialının səmərəli istifadəsi, xidməti və peşəkarlıq səviyyəsinin artırılması məqsədilə onların rotasiyası» kimi dövlət qulluğunun prinsipləri peşəkar əmək fəaliyyəti üçün xarakterikdir.

Dövlət qulluğunun xüsusi növü üzrə orqanlarda dövlət qulluğu keçmə ilə bağlı münasibətləri tənzim edən qanunlarda vətəndaşların peşəkar dövlət qulluğu fəaliyyətinə dair anlayışlar aşağıdakı məzmunlarda təsbit edilmişdir. «Azərbaycan Respublikasının prokurorluq orqanlarında qulluq prokurorluğun fəaliyyət istiqamətləri üzrə prokurorluq işçilərinin səlahiyyətlərini yerinə yetirmələri ilə əlaqədar həyata keçirdikləri dövlət qulluğunun xüsusi növüdür [26]. «Ədliyyə orqanlarında qulluq Azərbaycan Respublikasının hüquq mühafizə orqanları sistemində daxil olan ədliyyə orqanlarının qanunvericilikdə nəzərdə tutulan fəaliyyət istiqamətləri üzrə səlahiyyətlərini həyata keçirən Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının dövlət qulluğunun xüsusi növüdür» [16]. «Hərbi xidmət – dövlət qulluğunun xüsusi növü olmaqla Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələrində və ya Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq yaradılmış başqa silahlı birləşmələrdə qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş qaydada və müddətlərdə Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının, əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin həyata keçirdikləri xidməti fəaliyyətdir» [20]. «Fövqəladə hallar orqanlarında xidmət müvafiq icra hakimiyyəti orqanının qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş fəaliyyət istiqamətləri üzrə səlahiyyətlərini həyata keçirən Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının dövlət qulluğunun xüsusi növüdür» [18]. «Miqrasiya orqanlarında qulluq Azərbaycan Respublikasının hüquq mühafizə orqanları sistemində daxil olan müvafiq icra hakimiyyəti orqanının qanunvericilikdə nəzərdə tutulan fəaliyyət istiqamətləri üzrə səlahiyyətlərini həyata keçirən Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının dövlət qulluğunun xüsusi növüdür» [25]. «Daxili işlər orqanlarında xidmət keçmə - bu orqanlarının funksiya, vəzifə və hüquqlarını öz peşə fəaliyyətləri ilə həyata keçirən Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının

dövlət qulluğunun xüsusi növüdür» [6]. «Gömrük orqanlarında xidmət - Azərbaycan Respublikasının hüquq mühafizə orqanları sistemində daxil olan gömrük orqanlarının vəzifə, funksiya və hüquqlarını öz peşəkar fəaliyyətləri ilə həyata keçirən Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının dövlət qulluğunun xüsusi növüdür [19]. «Vergi orqanlarında xidmət – Azərbaycan Respublikasının icra hakimiyyəti orqanları sistemində daxil olan vergi orqanlarının funksiya və məqsədlərini öz peşəkar fəaliyyətləri ilə həyata keçirilən Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının dövlət qulluğunun xüsusi növüdür» [13]. «Diplomatik xidmət - Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətini həyata keçirən müvafiq dövlət orqanlarında vətəndaşların peşəkar fəaliyyətidir» [11]. «Feldyeger rəbitəsi orqanında xidmət Azərbaycan Respublikasının feldyeger rəbitəsi orqanının qanunla müəyyənləşdirilmiş hüquq və vəzifələrini öz peşəkar fəaliyyəti ilə həyata keçirən Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının dövlət qulluğunun xüsusi növüdür» [17].

Təəssüflə qeyd etmək lazımdır ki, müasir elmi ədəbiyyatda və qanunvericilikdə dövlət qulluğuna və vətəndaşların peşəkar dövlət qulluğu fəaliyyətinə dair vahid mövqə formalaşmamışdır. Prof. Ə.Z.Abdullayev dövlət idarəetmə sisteminin, dövlətin kadr siyasətinin və dövlət qulluğunun elmi-nəzəri bazasının yaradılmasında, təcrübə problemlərin həlli yollarının müəyyən edilməsində, peşəkar dövlət qulluqçusu korpusunun ali peşə-ixtisas təhsilinin inkişafında, o cümlədən də dövlət qulluğu anlayışının formalaşmasında xüsusi xidmətləri ilə fərqlənir və həmin istiqamətlər üzrə irəli sürdüyü dəyərli mülahizələr böyük elmi maraq kəsb edir. Müəllif haqlı olaraq qeyd edir ki, “dövlət qulluğu” anlayışına ictimai elmdə müxtəlif yanaşmalar mövcuddur. Bunlardan aşağıdakı iki yanaşmaya daha çox üstünlük verilir: əmək fəaliyyətinin xüsusi bir növü kimi; dövlətin hüquqi institutu kimi. Bu baxımdan dövlət qulluğu nədir sualına cavab olaraq iki tərif verilə bilər: 1) Dövlət qulluğu – dövlət funksiyalarının dövlət aparatı və dövlət müəssisələri işçiləri tərəfindən həyata keçirilən və iş müqabilində dövlət müavinəti

alınan əmək fəaliyyətinin bir növüdür. 2) Dövlət qulluğu – dövlət qulluqçularının hüquqi vəziyyətini, işə girmək şərtlərini və qaydalarını müəyyənləşdirən, vəzifə məsuliyyətini əks etdirən hüquqi normaların məcmusudur. Bu baxımdan dövlət qulluğu özünü dövlətin hüquqi institutu kimi biruzə verir [15, s.259]. Prof. Ə.Z.Abdullayev irəli sürdüyü elmi mülahizələrlə dövlət qulluğunu hüquq institutu və əmək fəaliyyətinin xüsusi növü kimi xarakterizə etməklə yanaşı dövlət qulluğu təliminə dəyərli bir töhvə bəxş etmişdir.

Azərbaycanda dövlət qulluğu hüquq institutu prof. Ə.H.Rzayev tərəfindən ilk dəfə kompleks olaraq araşdırılmış, elmi-nəzəri konsepsiyası formalaşdırılmış və inkişaf etdirilmişdir. Müəllif haqlı olaraq qeyd edir ki, Azərbaycan Respublikasının müvafiq qanununda dövlət qulluğu anlayışında dövlət orqanlarında fəaliyyət göstərən şəxslərin fəaliyyətində peşəkarlıq elementi göstərilir [27, s.148]. Müəllif, dövlət qulluğu anlayışına dövlət hakimiyyət orqanlarında qanunvericiliklə təsis edilmiş, inzibati vəzifə tutan, dövlətin məqsəd və funksiyalarını həyata keçirən, əməyi dövlət büdcəsindən ödənilən vətəndaşların peşəkar fəaliyyəti kimi baxır [28, s.25]. Prof. Ə.H.Rzayev dövlət qulluğunu səciyyələndirən əlamətlərin sırasına peşəkar fəaliyyət anlayışını, dövlət qulluğunu əmək fəaliyyətinin növü kimi xarakterizə edən bəzi amilləri daxil etmişdir. Müəllifin fikrincə, dövlət qulluğu dövlətin məqsəd və funksiyalarının icrasını təmin etmək üçün institusional tənzimlənən, dövlət hakimiyyəti səlahiyyəti hüdudlarında həyata keçirilən peşəkar fəaliyyətdir; ... dövlət orqanı ilə əmək kollektivi və vətəndaşlar arasında əlaqələndirici bölmədir; ... [28, s.25]. Q.V.Atamançuk hesab edir ki, dövlət qulluğu dövlət orqanlarında təsis edilmiş dövlət vəzifələrinin bilavasitə icrası ilə dövlətin məqsəd və funksiyalarının həyata keçirilməsində vətəndaşların praktiki və peşəkar fəaliyyətidir [29, s.137]. V.M.Manoxin isə, qulluğu «qulluqçunun müəyyən kontingentinin - dövlət, ictimai və digər sosial strukturların səlahiyyətlərinin icrasının və praktiki həyata keçirilməsinin təşkili üzrə peşəkar fəaliyyəti» kimi xarakterizə edir [33, s.9]. Y.N.Starilov dövlət

qulluğunu (onun geniş nəzəri anlamında) həm dövlət orqanları tərəfindən idarəetmənin kadr funksiyasının həyata keçirilməsi kimi, həm də əmək haqqını dövlət büdcəsindən alan və dövlət orqanlarının aparatında vəzifə tutan bütün şəxslərin praktiki fəaliyyəti hesab edir [35, c.127-133]. B.N.Komaxin peşəkar qulluq fəaliyyətinin inzibati-hüquqi əsaslarının islahatının və modernləşdirilməsinin məzmununu yeni hüquq münasibətlərinin məcmusu kimi təhlil etməyi təklif edir. Müəllifin fikrincə, qulluq fəaliyyətinin müxtəlif sahələrində yaranan münasibətlər müxtəlif xüsusiyyətlərə malikdir. Bu onları hüquq normaları ilə tənzimləmə zamanı yaranan əsasların konstitusion-hüquqi, inzibati-hüquqi, informasiya-hüquqi, mülki-hüquqi və s. əsaslara görə bölməyə imkan verir [32, s.113]. L.A.Çikanova belə nəticəyə gəlir ki, istənilən dövlət orqanının fəaliyyətinin səmərəliliyi dövlət qulluğunu icra edən dövlət qulluqçularının peşəkar qulluq fəaliyyətinin səmərəliliyindən birbaşa asılıdır [37, s.4]. A.V.Qusevin fikrincə, sosial əməyin təşkili kimi dövlət mülki qulluğu dövlət qulluğuna bərabər buraxılmaya dair konstitusion hüququn həyata keçirilməsi və dövlət orqanları sistemində onların məqsəd və funksiyalarının reallaşmasının təmin edilməsi üçün peşəkar əmək fəaliyyətinin həyata keçirilməsi vasitəsi ilə dövlətin işlərinin idarəedilməsində iştirak edən vətəndaşlardan ibarət sosial, peşəkar, təşkilati və hüquqi cəhətdən xüsusi qulluqçular təbəqəsidir (əmək korporasiyasıdır) [31, s.12]. M.Y.Nazarenko dövlət qulluğunun təşkilati institut kimi xarakterik xüsusiyyətlərinə: 1) dövlət qulluğu üçün kadrların seçilməsi; 2) qulluqçuların peşəkarlığın artırılması üçün şəraitin yaradılması; 3) qulluqçuların hazırlığı, yenidən hazırlığı və ixtisasının artırılması sisteminin səmərəliliyinin təmin edilməsi; 4) əməyin stimullaşdırılması sisteminin yaradılması; 5) dövlət qulluqçularının davranış qaydalarının tənzimlənməsi; 6) dövlət orqanlarının fəaliyyətinin maddi, təşkilati, texniki təmin edilməsi, texniki xidmətlə məşğul olan işçilərin hüquqi vəziyyətini müəyyən edilməsi [34, s.23] kimi mühüm cəhətləri daxil etmişdir. Ədəbiyyatda qeyd olunur ki, inkişaf etmiş demokratik ölkələrin dövlət qulluğuna

dair qanunvericilikdə fundamental prinsip keyfiyyətində peşəkarlıq və səriştəlilik göstərilir. Peşəkarlıq dövlət qulluqçusunun dövlət-qulluq fəaliyyətinin müvafiq sahəsində praktiki vərdişləri dərindən bilmək; səriştəlilik isə, qulluq fəaliyyətini səmərəli həyata keçirmək üçün zəngin biliyi, məlumatları almaq qabiliyyətini xarakterizə edən göstərici kimi başa düşülür [38, s.488]. Göründüyü kimi dövlət qulluğu sahəsində tanınmış alimlərin dövlət qulluğunu peşəkar fəaliyyət kimi xarakterizə edən elmi konsepsiyalarında vahid mövqe yoxdur. Lakin müsbət hal kimi qeyd etmək lazımdır ki, bütün yanaşmalarda dövlət qulluğu bu və ya digər aspektlər üzrə peşəkar əmək fəaliyyətinin bir növü kimi təqdim edilir.

Fikrimizcə, normativ müddəalar və elmi yanaşmalar xüsusi statuslu işçi kateqoriyası olan dövlət qulluqçularının peşəkar dövlət qulluğu fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsinin özünəməxsus xüsusiyyətləri ilə şərtlənir. Dövlət qulluqçularının xüsusi statuslu işçi kateqoriyası olması, elmi mülahizələr, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının, Dövlət qulluğu haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununun, Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsinin və digər müvafiq qanunlarının, həmçinin Beynəlxalq Əmək Təşkilatının “Dövlət xidmətində məşğulluğun təşkili hüququnun müdafiəsi və məşğulluq şərtlərinin müəyyənləşdirilməsi üsulu haqqında” 1978-ci il 27 iyun tarixli 151 nömrəli Konvensiyanın [10] normativ müddəaları dövlət qulluğunu peşəkar əmək fəaliyyətinin xüsusi növü kimi xarakterizə edir, onun müasir hüquqi modelinin əsas tərkib elementlərini göstərir.

Dövlət qulluğu haqqında qanunvericiliyə əsasən dövlət qulluqçusu öz peşəkar dövlət qulluğu fəaliyyətini dövlət qulluğu vəzifəsinə təyinat haqqında akta və əmək müqaviləsinə uyğun olaraq, əməyin azadlığı prinsipi əsasında həyata keçirir. Normativ müddəalar peşəkar dövlət qulluğu fəaliyyətini əhatə edən ictimai münasibətlərin dairəsini, xüsusi tənzimləmə metodunu özündə ehtiva edir, dövlət qulluğunu vətəndaşların peşəkar əmək fəaliyyətinin xüsusi növü kimi təqdim edir və kompleks olaraq onun

hüquqi modelini yaradır.

Dövlət qulluğu haqqında qanunvericilik dövlət qulluğu vəzifələrini məsuliyyətlə və təşəbbüskarlıqla yerinə yetirilməsinə stimulyaradılmasını, hüquq və vəzifələrin müəyyən edilməsini, əsaslandırılmış məhdudiyətlərin və qadağaların tətbiq edilməsini, sərflə olunmuş səylərə adekvat olan mükafatlandırmanın əməyə görə müəyyən edilməsini təmin etməyə yönəlmişdir. Bu amillər dövlət qulluqçularının peşəkar dövlət qulluğu fəaliyyətinin nəticələrinə və deməli, müvafiq normativ hüquqi aktla və ya dövlət orqanının rəhbəri tərəfindən ona həvalə edilmiş dövlətin məqsədlərinin və funksiyalarının bilavasitə həyata keçirilməsinə təsir edir. Nəticə etibarilə belə qənaətə gəlmək olar ki, istənilən dövlət hakimiyyəti və dövlət idarəetmə orqanlarının fəaliyyətinin səmərəliliyini dövlətin məqsədlərini və funksiyalarını həyata keçirən dövlət qulluqçularının peşəkar dövlət qulluğu fəaliyyətinin səmərəliliyi şərtləndirir.

Nəticə. Aparılmış elmi təhlillərin nəticəsi olaraq aşağıdakıları ifadə etmək olar. Dövlət qulluğu peşəkar əmək fəaliyyətinin xüsusi növü kimi ilk növbədə bir sıra konstitusion tərkib elementlərinə malikdir. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 35-ci və 55-ci maddələrində vətəndaşların iki konstitusion hüququnun - əmək hüququnun və dövlətin idarə olunmasında bilavasitə iştirak etmək hüququnun dövlət orqanlarında həyata keçirilmə imkanları təsbit edilmişdir. Bu konstitusion normalar dövlət qulluğunu peşəkar əmək fəaliyyətinin xüsusi bir növü kimi dövlət idarəetmə və əmək müqaviləsi münasibətləri sistemində birləşdirir, dövlət qulluğu hüquq münasibətlərinin tərkib elementləri kimi xarakterizə edir.

Vətəndaşlar Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 55-ci maddəsində təsbit edilmiş dövlətin idarə olunmasında bilavasitə iştirak etmək hüququnu həyata keçirərkən 35-ci maddədə təsbit edilmiş əmək hüququnu həyata keçirmə formalarından, başqa sözlə əmək fəaliyyətinin növlərindən birini - dövlət qulluğunu seçmiş olurlar. Fikrimizcə, iki konstitusion hüququ mahiyyət etibarilə aşağıdakı kimi ifadə etmək olar. Vətəndaş dövlətin idarə olunmasında

bilavasitə iştirak etmək hüququnu həyata keçirmək üçün əməyə olan qabiliyyəti əsasında sərbəst surətdə özünə fəaliyyət növü kimi dövlət qulluğunu seçir, peşəkar əmək fəaliyyətinin xüsusi növü ilə - peşəkar dövlət qulluğu fəaliyyəti ilə məşğul olur, dövlət hakimiyyət və dövlət idarəetmə orqanlarını özünə iş yeri seçir. Bununla da, vətəndaşlar peşəkar dövlət qulluğu fəaliyyəti ilə məşğul olurlar. Konstitusion əmək hüquq normalarına müvafiq olaraq vətəndaşlar dövlət qulluğunu özünə fəaliyyət növü seçməkdə tam sərbəstdirlər. Bu sərbəstlik vətəndaşların konstitusion əmək hüququnun əməyin azadlığı prinsipindən irəli gəlir. Nəticə etibarı ilə demək olar ki, dövlət qulluğu əmək hüququ çərçivəsində vətəndaşların sərbəst fəaliyyət növü seçimi əsasında həyata keçirilir.

Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları dövlət qulluğu vəzifəsinə - seçilməklə, təsdiq edilməklə, təyin edilməklə və ya qəbul edilməklə peşəkar dövlət qulluğu fəaliyyəti ilə məşğul olurlar.

Dövlət qulluğuna qanunla verilmiş leqal anlayışda əmək hüququ üçün xarakterik olan əsas elementlərdən biri - dövlət qulluğunun dövlət qulluqçuları tərəfindən şəxsən yerinə yetirilməsi elementi təsbit edilmişdir. Lakin həmin anlayışda dövlət qulluğu vətəndaşların peşəkar fəaliyyəti kimi xarakterizə edilməmişdir. Qanunvericilikdəki bu boşluğu aradan qaldırmaq üçün Dövlət qulluğu haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununun 2.1-ci maddəsinə «vətəndaşların peşəkar fəaliyyətidir» elementlərinin əlavə edilməsi məqsədmüvafiq olardı.

Dövlət qulluğu nəzəriyyəsində dövlət qulluğunun peşəkar fəaliyyət kimi xarakterizəsinə dair vahid mövqe formalaşmamışdır. Lakin

müsbət hal kimi qeyd etmək lazımdır ki, bütün yanaşmalarda dövlət qulluğu bu və ya digər aspektlər üzrə peşəkar əmək fəaliyyətinin xüsusi bir növü kimi təqdim edilir.

Konstitusion normalara, əmək və dövlət qulluğu haqqında qanunvericilikdə təsbit edilmiş müddəalara əsasən demək olar ki: dövlət qulluğuna dair normalar əmək qanunvericiliyinin tərkib hissəsinə daxildir; dövlət qulluğu hüququ ilə əmək hüququ qarşılıqlı vəhdət təşkil edir; dövlət qulluğu keçmə xüsusi normalarla yanaşı ümumi normalarla da tənzimlənir; dövlət qulluğu peşəkar fəaliyyətin bir növüdür; dövlət qulluğu vətəndaşların peşəkar əmək fəaliyyətinin xüsusi növüdür; dövlət qulluğu ictimai əməyin tərkib hissəsi, dövlət qulluqçularının peşəkar fəaliyyəti isə ictimai əməyin xüsusi bir növüdür.

Dövlət hakimiyyəti və dövlət idarəetmə orqanlarının fəaliyyətinin səmərəliliyini dövlətin məqsədlərini və funksiyalarını həyata keçirən dövlət qulluqçularının peşəkar dövlət qulluğu fəaliyyətinin səmərəliliyi şərtləndirir.

Dövlət qulluğu haqqında qanunvericiliyə əsasən dövlət qulluqçusu öz peşəkar dövlət qulluğu fəaliyyətini dövlət qulluğu vəzifəsinə təyinat haqqında akta və əmək müqaviləsinə uyğun olaraq, əməyin azadlığı prinsipi əsasında həyata keçirir. Normativ müddəalar peşəkar dövlət qulluğu fəaliyyətini əhatə edən ictimai münasibətlərin dairəsini, xüsusi tənzimətə metodunu özündə ehtiva edir, dövlət qulluğunu vətəndaşların peşəkar əmək fəaliyyətinin xüsusi növü kimi təqdim edir və kompleks olaraq onun hüquqi modelini yaradır, dövlət qulluğu hüququnun bütövlüyünü təmin edir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

Azərbaycan dilində:

1. Əliyev İ.H. İnkişaf - məqsədimizdir. On səkkizinci kitab. İyun 2006 - avqust 2006. Bakı: Azər nəşr, 2014, 424 s.
2. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı: Hüquq Yayın Evi, 2016, 92 s.
3. Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsi. Bakı: Hüquq ədəbiyyatı, 2017, 304 s.
4. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında hüquqi islahat komissiyasının yaradılması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 21 fevral 1996-cı il tarixli Sərəncamı / <http://president.az/administration/commissions/>

5. Azərbaycan Respublikasının dövlət idarəetmə sistemində islahatlar aparılması üzrə dövlət komissiyasının yaradılması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 29 dekabr 1998-ci il tarixli 53 nömrəli Fərmanı / Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 1998, №12, maddə 767
6. Azərbaycan Respublikasının daxili işlər orqanlarında xidmət keçmə haqqında Əsasnamənin təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının 2001-ci il 29 iyun tarixli 168-IIQ nömrəli Qanunu / Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2001, №07, maddə 453
7. “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasının təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 29 dekabr 2012-ci il tarixli 800 nömrəli Fərmanı / Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2012, №12, maddə 1274
8. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. Dörd cilddə. II cild. Bakı: Şərq-Qərb, 2006, 792 c.
9. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. Dörd cilddə. III cild. Bakı: Şərq-Qərb, 2006, 672 c.
10. Beynəlxalq Əmək Təşkilatının “Dövlət xidmətində məşğulluğun təşkili hüququnun müdafiəsi və məşğulluq şərtlərinin müəyyənləşdirilməsi üsulu haqqında” Konvensiyasına Azərbaycan Respublikasının qoşulması barədə Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin Qərarı / Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Məlumatı, 1993, №02, maddə 46
11. Diplomatik xidmət haqqında Azərbaycan Respublikasının 8 iyun 2001-ci il tarixli 137-IIQ nömrəli Qanunu / Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2001, №09, maddə 567
12. Dövlət qulluğu haqqında Azərbaycan Respublikasının 21 iyul 2000-ci il tarixli 926-IQ nömrəli Qanunu / Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2001, №01, maddə 1
13. Dövlət vergi orqanlarında xidmət haqqında Əsasnamənin təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının 12 iyun 2001-ci il tarixli 141-IIQ nömrəli Qanunu / Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2001, №07, maddə 443
14. Dövlət qulluqçularının peşə bayramı gününün təsis edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 2006-cı il 25 may tarixli 1476 nömrəli Sərəncamı / Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2006, №05, maddə 452
15. Dövlət idarəçilik nəzəriyyəsi. Dərslik. S.T.Qəndilovun redaktorluğu ilə. Bakı: Elm və təhsil, 2010, 552 s.
16. Ədliyyə orqanlarında qulluq keçmə haqqında Azərbaycan Respublikasının 26 may 2006-cı il tarixli 119-IIIQ nömrəli Qanunu / Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2006, №07, maddə 586
17. «Feldyeger rəbitəsi orqanında xidmət keçmə haqqında» Əsasnamənin təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının 2004-cü il 8 iyun tarixli 682-IIQ nömrəli Qanunu / Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2004, №07, maddə 514
18. Fövqəladə hallar orqanlarında xidmət keçmə haqqında Azərbaycan Respublikasının 22 iyun 2010-cu il tarixli 1057-IIIQ nömrəli Qanunu / Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2010, №08, maddə 714
19. «Gömrük orqanlarında xidmət haqqında» Əsasnamənin təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının 1999-cu il 7 dekabr tarixli 768-IQ nömrəli Qanunu / Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2000, №01, maddə 12
20. Hərbi vəzifə və hərbi xidmət haqqında Azərbaycan Respublikasının 23 dekabr 2011-ci il tarixli 274-IVQ nömrəli Qanunu / Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2012, №02, maddə 56
21. Qasımov A.M. Əmək hüququ: Dərslik. Bakı: Letterpress, 2016, 840 s.
22. Mehdiyev R.Ə. Milli məfkurə, dövlətçilik, müstəqillik yolu ilə. II cild (məqalələr, çıxışlar, müsahibələr). Bakı: XXI - Yeni nəşrlər evi, 2006, 672 s.
23. Məşğulluq haqqında Azərbaycan Respublikasının 2 iyul 2001-ci il tarixli 170-IIQ nömrəli

Qanunu / Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2001, №08, maddə 522

24. Məmmədov O.C. Dövlət qulluqçularının əlavə təhsilinin hüquqi tənzimlənməsi. Monoqrafiya. Bakı, "Elm və Təhsil", 2013, 188 s.

25. Miqrasiya orqanlarında qulluq keçmə haqqında Əsasnamənin təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının 4 dekabr 2009-cu il tarixli 930-IIIQ nömrəli Qanunu / Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2009, №12, maddə 972

26. Prokurorluq orqanlarında qulluq keçmə haqqında Azərbaycan Respublikasının 2001-ci il 29 iyun tarixli 167-IIQ nömrəli Qanunu / Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2001, №07, maddə 452

27. Rzayev Ə.H. Dövlət qulluğunun hüquqi əsasları. Bakı: Elm, 2011, 480 s.

28. Rzayev Ə.H. Azərbaycan Respublikasının dövlət qulluğunun konstitusion-hüquqi problemləri: Hüq. elm. dok. ... dis. avtoreferatı. Bakı, 2012, 55 s.

rus dilində:

29. Атаманчук Г.В. Сущность государственной службы: история, теория, закон, практика: Монография. М.: РАГС, 2008, 312 с.

30. Государственная служба (комплексный подход): Учебное пособие. Ответственный редактор А.В.Оболонский. М.: Дело, 2000, 440 с.

31. Гусев А.В. Государственная гражданская служба Российской Федерации: проблемы правового регулирования: Дис. ... докт. юрид. наук. Екатеринбург, 2009, 448 с.

32. Комахин Б.Н. Административно-правовые основы развития государственно-служебной деятельности в контексте политики модернизации: Дис. ... докт. юрид. наук. Москва, 2015, 484 с.

33. Манохин В.М. Служба и служащий в Российской Федерации. Правовое регулирование. М.: Юрист, 1997, 296 с.

34. Назаренко Н.Ю. Государственная служба Российской Федерации. Ответы на экзаменационные вопросы: учебное пособие для вузов. М.: Экзамен, 2007, 187 с.

35. Стариков Ю.Н. Служебное право. Учебник. М.: БЕК, 1996, 698 с.

36. Федеральный закон от 27 мая 2003 года №58-ФЗ «О системе государственной службы Российской Федерации» // Собрание законодательства Российской Федерации, 2003, №22, ст. 2063

37. Чиканова Л.А. Применение трудового законодательства к служебным отношениям на государственной гражданской службе: теория и практика: Дис. ... докт. юрид. наук. Москва, 2005, 312 с.

38. Черепанов В.В., Иванов В.П. Основы государственной службы и кадровой политики: учеб. пособие. М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2008, 575 с.

Орудж Джамиль оглу Мамедов

ГОСУДАРСТВЕННАЯ СЛУЖБА КАК ОСОБЫЙ ВИД ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ТРУДОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ: ПРАВОВАЯ МОДЕЛЬ**Резюме**

В статье были проанализированы факторы, характеризующие государственную службу как особый вид профессиональной трудовой деятельности, ее научно-теоретические и правовые составные элементы. В статье были также приложены усилия по формированию правовой модели на основе конституционных, государственных служебных и трудовых правовых составных элементов, характеризующих государственную службу как особый вид профессиональной трудовой деятельности. Государственная служба осуществляется посредством государственных служащих и характеризуется как особый вид профессиональной трудовой деятельности. Государственная служба, являясь особым видом профессиональной трудовой деятельности, входит в систему трудовых правовых отношений и выступает составной частью общественно-го труда.

В соответствии с законодательством о государственной службе государственный служащий осуществляет свою профессиональную государственную служебную деятельность в соответствии с актом о назначении на государственную служебную деятельность и трудовым договором на основе принципа свободы труда. Нормативные положения включают в себя круг общественных отношений, охватывающих профессиональную государственную служебную деятельность, метод особого регулирования, представляют государственную службу как особый вид профессиональной трудовой деятельности граждан и в комплексе создают ее правовую модель, обеспечивают целостность права государственной службы.

Oruj Jamil oglu Mammadov

CIVIL SERVICE AS A SPECIAL TYPE OF PROFESSIONAL LABOR ACTIVITY: ITS LEGAL MODEL**Summary**

In the article were analyzed factors that characterize civil service as a special type of labor activity, its scientific-theoretical and legal components. In the article were made efforts to the formation of constitutional, civil service and labor legal components - legal model that characterizes civil service as a special type of professional labor activity. Civil service is carried out by civil servants and is characterized as a special type of professional labor activity. As a special type of professional labor activity civil service is included in the labor law relations and acts as a composition part of public labor.

According to the legislation on civil service, civil servant realizes his professional civil service activity in accordance with the act on the appointment to the civil service position and labor contract on the basis of the principle of freedom of labor. The normative provisions contain the scope of public relations covering the civil service activity and the special regulation method, they present civil service as a special type of professional labor activity of citizens and create its legal model as a complex, ensure the integrity of the civil service law.

YUSIFOVA ÜLKƏR BAYRAM QIZI

Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi və tarixi kafedrasının dissertantı

MƏHKƏMƏ AKTLARININ
SƏCİYYƏVI CƏHƏTLƏRİ

Məhkəmə aktları məhkəmə hüquq siyasətinin həyata keçirilməsinin vacib vasitəsidir. Ən ümumi halda məhkəmə hüquq siyasəti dövlətin, onun orqanlarının və vəzifəli şəxslərinin, qeyri-dövlət institutlarının məhkəmə hakimiyyətinin təşkili və həyata keçirilməsi sahəsində məqsədyönlü, ardıcıl və sistemli fəaliyyətidir. Müvafiq işi mahiyyəti üzrə dövlətin adından həll edərək məhkəmə öz qərarı ilə müəyyən hüquq münasibətlərini, subyektiv hüquq və vəzifələri, habelə müəyyən faktları təsdiqləyir.

Bir qayda olaraq, məhkəmə qərarı (qətnaməsi) hüquq tətbiqetmə aktıdır. Məhkəmə qərarının xüsusiyyətlərini prosessual qanunvericilikdə onun icrasına dair dəqiq ifadə olunan prinsiplərdən aydın aşkar etmək olar. Məhkəmə hakimiyyəti orqanının yekun aktı kimi məhkəmə qərarına aşağıdakı xüsusiyyətlər xasdır:

- birdəfəlik əhəmiyyət kəsb edir;
- dövlətin iradəsini ifadə edən və aidyyəti orqan tərəfindən qəbul olunan rəsmi sənəddir;
- ictimai münasibətlərin hüquqi tənzimləməsinin yekun həlqəsi olaraq fərdi xarakterli konkret hüquqi nəticələr doğurur;
- hər bir mülki iş üzrə hüquq tətbiqetmənin formal ifadəsidir;
- dövlət məcburiyyətinin realizəsinin real üsuludur;
- prosessual qanunvericilikdə əks olunan tələblərə cavab verir.

Məhkəmə qərarının əhəmiyyəti mülki və digər növ məhkəmə icraatının yurisdiksiya, profilaktik (hüquq pozuntularının qarşısının alınması) və tərbiyəvi (qanuna və məhkəməyə hörmət münasibətinin formalaşması) vəzifələri ilə şərtlənir. Məhkəmə öz qərarı ilə tərəflər arasında hüquqi qaydanı (cavabdeh tərəfindən iddiaçının pozulmuş hüquqlarını tanıyır və ya iddiaçının tələblərini rədd etməklə cavabdehin hüquqlarını müdafiə edir) bərpa edir.

Məhkəmə qərarına dair olan tələblər məhkəmə icraatının aşağıdakı vəzifələri ilə şərtlənir:

- pozulmuş hüququn müdafiəsi, bərpası və onun lazımı qaydada həyata keçirilməsinin təmin edilməsi;
- məhkəmə icraatının iştirakçılarna, habelə geniş vətəndaşlar dairəsinə tərbiyəvi təsirin göstərilməsi.

Məhkəmə icraatının həmin vəzifələrinin yerinə yetirilməsi yalnız məhkəmə qərarının tam, obyektiv olduğu zaman mümkündür, yəni məhkəmə müdafiəsi məhkəmə baxışı mərhələsində qanunla müəyyənləşdirilmiş hallara və mübahisəli maddi hüquq münasibətini tənzimləyən normativ hüquqi aktın tələblərinə uyğun olmalıdır.

Məhkəmə qərarına dair tələblər prosessual qanunla nəzərdə tutulur və öz xarakterinə görə aşağıdakı iki qrupa bölünür:

- 1) məhkəmə qərarının məzmununa dair;
- 2) məhkəmə qərarının formasına dair.

Azərbaycan Respublikası Mülki Prosessual Məcəlləsinin 217.1-ci maddəsinə əsasən məhkəmənin qətnaməsi qanuni və əsaslı olmalıdır. Məhkəmə qərarı o zaman qanuni hesab edilə bilər ki, o, maddi və prosessual hüquq normalarına düzgün riayət olunmaqla qəbul edilsin. Bu zaman Azərbaycan Respublikası qanunvericilik sisteminə daxil olan normativ hüquqi aktlar ilə (Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası və referendumla qəbul edilən aktlar istisna olmaqla) Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı dövlətlərarası müqavilələr arasında ziddiyyət yaranarsa, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 151-ci maddəsinə müvafiq olaraq həmin beynəlxalq müqavilələr tətbiq edilməlidir.

Habelə qeyd etmək lazımdır ki, məhkəmə qətnaməsi qanuni qüvvəyə mindikdə onun məcburilik və preyardisiya xüsusiyyətləri əmələ gəlir. Belə ki, qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə qərarının preyardisiya “xüsusiyyətinin mahiyyəti

ondan ibarətdir ki, müvafiq məhkəmə qərarında müəyyənləşdirilmiş hallar sonradan yenidən mühakimə icraatına düşdükdə onları təkrarən araşdırmaq zərurəti olmur və həmin hallar qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə qərarında müəyyənləşdirildiyi kimi qəbul olunur. Yəni müvafiq hallar artıq müəyyənləşdirildiyi üçün onun təkrarən araşdırılmasına heç bir zərurət qalmır, sonradan bu halların yenidən araşdırılması prosessual qənaət baxımından məqsədəmüvafiq hesab oluna bilməz” (1, səh.6).

Azərbaycan Respublikası Mülki-Prosessual Məcəlləsinin 13.4-cü maddəsinə əsasən “barəsində mübahisə edilən hüquq münasibətlərini tənzimləyən hüquq norması olmadıqda, məhkəmə analogi münasibətləri tənzimləyən hüquq normalarına müraciət edir”. Belə normalar da olmadıqda, məhkəmə orqanı Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin təcrübəsinə, presedent hüququna, mülki qanunvericiliyin ümumi prinsiplərinə istinad etməklə qətnamə qəbul etməyə haqlıdır. “Ümumi prinsiplər artıq normativ aktlarda təsbit edildikdə və məhkəmə praktikasında tətbiq olunduqda isə onlar qəbul edilmiş məhkəmə qərarları ilə birlikdə digər hüquqi konstruksiyalar üçün dayaq rolunu oynayır və yeni hüquqi qaydaların yaradılmasında, yəni hüquqi sistemin təkamülündə iştirak edirlər” (2, səh.280).

Qanunçuluq anlayışı geniş mənada habelə məhkəmə qərarının əsaslı olması şərtini də əhatə edir. Məhkəmə qərarının əsaslı olması müvafiq qərarla əks olunmuş mülahizələrinin məhkəmə tərəfindən müəyyənləşdirilmiş işin faktiki hallarına uyğunluğunda özünü büruzə verir. Belə ki, məhkəmə qərarını aşağıdakı hallarda əsaslı hesab etmək olar:

1) məhkəmə iş üzrə mühüm əhəmiyyət kəsb edən halları müəyyən etməklə onların hər birinə dair qərarla öz mülahizəsini bildirdikdə;

2) iş üzrə mühüm əhəmiyyət kəsb edən hallar məhkəmə iclasında tədqiq olunan sübutlara əsaslandıqda;

3) işin həlli zamanı mühüm hüquqi faktların mövcudluğu və ya yoxluğu barədə qərarla öz əksini tapmış məhkəmə nəticələri işin faktiki hallarına uyğun olduqda (3, səh.175-176).

“Məhkəmə qətnaməsi haqqında” Azərbaycan

Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 24 noyabr 2005-ci il tarixli 4 sayılı Qərarının 2.4-cü bəndinə müvafiq olaraq “qətnamə o vaxt əsaslı hesab edilir ki, onda baxılan iş üçün əhəmiyyətli olan, qanunun tələblərinə uyğun olaraq işə aid edilən və mötəbər sübutlarla təsdiq olunan faktlar əks etdirilmiş olsun, məhkəmənin iş üzrə müəyyən edilən faktlardan irəli gələn qəti nəticəsi onda şərh edilsin, habelə qətnamədə göstərilən hallar işin materiallarına uyğun olsun”.

Bununla yanaşı, məhkəmə öz qərarında iş üzrə əhəmiyyət kəsb edən sübutların yalnız sadəcə olaraq sadalanması ilə kifayətlənməməlidir, müvafiq dəlilləri hərtərəfli açıqlamalı və əsaslandırılmalıdır.

Məhkəmə qərarı həmçinin tam olmalıdır. Başqa sözlə, məhkəmə qərarında baxılan məsələ üzrə tərəflərin bütün tələb və etirazlarına dair məhkəmənin münasibəti bildirilməlidir. Məsələn, məhkəmə qərarının natamamlığı özünü məhkəmə tərəfindən iddiaçının hər hansı tələbinə və ya bütün cavabdehlərə dair münasibət bildirilmədikdə büruzə verir. Bu səbəbdən iddianın təmin edildiyi halda veriləcək maddi əşyanın dəyəri (təsvirini) əks etdirməyən qərarların qəbulu yolverilməzdir.

Məhkəmə qərarının qeyd-şərtsizliyi ondan ibarətdir ki, məhkəmə tərəfindən qəbul olunan hüquqi sənəd bu və ya digər halın baş tutub-tutmasından asılı vəziyyətə qoyula bilməz. Bu, məhkəmə aktının qəti və son olmasına dəlalət edir.

Məhkəmə icraatında şərti qərar qismində elə bir hüquqi akt çıxış edir ki, bu zaman prosesin iştirakçısı olan bir tərəfinin hüquqlarının tanınması digər tərəfin müvafiq hərəkətin edilməsi (və ya hərəkətdən çəkinməsi) ilə əlaqələndirilir. Belə növlü qərar çıxarıldığı halda, tərəflər arasında olan qeyri-müəyyənlik və yeni mübahisənin yaranması ehtimalı aradan qalxır.

Azərbaycan Respublikası Mülki Prosesual Məcəlləsinin 227.2-ci maddəsinə əsasən “müstəsna hallarda, xüsusilə mürəkkəb işlər üzrə qətnamənin nəticə hissəsi elan edildikdən sonra əsaslandırılmış qətnamənin tərtib edilməsi 10 gün müddətində başa çatdırılmalıdır. Bu halda məhkəmə qətnamənin nəticə hissəsinin elan olunduğu gün onun təsdiq olunmuş surətini işdə iştirak edən şəxslərə rəsmi qaydada verməlidir”.

Qərar məhkəmə tərkibi tərəfindən imzalanır. Xüsusi rəy olduğu halda, həmin rəy işə əlavə olunur.

Qüvvədə olan prosessual qanunvericilikdə yalnız məhkəmə qərarının (qətnamənin) məzmununa deyil, habelə formasına dair ciddi tələblər nəzərdə tutulub. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Mülki Prosessual Məcəlləsinin 220.2-ci maddəsinə əsasən “qətnamə giriş, təsviri, əsaslandırıcı və nəticə hissələrindən ibarətdir”.

Məhkəmə qərarının giriş hissəsində onun qəbulu yeri və vaxtı, məhkəmənin adı, məhkəmə tərkibi, məhkəmə iclasının katibi, tərəflər, işdə iştirak edən digər şəxslər, onların nümayəndələri, mübahisənin predmeti və ya irəli sürülmüş tələblər əks olunur.

Məhkəmə qərarının təsviri hissəsində hüquqi mübahisənin xarakteristikası verilir. Burada ayrı-ayrı halları təsdiqləyən sübutlara istinad etməklə işdə iştirak edən şəxslərin ifadələri yer alır. Həmin hissədə həmçinin ilkin və qarşılıq iddia, mübahisə predmetinə dair üçüncü şəxsin iddiası barədə məlumat verilir. İşin halları işdə iştirak edən şəxslər tərəfindən onların məhkəməyə təqdim edildiyi şəkildə və ardıcılıqda əks olunur. İddiaçı tərəfindən iddianın əsasının və predmetinin dəyişdirilməsi, iddia tələbinin məbləğinin artırılması və ya azaldılması təsviri hissədə qeyd olunmalıdır.

Məhkəmə qərarının əsaslandırıcı hissəsi məhkəmənin qəti mülahizələrinə söykənir və onların əsaslandırılmasına xidmət edir. Burada məhkəmə tərəfindən müəyyən edilmiş işin halları göstərilir, məhkəmənin öz mülahizəsində əsaslandığı sübutlara istinad edilir. Bununla yanaşı, bu və ya digər sübutların və ya əsasların məhkəmə tərəfindən qəbul edilməməsinin əsasları ayrıca açıqlanır. “Məhkəmə qərarı haqqında” Ali Məhkəmə Plenumunun Qərarının 6.5-ci bəndinə əsasən “Qətnamənin əsaslandırıcı hissəsində məhkəmənin mübahisə edilən hüquq münasibəti barədə gəldiyi nəticə üçün əsas götürdüyü maddi hüquq normaları, istinad etdiyi qanunun və ya digər normativ hüquqi aktın adı, maddəsi, abzası, bəndi, zəruri hallarda Konstitusiyaya Məhkəməsinin və Ali Məhkəmə Plenumunun ayrı-ayrı məsələlər barədə qərarları da göstərməlidir”.

Məhkəmə qərarının əsaslandırıcı hissəsində

məhkəmənin iş üzrə mülahizələrinin faktiki əsaslandırılması ilə yanaşı, hüquqi əsaslandırma verilməli, yəni mübahisəli hüquq münasibətini tənzimləyən maddi qanun göstərməlidir. Burada həmçinin məhkəmənin rəhbər tutduğu prosessual hüquq normalarına istinad edilir.

İddia cavabdeh tərəfindən qəbul edildiyi halda, məhkəmə qərarın əsaslandırıcı hissəsində yalnız cavabdehin iddianın etiraf etməsini və cavabdehin belə hərəkətinin məhkəmə tərəfindən qəbul etməsi göstərilə bilər.

Məhkəmə qərarının nəticəvi hissəsinin lakonik əmr formasında (“geri alınsın”, “üzərinə vəzifə qoyulsun”, “çıxarılsın”, “ödənilsin”, “bərpa edilsin” və s.) ifadə olunur və burada məhkəmənin irəli sürülmüş tələbin tam (qismən) təmin və ya rədd edilməsi barədə yekun mülahizəsi bildirilir. Məhkəmə qərarının nəticəvi hissəsinin icra vəərəqəsində əks olunması səbəbindən nəticəvi hissə mübahisə tərəfləri, irəli sürülmüş hər bir iddia tələbi barədə dolğun məlumatı özündə təcəssüm etdirməlidir.

Beləliklə, məhkəmə prosessual qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş qaydada qərar qəbul etməklə hüquq normasını tətbiq edir, öz hakimiyyət səlahiyyətlərini yerinə yetirir, yəni hüquq tətbiqetmə aktı vasitəsilə məcburiyyət tədbirlərini həyata keçirir.

Məhkəmə aktlarının təsnifatı müxtəlif meyarlara görə verilir. Belə ki, məhkəmə aktlarının bölgüsü onların formasına, hüquqi əlamətlərinə, hüquqi əhəmiyyətə və s. əsaslar üzrə aparılır. Məsələn, hüquqi əhəmiyyətə görə məhkəmə aktlarının aşağıdakı növləri fərqləndirilir:

- 1) məhkəmə normayaratma aktları;
- 2) məhkəmə hüquq tətbiqetmə aktları;
- 3) məhkəmə şərh aktları.

Məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının hüquqi aktlarının əksər hissəsini hüquq tətbiqetmə aktları təşkil edir. Onların məqsədi normativ hüquqi aktların yaradılması deyil, hüququn tətbiqidir. Məhkəmə hüquq tətbiqetmə aktı hüquqi yazılı sənəd, hüquqi işin nəzərdən keçirilməsinin nəticəsi və hüquqi faktdır. Məhkəmə hüquq tətbiqetmə aktlarının hüquqi təbiəti normativ hesab olunmur, fərdi xarakterə malikdir və onlar müəyyən hadisələrə görə konkret şəxslərə ünvanlan-

masında, onların fərdi hüquqi akt çərçivəsində məcburi olmasında və dövlət məcburetə tədbirlərinin təmin edilməsində ifadə olunur. Hüquq tətbiqetmə məhkəmə aktları sırasında məhkəmə nəzarət aktlarını göstərmək olar. Onların vasitəsilə bəzi hüquq normalarının digərlərinə uyğun gəlib-gəlməməsi faktı təyin edilir.

Məhkəmə hüquq tətbiqetmə aktlarının vacib növünü məhkəmə qərarı təşkil edir. O, fərdi göstərişin zahiri ifadə formasına malikdir. Məhkəmə qərarları ilə hüquqi faktların mövcudluğu və hüquq subyektləri arasında konkret hüquq münasibətlər müəyyən edilir. Əsas və fakultativ xüsusiyyətlər vasitəsilə məhkəmə qərarının məzmunu və təyinatını aşkar etmək olar. Məhkəmə qərarlarını qərar qəbul etmə səlahiyyətinə malik subyektlərə görə; sübut etmənin növü, forması və obyektinə görə; hüquqi əhəmiyyətinə görə; hüquqi təsir xarakterinə görə; hüquqi qüvvəsinə, məzmununa və müdafiə üsuluna görə və hüquqi təbiətinə görə fərqləndirmək olar.

V.V.Curanın rəyinə görə, məhkəmə şərh aktları fərdi və ya normativ göstərişlərin məzmunu barədə bütün məhkəmə instansiyalarının mühakimələrinin zahiri ifadə formasıdır. Təsadüfi məhkəmə şərh aktları hüquq tətbiqetmə aktları ilə ayrılmaz əlaqədədir və onlar hüququn rəsmi mənbəyi kimi qiymətləndirilmirlər (4, səh.5). V.V.Cura hesab edir ki, məhkəmə şərh aktı aşağı məhkəmə instansiyaları tərəfindən qərar formasında çıxarılır, fərdi xarakterə malikdir və aşağıdakılarla xarakterizə olunur:

1)hüquq tətbiqetməni həyata keçirən məhkəmə orqanları tərəfindən irəli gəlir;

2)hüquq tətbiqetmə aktının tərkib hissəsidir;

3)ümumməcburi davranış qaydalarına malik deyildir;

4)konkret hüquqi hadisələrlə əlaqədar olaraq hüquq normalarını nə cür başa düşülməsi barədə göstərişlərə malikdir;

5)yalnız hüquq tətbiqetmə münasibətlərində əhəmiyyət kəsb edir;

6)rəsmi normativ əhəmiyyətə malik deyildir;

7)şərh edilən hüquqi müddəalar normativ hüquqi aktlarla birlikdə qüvvədə olur;

8)hüquq normalarına malik olan hüquqi aktlardan asılı vəziyyətdədir, onlara xidmət edir (4, səh.5-6).

İcra hakimiyyəti orqanlarının fərdi hüquqi aktları kimi məhkəmə aktları da aşağıdakı hallarda etibarsız hesab edilir:

- qanunun və ya qanunqüvvəli normativ hüquqi aktın göstərişinə zidd olduqda;

- aktın qəbuluna dair aidiyyət üzrə qaydalar pozulduqda;

- aktın qəbulu qanuni əsasla malik olmadıqda;

- qanunvericilikdə bu hüquq pozuntusu kimi nəzərdə tutulduqda.

Bir qayda olaraq, etibarsız akt şərtsiz olaraq onu qəbul etmiş orqan və ya vəzifəli şəxs tərəfindən ləğv edilməlidir. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, aktın etibarsızlığı özü-özlüyündə aşkar edilmir.

Məhkəmə aktı ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi zamanı konkret hüquqi münasibətlərin yaranmasına, dəyişdirilməsinə və ya xitamına yönəlir. Məhkəmə instansiyaları tərəfindən qəbul olunan aktlar hüquqi işinin iştirakçıları arasında yaranan müvafiq hüquq münasibətlərin konkret şəkildə tənzimləyirlər. Bununla yanaşı, yuxarı məhkəmə instansiyalarının şərh fəaliyyəti çərçivəsində cari qanunvericiliyin vahid anlamını və tətbiqini təmin etmək məqsədilə qəbul olunan qərarlar vasitəsilə daha geniş şəxslər və ictimai münasibətlər dairəsinə təsir göstərmək imkanına malik olmasını da xüsusi qeyd etmək lazımdır.

Məhkəmə aktları prosessual normalar ilə tənzimlənən forma və struktura malikdir. Onları həm hərəkət, həm də sənəd kimi nəzərdən keçirmək mümkündür. Belə ki, hərəkət kimi məhkəmə aktları daxili və xarici xüsusiyyətlərə malikdir. Daxili xüsusiyyətlər özünü onda göstərir ki, məhkəmə intellektual-iradi hərəkətlər edir, hüquqi göstərişlərin məzmununu müəyyənləşdirir, faktiki halların tövsifini verir və müvafiq qərar çıxarır. Zahiri xüsusiyyətlər isə məhkəmənin faktiki hərəkətlərində təzahür edir. Bunlar onun intellektual-iradi hərəkətlərinin obyektivləşdirilməsinə yönəlir.

Ədəbiyyat

1) Abbasova F., Əzimov Z. Azərbaycan cinayət prosesində de lege lata mənasında preyardisiya institutunun ədalətli məhkəmə araşdırması hüququna uyğunluğu məsələsi // Azərbaycan vəkili, 2014, № 4, s. 5-13.

2) Cəbrayılöv R. Hüququn analogiyası qanunvericilikdə boşluqların tamamlanmasının əsas vasitəsi kimi // Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Fəlsəfə, sosiologiya və hüquq institutunun elmi əsərləri, 2012, № 2, s.276-282.

3) Хахалева Е.В. Обоснованность решения суда общей юрисдикции: Дис... канд. юрид. наук. Краснодар, 2005, 193с.

4) Джура В.В. Правовые акты органов судебной власти: Автореф. дис... канд. юрид. наук. Омск, 2009, 23с.

Юсифова Улькара Байрам гызы

Характерные черты судебных актов**Резюме**

В статье в первую очередь отмечается, что судебные акты являются важным средством осуществления судебно-правовой политики. Основную часть правовых актов органов судебной власти составляют правоприменительные акты. Целью судебных органов является не принятие нормативно-правовых актов, а их применение. Особо отмечается научно-практическая значимость точного исследования характерных признаков индивидуальных судебных актов.

Ключевые слова: акт, правовой, индивидуальный, нормативный, регулирование, закон.

Yusifova Ulkar Bayram gizi

The characteristic features of court acts**Summary**

It is noted in the article that the court decisions are an important means of implementing the judicial policy. The main part of the legal acts of the judiciary are acts of execution. The purpose of the judiciary is not the adoption of legal acts and their execution. It specifies the scientific and practical importance of an accurate study of characteristic features of individual court acts.

Keywords: act, legal, individual, normative, regulation, law.